

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕЧНИЙ МЕРКУРІЙ

LIBRARY MERCURY

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Заснований у жовтні 2007 р.

Scientific journal

Published twice a year

Founded in October, 2007

Випуск 1(33) 2025

Одеса
ОНУ
2025

Засновник та видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

Д. В. Кіосак, д-р іст. наук (головний редактор); О. В. Суровцева, директор Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова (заступник головного редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); П. Бьяджі, д-р філософії в області археології первісного суспільства; Н. М. Діанова, д-р іст. наук; С. В. Іванова, д-р іст. наук; Т. О. Колесникова, канд. наук із соц. комунікацій; В. В. Левченко, канд. іст. наук; О. В. Сминтина, д-р іст. наук; П. С. Шидловський, канд. іст. наук.

Establisher and Publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Board of the journal:

D. V. Kiosak, DSc (History) (Editor-in-Chief); O. V. Surovtseva, Director of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University (Deputy Editor-in-Chief); O. V. Polevshchykova, CandSc (History) (Executive Secretary); P. Biagi, PhD (Prehistoric Archaeology); N. M. Dianova, DSc (History); S. V. Ivanova, DSc (History); T. O. Kolesnykova, CandSc (Social Communications); V. V. Levchenko, CandSc (History); O. V. Smyntyna, DSc (History); O. S. Shydlovskyi, CandSc (History).

Згідно з Рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1548 від 23.11.2023 р.
журнал зареєстрований як друковане медіа і внесений до
Реєстру суб'єктів у сфері медіа з ідентифікатором R30–01965.

Відповідно до Наказу МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.
науковий журнал «Бібліотечний Меркурій» внесений
до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»: історичні науки 032 Історія та археологія)

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 11 від 26.05.2025 р.

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Клименко О. З., Сокур О. Л. ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	7
Прокопенко Л. С. БІБЛІОТЕКИ ХОРВАТІЇ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ХОРВАТСЬКОЇ ВІЙНИ: ХРОНІКА ВТРАТ І ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ	25

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бачинська О. А. «ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК» УКРАЇНСЬКОГО ЧОРНОМОРСЬКОГО ІНСТИТУТУ ЯК ДЖЕРЕЛО З ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1942-1947)	43
Левченко В. В. ПЕРШИЙ ДЕКАН ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ – ІЗРАЇЛЬ ДАВИДОВИЧ СЕРОГЛАЗОВ: БІОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ, БІБЛІОГРАФІЯ.....	66
Соколов В. Ю. РОЗВИТОК ДОВІДКОВИХ ВИДАНЬ З БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ В УКРАЇНІ	108
Хмарський В. М. ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ІЛЛІ МЕЧНИКОВА У СИНТЕТИЧНИХ ПРАЦЯХ З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (КІНЕЦЬ 19 – ПОЧАТОК 21 СТ.)	132

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

Діанова Н. М. НАУКОВА СПАДЩИНА АРХІЄПІСКОПА ГАВРИЇЛА (РОЗАНОВА) У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА	153
--	-----

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

Кропочева Н. М. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ОНОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК: ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД	169
Польовик С. М. ЕМПІАТІЯ В БІБЛІОТЕЧНІЙ ПРОФЕСІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ	184

РЕЦЕНЗІЇ

Бех В. В. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АКВАКУЛЬТУРИ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН» ..	195
Новікова Л. В. ДАЛЕКІ ТА БЛИЗЬКІ МАНДРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПРОСТОРАМИ ЄВРОПИ.....	197
Смаглій В. М. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «ДИСКУРС ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВІТНІЙ ДРАМАТУРГІЇ»	201

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	202
------------------------------	-----

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

Klymenko O., Sokur O. IMPROVEMENT OF QUALIFICATIONS IN THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE IN THE INTERWAR PERIOD	7
Prokopenko L. LIBRARIES IN CROATIA DURING AND AFTER THE CROATIAN WAR: A CHRONICLE OF LOSSES AND EXPERIENCES OF RESTORATION	25

INFORMATION AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

Bachynska O. A. “BLACK SEA COLLECTION” OF THE UKRAINIAN BLACK SEA INSTITUTE AS A SOURCE OF RESEARCH IN THE HISTORY AND HISTORICAL GEOGRAPHY OF SOUTHERN UKRAINE (1942-1947)	43
Levchenko V. V. THE FIRST DEAN OF THE FACULTY OF HISTORY OF ODESA STATE UNIVERSITY – IZRAIL SEROGLAZOV: BIOGRAPHY, HISTORY, BIBLIOGRAPHY	66
Sokolov V. DEVELOPMENT OF REFERENCE PUBLICATIONS ON LIBRARIANSHIP AND THE FORMATION OF LIBRARY ENCYCLOPEDIAS IN UKRAINE	108
Khmarskyi V. M. THE EVOLUTION OF THE IMAGE OF ILLIA MECHNIKOV IN SYNTHETIC WORKS ON THE HISTORY OF ODESA UNIVERSITY (LATE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES)	132

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

Dianova N. M. SCIENTIFIC HERITAGE OF ARCHBISHOP GAVRYIL (ROZANOV) IN THE FUNDS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF ODESA NATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER I. I. MECHNIKOV	153
--	-----

INNOVATIVE PROCESSES IN LIBRARY STUDIES

Kropocheva N. M. TRENDS IN THE DEVELOPMENT AND TECHNOLOGICAL UPGRADING OF MODERN SCIENTIFIC LIBRARIES: AN INFORMATION REVIEW	169
Polovyk S. M. EMPATHY IN THE PROFESSION OF A LIBRARIAN: THEORETICAL ANALYSIS	184

REVIEWS

Bekh V. REVIEW OF THE PUBLICATION “CURRENT STATE AND PROSPECTS OF AQUACULTURE DEVELOPMENT IN THE ODESA REGION UNDER THE CONDITIONS OF CLIMATE CHANGE”	195
Novikova L. FAR AND NEAR JOURNEYS THROUGH INTELLECTUAL SPACES IN EUROPE	197
Smaglii V. M. REVIEW OF THE PUBLICATION “THE DISCOURSE OF WAR IN UKRAINIAN CONTEMPORARY DRAMATURGY”	201
INFORMATION FOR AUTHORS	202

**З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ,
БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 27.54(477-25)НБУВ:023.5:005.963

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331906](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331906)

Клименко Оксана Зіновіївна

кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка відділу наукових видань
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
тел.: +38(044)524-23-14
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>
Scopus AuthorID 57457369900
ResearcherID GPF-5449-2022

Сокур Олена Леонідівна

кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша дослідниця,
завідувачка відділу науково-методичної роботи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
e-mail: sokurolo@ukr.net
тел.: +38(044)524-35-92
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>
Scopus AuthorID 57457558800
ResearcherID GON-5837-2022

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД¹

Всенародня Бібліотека повинна теплим словом
згадати про всіх своїх співробітників,
скласти щирю подяку всім тим,
хто не кинув її при лихій годині,
а пережив разом з нею й її найтяжчі, найсумніші часи.
С. П. Постернак

Представлено підвищення професійного рівня бібліотекарів у 1920–1930-ті роки функціонування Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), репрезентовано започаткування перших курсів з професіоналізації бібліотечних кадрів на базі книгозбірні. Отримано результати, які формують системні уявлення про витoki започаткування системи підготовки та підвищення фахового рівня бібліотекарів на базі найбільшої книгозбірні держави.

¹ Стаття підготовлена у межах науково-дослідної теми Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах» (2023–2025).

У світлі повномасштабної військової агресії, яку розпочала Російська Федерація проти незалежної України, особливого значення набуває висвітлення і популяризація правдивої історії України та історії бібліотечної справи зокрема. Надзвичайно показовою є складна історія найбільшої книгозбірні країни, яка прагнула розгорнути свою діяльність за прикладом найкращих бібліотек світу, але зазнала значних утисків з боку радянської тоталітарної системи, спрямованої на знищення всіх починань талановитих науковців. Не стала винятком і організація системи підвищення кваліфікації бібліотекарів, котру планували розгорнути на базі Всенародної бібліотеки України і яка мала стати базовою установою з підготовки середнього бібліотечного персоналу для всіх наукових бібліотек України.

Ключові слова: Бібліотековіана, бібліотечні кадри, кабінет бібліотекознавства, Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, підвищення кваліфікації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Російсько-українська війна стала поштовхом у переосмисленні суспільної ролі та соціально декларованої мети діяльності однієї з найбільших соціальних інституцій держави – бібліотеки. Адже в сучасних умовах українські бібліотеки відіграють роль культурних, просвітницьких, освітніх тощо центрів, які сприяють впровадженню демократичних процесів, цифровізації суспільства, забезпечують конституційне право громадян на доступ до інформації та стоять на захисті інтелектуальної свободи особистості. Ефективно реалізувати цю місію бібліотечний інститут може лише завдяки професіоналізму бібліотекарів, які володіють сучасними фаховими знаннями, комп'ютерними технологіями, здатні до нестандартних творчих рішень.

Функціонування успішної бібліотеки безпосередньо залежить від професійного рівня та особистих якостей її працівників. Сучасні бібліотекарі зобов'язані швидко та адекватно реагувати на зміни в потребах користувачів на інформацію, постійно удосконалювати форми обслуговування, впроваджувати зручні сервіси, надавати якісні консультації, а все це вимагає системного підвищення фахових компетенцій.

Питання підвищення професійного рівня бібліотекарів завжди було актуальним і для найбільшої книгозбірні держави – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Провідним завданням системи підвищення кваліфікації НБУВ є досягнення відповідності між рівнем кваліфікації окремого співробітника та усього колективу книгозбірні до сучасних досягнень бібліотечної науки і практики.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання підвищення кваліфікації бібліотекарів від самого заснування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського були у центрі уваги. С. П. Постернак² у 1923 р. писав: «для упо-

² Постернак Степан Пилипович (1885–1938) – перший директор Всенародної бібліотеки України (1923–1929). У 1925 р. розробив і представив проєкт створення Науково-дослідного інституту бібліотекознавства ВБУ, але дозволено було створити лише Науково-дослідчу комісію бібліотекознавства

рядкування такого різноманітного й колосального за розмірами книжкового фонду, на підставі вимог і досягнень сучасної бібліотечної науки й техніки, треба відповідно диференціювати роботу, перевести принцип максимальної спеціалізації праці. Вже тому абсолютно потрібний і неминучий поділ такого типу бібліотеки, якою є Всенародня Бібліотека України, на цілу низку відділів, з спеціально підготовленими до роботи того чи іншого відділу співробітниками» [24, с. 17].

На початковому етапі зародження системи підготовки та підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, зокрема, присвячено науковій розробки В. Ф. Іваницького [10–13], О. Є. Карпінської і Д. А. Балики [14], В. О. Козловського [16, 17], в яких висвітлено досвід цієї роботи, представлено засади та вироблені програми і методи навчання. Науковці розуміли важливість і складність цього завдання та наголошували на підвищенні уваги до підготовки фахівців для бібліотек усіх видів і типів, підкреслюючи необхідність системного поглиблення професійних знань.

Аналізуючи теорію бібліотекознавства та бібліотечну практику провідних країн світу, С. О. Сірополко³ вказував на чотири фундаментальні засади, на яких тримається там бібліотечна справа: «1) загальна доступність бібліотек, 2) зосередження громадських бібліотек в центральних установах місцевого управління чи культурно просвітних товариств, 3) діяльна участь місцевого населення в керуванні бібліотечними справами, 4) забезпечення бібліотек фаховою обслугою» [29, с. 44].

У період післявоєнного відновлення бібліотеки та налагодження бібліотечних процесів питання підвищення кваліфікації бібліотечних працівників також постало надзвичайно гостро. Цій темі присвячено публікації О. П. Бурби [3], Д. П. Тацької [34, 35], Я. Н. Прайсмана [25]. Зокрема, О. П. Бурба вказує на значну зміну післявоєнного бібліотечного складу – «поперше, їх стало менше, подруге, на бібліотечну роботу поступило чимало нових працівників без жодного досвіду бібліотечної роботи, а деяка частина навіть і без відповідної загальної освіти» [3, с. 82] та наголошує на важливості негайного відновлення, розширення та організаційного зміцнення системи підготовки і перепідготовки бібліотечних кадрів.

й бібліографії, яку вчений і очолив. З 1926 р. у ВБУ під його керівництвом створено аспірантуру; організовано річні курси підготовки бібліотекарів. За його ініціативи у ВБУ засновано «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», «Бібліотечний збірник», редколегії яких він і очолив. Під керівництвом Степана Пилиповича створено Каталогграфічну комісію для вироблення української каталогграфічної інструкції – уніфікованих і обов'язкових для всіх правил опису документів. У 1929 р. учений розробив і розпочав впровадження в життя ідеї функціональних відділів (до цього кожен з відділів-фондотримачів ВБУ самостійно опрацьовував, зберігав і використовував літературу).

³ Сірополко Степан Онисимович (1872–1959) – книгознавець, бібліотекознавець, бібліографознавець, бібліограф. Член Українського історично-філологічного товариства, Товариства «Музей визвольної боротьби України» у Празі, Товариства «Просвіта» у Львові, Українського педагогічного товариства у Празі, Союзу українських журналістів і письменників на чужині, Українського товариства прихильників книги у Празі, Товариства «Взаємна Поміч Українського Вчительства» (Львів), Української Наукової Асоціації (Прага). Почесний член Товариства «Просвіта» у Львові.

Д. П. Тацька наголошує, що вже з листопада 1946 р. бібліотека розпочала роботу з підвищення кваліфікації своїх працівників через організацію групових консультацій, лекційних занять та загальних зборів колективу, а також налагодження системи індивідуального інструктажу бібліотечних працівників [35, с. 18]. Аналізуючи досягнення і недоліки різних форм підвищення кваліфікації бібліотечних працівників у перший післявоєнний рік, Я. Н. Прайсман підкреслює ефективність самоосвіти як планомірної і наполегливої праці над собою, «що є вирішальним чинником в справі підвищення теоретичного і фахового рівня співробітників» [25, с. 52].

У публікаціях А. А. Свободи наголошено на підвищенні інформаційної освіченості у професії бібліотекаря, зокрема, важливості розробки спеціальних навчальних програм, які забезпечували б ґрунтовну перепідготовку бібліотечних працівників, спрямовану на вільне володіння інформаційними технологіями і як наслідок – опанування прийомами сучасної раціональної розумової праці [27]. В. В. Матусевич акцентує увагу на необхідності впровадження нових форм професійного навчання та важливості підвищення кваліфікації бібліотекарів академічної мережі за часів відновлення Україною незалежності [20] та розбудові цієї системи у межах діяльності Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії на базі Всенародної бібліотеки України [19].

Л. Й. Костенко та М. Б. Сорока на початку 2000-х років визначили напрями розвитку бібліотечної освіти, які передбачали підготовку спеціалістів із глибокої аналітико-синтетичної обробки документального потоку та менеджерів інформаційного обслуговування [18]. Зокрема, було наголошено на необхідності організації навчання за дисциплінами, згрупованими у цикл «Інформаційні науки».

У фундаментальній праці «Бібліотечна справа в Україні в XX столітті» Л. А. Дубровіною та О. С. Онищенко серед іншого розглянуто систему професіоналізації бібліотечних кадрів та розбудову професійної освіти бібліотекарів в Україні [7]. Також ученими комплексно досліджено історію заснування найбільшої книгозбірні держави та основні напрями її діяльності, зокрема й підготовку бібліотечних кадрів [8].

О. З. Клименко та О. Л. Сокур акцентують увагу на важливості підвищення кваліфікації бібліотекарів як визначального фактора професійної діяльності задля набуття нових навичок та опанування фаховими знаннями, акумулювання чільних тенденцій у бібліотечно-інформаційній сфері, коли відбувається становлення динамічних, стрімких цивілізаційних вимірів [15, 30, 32].

Отже, питання підготовки бібліотечних кадрів та підвищення рівня їхньої кваліфікації завжди були і є у полі зору провідних фахівців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Мета статті – розкрити основні тенденції розбудови системи підвищення кваліфікації у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського у міжвоєнний період.

Методологія дослідження. Принцип історизму, наукової об'єктивності і системності дозволив проаналізувати розбудову системи підвищення кваліфікації у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Важливим було застосування соціокомунікативного методу, що сприяло виявленню особливостей організації підвищення кваліфікації бібліотекарів у важких умовах становлення книгозбірні у міжвоєнний період та подальшого навчання в умовах жорсткої цензури. Використання системного підходу сприяло здійсненню об'єктивного аналізу проведених заходів щодо підвищення кваліфікації бібліотекарів у найбільшій науковій бібліотеці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток бібліотекознавства в Україні доби радянської окупації розпочинається з 20-х років XX ст. і пов'язується з розбудовою діяльності Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині НБУВ) та роллю, яка відводилася цій інституції тогочасною тоталітарною владою. Як зазначає В. Матусевич⁴, «упродовж перших п'яти років існування радянської влади в Україні вирішувалися організаційні питання централізації бібліотечної та бібліографічної справи, керівництва видавничою діяльністю» [19, с. 6].

У 1920 р. було опубліковано декрет Раднаркому РСФРР «Про централізацію бібліотечної справи у РСФРР», згідно з яким в Україні послідовно почала впроваджуватися політика націоналізації та централізації бібліотек, визначення засад їхньої діяльності [21]. Таким чином, створення єдиної мережі спрощувало завдання управління бібліотечною справою в країні. Одночасно посилювався партійний тиск на діяльність бібліотек, хоча спочатку ці заходи не мали прямого впливу на наукові бібліотеки України, адже останні були підпорядковані Укрнауці.

У 1918 р. у процесі Української революції видатними українськими вченими М. П. Василенком, В. І. Вернадським, С. О. Єфремовим, А. Ю. Кримським було започатковано Національну бібліотеку Української держави⁵ (нині НБУВ). На переконання її фундаторів бібліотека як національна установа мала опиратися у своїй діяльності на кращі досягнення закордонної бібліотечної науки та працювати над власними науково-дослідними розробками. У той буремний час провідним завданням, яке було сформульоване її засновниками, стало створення національного бібліотечного фонду книжкових видань та рукописів, на-

⁴ Дослідниця діяльності Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії, яка діяла при ВБУ у 1925–1933 рр.

⁵ За роки свого існування (заснована 8 (21) серпня 1918) Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського не одноразово видозмінювала свої функції, напрями діяльності та назву. Від самого початку це була Національна бібліотека Української Держави при Уряді гетьмана П. Скоропадського, надалі: Національна бібліотека України у місті Києві при Українській Академії наук (1919); Всенародна (Національна) бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (1919–1920); Всенародна бібліотека України в Києві (1920–1934); Бібліотека Академії наук УРСР (1934–1948); Державна публічна бібліотека УРСР (1948–1964); Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (1965–1988); Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР імені В. І. Вернадського (1988–1996). Від 1996 р. Указом Президента повертається початковий статус національної та затверджується назва «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського».

наладження процесів його відбору, опрацювання, зберігання, користування. Зазначимо, що започаткування бібліотеки такого рівня було новим викликом для українських учених, адже упродовж кількох століть Україна не мала власної державності, національних установ, а відтак і національної бібліотечнознавчої школи. Отже, формування національного бібліотечного фонду розглядалося вченими як важливе наукове завдання.

Перший Статут книгозбірні 1918 р. окреслював її наукові функції та науково-організаційне значення, зокрема й розбудову системи підготовки бібліотечних кадрів. Необхідність налагодження сталої організації фондів, їх опрацювання, розробка оптимальної структури, засад функціонування відділів актуалізувало необхідність як залучення висококваліфікованих бібліотекарів, так і організації системи підготовки відповідних фахівців [8].

Зазначимо, що від самого початку бібліотека декларувалася її фундаторами одночасно як національна, наукова та спеціалізована. Ці принципи закладено в основу організації її фондів та структури.

Окреме місце у системі спеціалізованих підрозділів займав відділ бібліотечнознавства, де концентрувалася література з бібліотечнознавства, книгознавства та бібліографії, налагоджувалися контакти з бібліотечними осередками, науковими товариствами, книгознавчими та бібліографічними центрами провідних країн Європи та Америки. Завдяки зусиллям його очільника В. Ф. Іваницького⁶, який вів активне листування з національними бібліотеками світу, до 1925 р. було зібрано майже чотири тисячі примірників документів з бібліотечнознавства та книгознавства, що утворювало підґрунтя для налагодження системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників у ВБУ. Ці матеріали започаткували спеціальний фонд – Бібліотековіана, який став базою для відділу бібліотечнознавства [2, 10]. «...на Всенародню бібліотеку України падає обов'язок бути піонером у галузі бібліотечнознавства й утворити перші кадри дійсно підготовлених бібліотекарів для наукових і академічних бібліотек УСРР» [33].

У 1923 р. велику допомогу новоствореній бібліотеці надала бібліографічна підкомісія інтелектуального співробітництва Ліги націй, запропонувавши ВБУ встановлення наукових зв'язків у галузі бібліотечнознавства та бібліографії, завдяки котрим відділ бібліотечнознавства отримував усі видання та науково-методичні матеріали у галузі зарубіжних досягнень у бібліотечній справі цієї авторитетної міжнародної організації [8].

У 1924 р. на прохання Бюро Академічної секції бібліотекарів було створено кабінет бібліотечнознавства задля методичної допомоги всім науковим бібліотекам Києва. Згідно проєкту «він мав би складатися з літератури по бібліотечнознавству та з бібліотечного музею. За основу кабінету береться відділ

⁶ Іваницький Віктор Федорович (1881–1955) – фактичний організатор науки у ВБУ, розвивав науковий напрям діяльності книгозбірні, член Науково-дослідної комісії бібліотечнознавства та бібліографії, завідувач секції бібліотечнознавства, заступник директора ВБУ, до 1925 р. за сумісництвом завідував відділом бібліотечнознавства.

бібліотекознавства ВБУ, котрий має бути поповнений літературою з інших академічних бібліотек, із зберіганням права власності тих бібліотек. Слід створити зведений каталог та спільний музей, матеріали якого будуть збиратися всіма академічними бібліотеками, але із збереженням власності» [8, с. 204].

Зазначимо, що з 1924 р. відділ бібліотекознавства ВБУ фактично функціонував як кабінет бібліотекознавства для бібліотекарів наукових бібліотек. Там концентрувалася спеціальна література, організовувалися консультаційні семінари для бібліотекарів, науково-методична робота провадилася у відповідних підрозділах ВБУ [5, 6].

Від самого початку кабінет бібліотекознавства концентрував увагу на внутрішніх питаннях організації фонду фахової літератури, співробітники готували науково-методичні документи, до прикладу, проекти інструкцій переходу до систематично-алфавітної розстановки бібліотечних фондів, використання децимальної системи щодо класифікації видань з бібліотекознавства тощо. Щодо питань підвищення кваліфікації та організації системи навчання для бібліотечних працівників було обґрунтовано основи бібліотекознавчого та бібліографознавчого знання. В. О. Козловський⁷ наголошував: «для того, щоб забезпечити собі далі успіхи, ми повинні перш за все втягати в наукову роботу що-раз ширші кадри бібліотечних працівників. Це справа не легка, бо таке втягнення вимагає й довгого попереднього підготування, й відповідних умов праці в бібліотеках, і матеріального забезпечення в бібліотеках. ... мусить бути забезпечене підготування бібліотечного й науково-бібліотечного молодняка, а для того треба подбати про утворення бібліотечних шкіл» [16, с. 13].

У цей час у ВБУ склався високопрофесійний колектив фахівців, діяльність якого органічно пов'язувалася з потребами та завданнями, котрі закладалися фундаторами Національної бібліотеки ще у 1918 р. перед національною та науковою книгозбірнею. Як зауважує В. Матусевич: «персональний склад НДКБ являв собою міцний колектив теоретиків та практиків бібліотечної справи за різними напрямками роботи Бібліотеки, що забезпечувалося спеціальною освітою та досвідом діяльності кожного фахівця» [19, с. 76].

З метою розвитку бібліотечних та бібліографічних досліджень в Україні наприкінці 1923 р. у ВБУ було організовано і проведено два бібліотечно-бібліографічні семінари, на яких розглядалися питання щодо об'єднання зусиль бібліотечної та бібліографічної діяльності, окреслювалося коло питань, актуальних на той час для української бібліотечної науки і практики. За результатами роботи семінарів співробітники ВБУ започаткували власні курси підвищення кваліфікації у галузі бібліотекознавства для своїх працівників, які не мали досвіду бібліотечної роботи [8].

⁷ Козловський Всеволод Олександрович (1877–?) – у ВБУ розробляв теоретичні засади бібліотекознавства, у 1925 р. увійшов до першого складу Науково-дослідного інституту бібліотекознавства (з 1927 р. – Науково-дослідна комісія бібліотекознавства), до 1933 р. був членом її Президії, очолював загальний та каталожний відділи ВБУ (1927–1930), входив до складу Бюро лекторів та колегії керівників аспірантів у ВБУ.

Питання підготовки бібліотечних кадрів гостро стояло на порядку денному в Україні загалом та у ВБУ зокрема. Навесні 1925 р. Укрнаука ухвалила рішення скликати нараду представників наукових бібліотек і музеїв, формат якої через нагальність вирішення організаційних питань діяльності наукових бібліотек та налагодження координації між ними було трансформовано фактично у Першу конференцію наукових бібліотек УСРР, на якій були присутні 67 делегатів та 137 гостей [8, с. 209]. Серед ключових тем обговорення було порушено питання підготовки кадрів, яке у своїй доповіді виголосив В. Ф. Іваницький. Розвиваючи концепцію наукової діяльності ВБУ, вчений підкреслив, що як лабораторія наукової творчості, наукова бібліотека має бути вищою школою практичного бібліотекознавства, адже самим процесом роботи у ній дає найкращу професійну підготовку бібліотечним кадрам та є дієвим методологічним тренінгом, який розширює кругозір для подальшої роботи фахівця [11].

Резолюцією Першої конференції наукових бібліотек України було ухвалено найближчим часом зокрема й започаткування курсів «для підготування бібліотечних робітників» [26]. Для організації курсів з підготовки бібліотекарів у ВБУ було створено комісію, до якої увійшли В. О. Козловський, Д. А. Балака⁸, С. М. Мотовилова⁹. Ними був підготовлений загальний план навчання, визначені основні напрями підготовки.

У 1928 р. на засіданні методичного комітету Народного Комісаріату Освіти (НКО) розглядалося питання створення постійних двохрічних курсів при Всенародній бібліотеці України та навчальний план до них. Було висловлено кілька зауважень стосовно єдиного плану для підготовки та перепідготовки бібліотечних працівників, зокрема відсутності у плані курсу іноземної мови, а також зменшено кількість курсантів до 25 осіб. З урахуванням зауважень, було ухвалено рішення «визнати, що курси бібліотечної справи є потрібні» [19, с. 65], програму курсів у цілому прийнято і погоджено її провадження через Укрнауку.

Треба зазначити, що саме у цей період Укрнаука розпочинає проводити цілеспрямовану політику ідеологічного обмеження діяльності наукових бібліотек України. На порядку денному вже постали питання масово-політичної та виховної роботи у бібліотеках, наукової популяризації політичних і економічних знань. Розпочалася перебудова бібліотечної справи та бібліотечної на-

⁸ Балака Дмитро Андрійович (1894–1971) – з 1925 р. у ВБУ очолював консультативно-виставковий відділ, провадив широку практичну й виставкову діяльність, обслуговував читачів у загальній та науковій читальнях, виконував ускладнені бібліографічні довідки, організовував тематичні виставки, укладав бібліографічні покажчики, брав участь у роботі Комісії для вироблення предметних рубрик з краєзнавства та українознавства, досліджував питання книгознавства та читачезнавства.

⁹ Мотовилова Софія Миколаївна (1881–1966) – працювала інструктором бібліотечного відділу Колегії пропаганди і просвіти Київського губвиконкому (1918–1919), інструктором бібліотечної секції Київського губнаросвіти (1919–1920), інструктором мережі закладів культури профспілки залізничників (1920–1922), завідувачем бібліотечних курсів об'єднання київських кооперативів (1920–1922), бібліотекарем центрального комітету профспілки залізничників (з 1922 р.), одночасно – консультантом з бібліотечної справи Оркполітуправління, лектором курсів Наркомосу УСРР та курсів військових частин Червоної армії, з 1925 р. працювала на різних бібліотечних посадах у ВБУ.

уки на виконання соціалістичного будівництва, політичної освіти громадян, пропаганди науково-технічних здобутків та науково-популярних знань, упродовження системи керівництва читанням. Тобто, на порядку денному було виховання радянської людини, а нова реальність потребувала підготовки відповідних кадрів.

Постанови ЦК ВКП(б) стосовно бібліотечної справи поширювалися на всі види і типи бібліотек. Зокрема, постанова ЦК ВКП(б) «Про обслуговування книгою масового читача» [9] гостро критикувала книгозбірні за недостатню увагу до проблем виховання трудящих у дусі марксизму-ленінізму та їхню безініціативність у справі обслуговування книгою, що й викликало реформу бібліотечних функцій, зокрема й переорієнтацію завдань наукових бібліотек.

У 1929 р. було прийнято ще одну постанову ЦК ВКП(б) «Про поліпшення бібліотечної роботи» [23], якою стан бібліотечної справи в СРСР визнавався вкрай незадовільним, таким, що відстає від культурного росту мас робітників та селян. Парторганізаціям, профспілкам і Наркомпросам союзних республік було запропоновано рішуче переглянути та перебудувати бібліотечну роботу в бік тіснішого зв'язку з трудящими масами. На виконання постанов уряду наукові бібліотеки відкрили масовий доступ, їхню діяльність було повністю переорієнтовано на масові форми роботи з обслуговування потреб робітників і селян, комплектування зосередилось на виробничій та агротехнічній літературі та виданнях, присвячених питанням соціалістичного будівництва. Одночасно відбувався процес очищення бібліотечних фондів від буржуазної літератури, переглядалися методологічні засади побудови систематичного каталогу, кадровий склад бібліотек. Таким чином, агітаційно-пропагандистська робота вийшла на перший план радянського бібліотечного будівництва.

Отже, важлива діяльність ВБУ по організації курсів з підготовки бібліотекарів для наукових бібліотек та підвищення їхньої кваліфікації не знайшла підтримки в уряді. Як зазначає В. Матусевич, у ВБУ у 1927/28 навчальному році функціонували однорічні курси: «з 26 осіб, які бажали навчатися, до іспитів допустили 16 кандидатів, а прийняли 10. Упродовж року вибули двоє слухачів» [19, с. 49]. На 1929/30 навчальний рік також було заплановано «за умови отримання асигнувань на реалізацію дворічних курсів – розпочати підготовку середнього бібліотечного персоналу для наукових бібліотек» [19, с. 82].

Треба зазначити, що ця робота за відсутності фінансування і підтримки керівництва була згорнута, у наступні кілька років працювали лише семінари підвищеного типу як курси для підвищення кваліфікації співробітників ВБУ, котрі були вкрай необхідними через постійні кадрові зміни і масові звільнення працівників, а також для їхньої самопідготовки видавалася підручна література, у фаховому виданні «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» було започатковано рубрику конкретних методичних порад для бібліотекарів.

Події тих буремних років призвели до знищення напрацювань і здобутків провідних співробітників ВБУ – засновників бібліотеки – серед іншого й під-

готовки бібліотечних кадрів для наукових бібліотек. Унеможливили втілення їхніх планів у життя різкі зміни у суспільно-політичному житті країни, що призвело до тотальної ідеологізації бібліотечного інституту, кадрових чисток, переорієнтації наукових тематик, а відтак – нищення здобутків національної свідомості, перетворення ВБУ з книгозбірні світового рівня на загально радянську бібліотеку.

У 1931 р. вийшла постанова колегії НКО УСРР «Про стан бібліотечної роботи в УСРР», де вказувалося на серйозні хиби у бібліотечній роботі: брак координації, відсутність єдиної політики щодо комплектування бібліотечних фондів, недостатність «класової лінії» у комплектуванні, обслуговуванні, масовій роботі [22]. Серед головних хиб бібліотечної роботи було названо й невідповідність кадрового складу щодо виконання завдань соціалістичного будівництва: «кадри бібліотечних робітників не відповідають вимогам реконструктивної доби ані за фахом, ані за соціальним складом» [22, с. 315]. Система підготовки і перепідготовки кадрів в Україні була визнана незадовільною, адже випускників вищих навчальних закладів було ще обмаль, технікуми були щойно організовані і потребували часу щодо перших випусків, а системи підготовки і перепідготовки на короткострокових курсах на постійній основі так і не було налагоджено. Для усунення зазначених хиб колегія НКО ухвалила рішення негайно розпочати перебудову всієї бібліотечної роботи в країні, у тому числі впровадити «б) державне ідеологічне керівництво як усією роботою бібліотек, так і комплектуванням книжкових фондів; ... д) об'єднання заходів щодо готування та перепідготування бібкадрів» [22, с. 316].

Отже, було дано старт негайній перебудові всієї бібліотечної роботи у напрямі формування єдиної бібліотечної мережі задля забезпечення чіткої плановості, єдиного ідеологічного керівництва, ретельного контролю за використанням коштів, а також підготовки і перепідготовки бібліотечних кадрів. Зазначимо, що зі створенням Центральної бібліотечної комісії при НКО було змінено напрям науково-методичного керівництва бібліотечною справою країни, відбулися зміни у змісті професійних видань (бібліотекознавчих, бібліографознавчих, книгознавчих), що у майбутньому кардинальним чином негативно позначилося й на діяльності ВБУ.

Незважаючи на зусилля керівництва щодо перетворення Всенародної бібліотеки України на зразкову книгозбірню радянської доби, при підведенні підсумків роботи за 1932 р. керівництво ВБУ визнавало як основною хобою погіршення якості роботи майже в усіх відділах та процесах, що було спричинено великою плінністю кадрів, а отже й значне зниження фахового рівня працівників [19, с. 111]. Заступник директора В. Ф. Іваницький основними причинами такого стану називав: «у нас не вчаться. У центрі бібліотечного життя ми не стоїмо, ми одинокі» [4] та пропонував популяризувати діяльність книгозбірні, звертаючи особливу увагу на розбудову бібліотечних курсів, аспірантури, видавничої діяльності, наукової роботи.

Відділ бібліотекознавства ВБУ опрацьовував книготорговельні та видавничі каталоги, почав збирати картотеку статей та підготовку бібліографічних покажчиків на базі книжкових і журнальних літописів, організовував і проводив науково-методичні заходи з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, здійснював обслуговування читачів і практикантів [8, с. 240].

У проекті Статуту ВБУ 1931 р. чітко просліджуються зміни у змісті науково-дослідної роботи, хоча й книгозбірня ще фігурувала як головна. Її провідним завданням зокрема визначено підготовку висококваліфікованих спеціалістів середнього рівня з бібліотекознавства і бібліографії.

У плані на 1933 р. А. М. Яременку та О. І. Полуляху доручено підготувати доповідь «Підготовка бібліотечних фахівців у ВБУ». Але нові політичні процеси 1933 р. призвели до звільнення практично всіх провідних співробітників ВБУ з ярликом «націонал-фашистський шкідник». Тож у зв'язку з новими кадровими чистками у бібліотеці план загалом не було виконано. Того ж року закрито аспірантуру на базі книгозбірні.

У 1934 р. було розроблено новий план роботи, яким передбачено вирішення винятково внутрішніх питань розвитку бібліотеки, її структури, упорядкування розміщення та топографування фондів. У зв'язку з реорганізацією Всеукраїнської академії наук ВБУ знову набула нового статусу й вкотре розпочався процес зміни напрямів діяльності, перетворення її у бік провідної наукової бібліотеки Академії наук.

Відбулася й чергова зміна назви Всенародної бібліотеки України на нову – Державна бібліотека Всеукраїнської академії наук. Тепер увагу було зосереджено на розбудові функціональних підрозділів фундаментальної бібліотеки Академії та її філій – фахових бібліотек академічних науково-дослідних установ. Переходячи у повне підпорядкування Академії наук УСРР, за бібліотекою залишалося право утворювати навколо себе наукові товариства з питань бібліотекознавства і бібліографії, скликати наукові наради, встановлювати й підтримувати зв'язки з радянськими та закордонними бібліотеками і науковими товариствами, організовувати товариства друзів бібліотеки [8].

Напрямок роботи з підготовки бібліотечних кадрів, перепідготовки та підвищення кваліфікації також було збережено, але бібліотека втратила свої позиції як всеукраїнського центра бібліотечної науки та осередка з підготовки наукових робітників бібліотечної справи й висококваліфікованого бібліотечного персоналу. Найболючішого удару радянською владою було завдано науковцям бібліотеки, серед яких багато мали духовне походження або відповідну освіту, до революції працювали у державних установах. Упродовж трьох років – з 1930 по 1933 рр. – бібліотека втратила найдосвідченіших науковців, які працювали у бібліотечній галузі, були ядром української школи бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства. Це такі яскраві постаті, як С. П. Постернак, М. І. Сагарда, В. О. Козловський, В. Ф. Іваницький, О. Є. Карпинська, П. Ф. Терлецький, Я. Л. Маяковський, Д. А. Балака та багато інших провідних

науковців. На зміну прийшли представники нової генерації діячів бібліотечної справи – А. М. Яременко, Н. М. Миколенко, Л. С. Білецький, які почали розробляти нові марксистські підходи у бібліотекознавстві, бібліографознавстві та книгознавстві. Як вказує В. Матусевич, вони також не уникли сумної долі під час політичних репресій [19, с. 119].

Згортання національних функцій на користь ідеологічних ще не означало їх знищення. Гарантом залишалися фонди бібліотеки, зібрані упродовж перших 15 років її функціонування як Національної бібліотеки України, їх склад, зміст, організація основного та спеціалізованих підрозділів, розгорнута науково-методична і науково-дослідна діяльність.

Упродовж 1935–1936 рр. відбулася переорієнтація діяльності бібліотеки на масову роботу та обслуговування читачів. Було започатковано сектор масової роботи, функції якого зосереджувалися не лише на підготовці виставок, а й включали роботу кабінету бібліотекознавства, підготовку кадрів, проведення екскурсій. Як констатують Л. Дубровіна і О. Онищенко, у 1936–1940 рр. кабінетові бібліотекознавства було повністю передано функції підготовки та перепідготовки бібліотечних кадрів не лише для самої бібліотеки, а й інших бібліотечних працівників наукових і спеціалізованих бібліотек Києва, а також підвищення кваліфікації бібліотечних працівників наукового та спеціалізованого профілю [8].

Коштами державного бюджету через НКО було відкрито дев'ятимісячні курси перепідготовки бібліографів на 30 місць на базі кабінету бібліотекознавства головної академічної книгозбірні. На цих курсах були прочитані лекції: С. І. Масловим з історії писемності, М. М. Городковим з бібліотечної справи, Я. І. Зайкіним з організації книжкових фондів, С. А. Комським з планування бібліотечної роботи, Ю. І. Фетісовим з діамату та лєнінізму, О. А. Назаревським проведено екскурсії до рукописного відділу. Для отримання диплому по завершенню курсів слухачі здавали бібтехмінімум. Увесь курс з перепідготовки бібліографів було розраховано на 360 год. [1].

Також на базі сектору (проіснував менше року), а потім групи з підготовки і перепідготовки бібліотечних кадрів кабінету бібліотекознавства систематично проводилися бібліотечні семінари та лекції для бібліотекарів усіх видів бібліотек, студентів бібліотечного факультету Бібліотечного інституту, бібліотечного технікуму, слухачів інших спеціальних курсів та шкіл. Кабінет активізував професійну роботу з бібліотекарями академічних інститутів через проведення спеціальних семінарів та консультацій. Зокрема, у 1936 р. було сформовано спеціальні групи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів для старших бібліотекарів, бібліотекарів, помічників бібліотекаря та бібліотечних техніків.

Загалом наприкінці 1930-х років через систему перепідготовки бібліотечних кадрів та підвищення кваліфікації пройшло майже 280 співробітників Бібліотеки Академії наук УРСР (чергова назва книгозбірні) та інших бібліотек, переважно книгозбірень закладів освіти та наукових установ. В Архіві Наці-

ональної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються заповнені анкети курсантів (питання містили елементи бібліотекознавчого аналізу складу, напрямів діяльності слухачів та ефективності навчання). Це анкетування заклало основи звітності перед НКО за витрачені на навчання кошти: склад курсантів, кількість проведених занять та прочитаних лекцій, організованих практичних семінарів, іспитів тощо.

Д. П. Тацька, звертаючись до довоєнних досягнень бібліотеки, вказує, що «напередодні Вітчизняної війни в штаті Бібліотеки було 350 працівників, з них бібліотекарів – 186. Не було жодного бібліотечного працівника, який би не закінчив бібліотечних курсів, або семінару, з 186 осіб 40 мали вищу або спеціальну освіту. Своїми фаховими знаннями та досвідом колектив Бібліотеки допомагав всім іншим науковим бібліотекам Києва, подаючи їм методичну допомогу, організовуючи в стінах бібліотеки курси підвищення кваліфікації бібліотечних працівників наукових установ м. Києва» [34, с. 66].

Висновки. Необхідність налагодження сталої системи організації бібліотечних фондів у Національній бібліотеці, їх опрацювання, розробка оптимальної структури, засад функціонування відділів потребувало залучення висококваліфікованих бібліотекарів, отже – і організації системи підготовки відповідних фахівців. Від самого заснування бібліотека декларувалася її фундаторами одночасно як національна, наукова та спеціалізована. Підґрунтям для налагодження системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників у ВБУ стала організація кабінету бібліотекознавства, де завдяки зусиллям його очільника В. Ф. Іваницького, який вів активне листування з національними бібліотеками світу, до 1925 р. було зібрано майже чотири тисячі примірників документів з бібліотекознавства та книгознавства, організовувалися консультаційні семінари для бібліотекарів, провадилася науково-методична робота у відповідних підрозділах ВБУ.

Питання підготовки бібліотечних кадрів гостро стояло на порядку денному в Україні загалом та у ВБУ зокрема. Важлива діяльність бібліотеки по організації курсів з підготовки бібліотекарів для наукових бібліотек та підвищення їхньої кваліфікації не знайшла підтримки в уряді. Адже на виконання постанов уряду наукові бібліотеки відкрили масовий доступ, а їхню діяльність було повністю переорієнтовано на масові форми роботи з обслуговування потреб робітників і селян, комплектування зосередилось на виробничій та агротехнічній літературі та виданнях, присвячених питанням соціалістичного будівництва.

Події тих буремних років, коли в СРСР та Україні у науці остаточно запанувала моноідеологія та монометодологія, призвели до знищення напрацювань і здобутків провідних співробітників ВБУ – засновників бібліотеки – зокрема й підготовки бібліотечних кадрів для наукових бібліотек. Унеможливили втілення їхніх планів у життя різкі зміни у суспільно-політичному житті країни, що призвело до тотальної ідеологізації бібліотечного інституту, кадрових чисток, переорієнтації наукових тематик, а відтак – нищення здобутків національної

свідомості, перетворення ВБУ з книгозбірні світового рівня на загально радянську бібліотеку.

Напрямок роботи з підготовки бібліотечних кадрів, перепідготовки та підвищення кваліфікації у 1930-х роках було збережено, але бібліотека втратила свої позиції всеукраїнського центра бібліотечної науки та осередка з підготовки наукових робітників бібліотечної справи й висококваліфікованого середнього бібліотечного персоналу.

Список використаних джерел

1. Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Оп. 1. – Спр. 487. – Арк. 7–10 ; Спр. 544. – Арк. 15–25.
2. [Биковський Л.] Бібліотековіана Всенародної Бібліотеки України / Л. Биковський // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 3. – С. 27–34.
3. Бурба О. П. Бібліотечні кадри / О. П. Бурба // Наук. зб. Бібліотеки АН УРСР. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1946. – Ч. 1. – С. 81–84.
4. Висновки т. Іваницького про роботу ВБУ в цілому протягом 1932 р. // Архів НБУВ. – Оп. 1. – Спр. 415. – Арк. 65.
5. Відділ бібліотекознавства // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 2. – С. 42.
6. Відділ бібліотекознавства Всенародної бібліотеки // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 3. – С. 40–42.
7. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ : [б. в.], 2009. – 530 с.
8. Дубровіна Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – Київ : НБУВ, 1998. – 335 с.
9. Из постановления ЦК ВКП (б) «Об обслуживании книгой массового читателя» от 28 декабря 1928 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов, 1917–1941. – Киев, 1985. – С. 228–230.
10. Іваницький В. Ф. «Бібліотековіана» Всенародної Бібліотеки України / В. Ф. Іваницький // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 4. – С. 45–48.
11. Іваницький В. Ф. Науково-дослідна праця в галузі книгознавства та бібліотекознавства в зв'язку з підготуванням бібліотекарів та встановленням аспірантури при наукових бібліотеках / В. Ф. Іваницький // Бібліотечний збірник. – Київ, 1926. – Ч. 1 : Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР. – С. 29–39.
12. Іваницький В. Ф. Підготування наукових бібліотекарів і взагалі наукових робітників у галузі бібліотекознавства та бібліографії / В. Ф. Іваницький // Бібліотечний збірник. – Київ, 1927. – Ч. 2. – С. 93–105.
13. Іваницький В. Ф. У справі підготування наукового бібліотечного персоналу / В. Ф. Іваницький // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1929. – № 3. – С. 68–70.
14. Карпінська О. С. До питання про підготування робітників наукових бібліотек УСРР. (Однорічні бібліотечні курси ВБУ в 1926–27 р.) / О. С. Карпінська, Д. А. Балика // Журн. бібліотекознавства та бібліографії. – 1927. – № 1. – С. 102–110.
15. Клименко О. З. Підвищення кваліфікації у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: адвокація & промоція / О. З. Клименко, О. Л. Сокур // Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: орієнтири співтворення : зб. матеріалів 10-ї Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ : УБА, 2020. – С. 43–46.
16. Козловський В. О. Бібліотекознавство в УСРР за період 1917–1927 рр.: [Доп. на засід. Ради ВБУ / В. О. Козловський // Журн. бібліотекознавства та бібліографії. – 1928. – № 2. – С. 3–14.
17. Козловський В. О. Підготування та перепідготування середнього персоналу наукових бібліотек УСРР / В. О. Козловський // Бібліотечний збірник. – Київ, 1926. – Ч. 1 : Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР. – С. 106–113.
18. Костенко Л. Й. Бібліотека інформаційного суспільства / Л. Й. Костенко, М. Б. Сорока // Бібліотечний вісник. – 2002. – № 3. – С. 33–38.

19. *Матусевич В. В.* Діяльність Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933 рр.: монографія / В. В. Матусевич ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. О. С. Онисенко. – Київ : НБУВ, 1998. – 120 с.
20. *Матусевич В. В.* Організація задоволення професійних інформаційних потреб бібліотечних фахівців / В. В. Матусевич // Создание, интеграция, использование информационных ресурсов инновационного развития : тезисы докладов и сообщений Междунар. конф. (Київ, 18–19 дек. 1997 г.). – Київ, 1997. – С. 158–160.
21. О централизации библиотечного дела в РСФСР : Декрет Совнаркома РСФСР от 3 ноября 1920 г. // Книга и книжное дело в Украинской РСР : сб. док. и материалов, 1917–1941. – Київ, 1985. – С. 42–44.
22. Постановление коллегии Наркомпроса УССР «О состоянии библиотечной работы по УССР» 30 июня 1931 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов, 1917–1941. – Київ, 1985. – С. 314–319.
23. Постановление ЦК ВКП(б) «Об улучшении библиотечной работы» от 30 октября 1929 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов, 1917–1941. – Київ, 1985. – С. 257–258.
24. *Постернак С. П.* Всенародня Бібліотека України при Всеукраїнській Академії Наук у м. Києві / С. П. Постернак ; Всеукр. Акад. Наук – Київ : Друкарня ВУАН, 1923. – 64 с.
25. *Прайсман Я. Н.* До питання про підготовку бібліотечних кадрів / Я. Н. Прайсман // Журн. Бібліотеки Академії Наук УРСР. – 1946. – № 2. – С. 47–55.
26. Резолюція на доповідь т. Іваницького // Бібліотечний збірник. – Київ, 1926. – Ч. 1 : Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР. – С. 41–42.
27. *Свобода А. А.* Бібліотечно-інформаційне забезпечення наукових досліджень Національної академії наук України / А. А. Свобода // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 6. – С. 6–14.
28. *Свобода А. А.* Професійна підготовка бібліотечних кадрів як важливий чинник технологічних перетворень у бібліотеках НАН України / А. А. Свобода, Н. І. Смаглова // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи : тези доп. Міжнар. наук. конф. – Київ, 1995. – С. 85–86.
29. *Сірополко С.* Короткий курс бібліотекознавства: історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко. – Львів, 1924. – 110 с. – (Накладом фонду «Учітеся брати мої!», ч. 8.)
30. *Сокур О.* Науково-методична робота у сучасному інформаційному середовищі: теоретичні засади / О. Сокур, О. Клименко // Трансформація діяльності медичних бібліотек в реаліях сьогодення : Матеріали 21-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 лист. 2023 р.) / Нац. мед. б-ка України. – Київ, 2023. – С. 34–35.
31. *Сокур О.* Становлення системи підвищення кваліфікації бібліотекарів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / О. Сокур, О. Клименко // Бібліотечний вісник. – 2024. – № 3. – С. 64–78. – Режим доступу: file:///C:/Users/libonu/Downloads/bv_2024_3_8.pdf (дата звернення: 25.04.2025).
32. *Сокур О. Л.* Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України в системі наукових комунікацій : монографія / О. Л. Сокур, О. З. Клименко. – Київ : НБУВ, 2022. – 244 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004724> (дата звернення: 13.03.2025).
33. Справоздання ВБУ при ВУАН за 1924/25 бюдж. рік // Архів НБУВ. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 42.
34. *Тацька Д. П.* Бібліотека Академії наук УРСР під час Вітчизняної війни / Д. П. Тацька // Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1946. – Ч. 1. – С. 65–68.
35. *Тацька Д. П.* Наші чергові завдання / Д. П. Тацька // Журнал Бібліотеки Академії Наук УРСР. – 1947. – № 1. – С. 4–18.

References

- [1]. Arkhiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Archives of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Inventory 1, Dossier 487, pp. 7–10 ; Dossier 544, pp. 15–25.
- [2]. Bykovskyy L. Bibliotekoviana Vsenarodnoi Biblioteky Ukrainy [Bibliotheca of the National Library of Ukraine]. *Bibliolohichni visti*, 1923, no. 3, pp. 27–34.
- [3]. Burba O. P. Bibliotechni kadry [Library staff]. *Naukovyy zbirnyk Biblioteky AN URSR*, Kyiv, 1946, pt. 1, pp. 81–84.

- [4]. Vysnovky t. Ivanytskoho pro robotu VBU v tsilomu protyahom 1932 r. [Comrade Ivanytsky's conclusions about the work of the National Library of Ukraine as a whole during 1932]. *Arkhiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. Inventory 1, dossier 415, pp. 65.
- [5]. Viddil biblioteko-znavstva [Department of Library Science]. *Bibliolohichni visti*, 1923, no. 2, pp. 42.
- [6]. Viddil biblioteko-znavstva Vsenarodnoyi biblioteky [Department of Library Science of the National Library]. *Bibliolohichni visti*, 1923, no. 3, pp. 40–42.
- [7]. Dubrovina L. A., Onyshchenko O. S. Biblioteczna sprava v Ukraini v XX stolitti [Library work in Ukraine in the 20th century]. Kyiv, 2009, 530 p.
- [8]. Dubrovina L. A., Onyshchenko O. S. Istoria Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 1918–1941 [History of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, 1918–1941]. Kyiv, 1998, 335 p.
- [9]. Iz postanovleniya TSK VKP (b) «Ob obsluzhivanii knigoi massovogo chitatelia» ot 28 dekabria 1928 g. [From the resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) «On servicing the mass reader with books» of December 28, 1928]. *Kniga i knizhnoie delo v Ukrainsoi SSR : sb. dok. i materialov, 1917–1941*, Kyiv, 1985, pp. 228–230.
- [10]. Ivanytskyy V. F. «Bibliotekoviana» Vsenarodnoi Biblioteky Ukrainy [«Bibliotekoviana» of the National Library of Ukraine]. *Bibliolohichni visti*, 1923, no. 4, pp. 45–48.
- [11]. Ivanytskyy V. F. Naukovo-doslidcha pratsya v haluzi knyhoznavstva ta biblioteko-znavstva v zviazku z pidhotovanniam bibliotekariv ta vstanovlenniam aspirantury pry naukovykh bibliotekakh [Scientific research work in the field of bibliography and library science in connection with the training of librarians and the establishment of postgraduate studies at scientific libraries]. *Biblioteknyi zbirnyk*, Kyiv, 1926, pt. 1, pp. 29–39.
- [12]. Ivanytskyy V. F. Pidhotuvannia naukovykh bibliotekariv i vzahali naukovykh robitnykiv u haluzi biblioteko-znavstva ta bibliohrafi [Training of academic librarians and academic workers in general in the field of library science and bibliography]. *Biblioteknyi zbirnyk*, Kyiv, 1927, pt. 2, pp. 93–105.
- [13]. Ivanytskyy V. F. U spravi pidhotuvannia naukovo-h biblioteknoho personalu [In the matter of training scientific library staff]. *Zhurnal biblioteko-znavstva ta bibliohrafi*, 1929, no. 3, pp. 68–70.
- [14]. Karpinska O. Ye., Balyka D. A. Do pytannia pro pidhotuvannia robitnykiv naukovykh bibliotek USRR. (Odnorichni bibliotekni kursy VBU v 1926–27 r.) [On the question of training workers of scientific libraries of the Ukrainian SSR. (One-year library courses of the Ukrainian State University in 1926–27)]. *Zhurnal biblioteko-znavstva ta bibliohrafi*, 1927, no. 1, pp. 102–110.
- [15]. Klymenko O. Z., Sokur, O. L. Pidvyshchennia kvalifikatsii bibliotekariv yak priorytetnyi napriam naukovometodychnoi roboty NBUV v umovakh suspilnykh vyklykiv [Improving the qualifications of librarians as a priority direction of scientific and methodical work of the VNU in the conditions of social challenges]. *Suchasna informatsiino-biblioteczna osvita: oriientyry spivtvorennia : zb. materialiv Kh Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, Kyiv, 2020, pp. 43–46.
- [16]. Kozlovskyy V. O. Biblioteko-znavstvo v USRR za period 1917–1927 rr.: Dop. na zasid. Rady VBU [Library Science in the Ukrainian SSR for the Period 1917–1927: Add. to the Meeting of the Council of the National Library of Ukraine]. *Zhurnal biblioteko-znavstva ta bibliohrafi*, 1928, no. 2, pp. 3–14.
- [17]. Kozlovskyy V. O. Pidhotuvannia ta perepidhotuvannia serednoho personalu naukovykh bibliotek USRR [Training and retraining of middle-level staff of scientific libraries of the Ukrainian SSR]. *Biblioteknyi zbirnyk*, Kyiv, 1926, pt. 1, pp. 106–113.
- [18]. Kostenko L. Y., Soroka M. B. Biblioteka informatsiinoho suspilstva [Library of the Information Society]. *Biblioteknyi visnyk*, 2002, no. 3, pp. 33–38.
- [19]. Matusevych V. V. Dialnist Naukovo-doslidnoi komisii biblioteko-znavstva ta bibliohrafi VBU v 1925–1933 rr. [Activities of the Scientific Research Commission of Library Science and Bibliography of VBU in 1925–1933]. Kyiv, 1998, 120 p.
- [20]. Matusevych V. V. Orhanizatsiia zadovolennia profesiynykh informatsiynykh potreb biblioteknykh fakhivtsiv [Organization of satisfaction of professional information needs of library specialists]. *Stozdanie, intehratsiia, ispolzovanie informatsiynykh resursov innovatsionnoho razvitiia : tezisi dokladov i soobshchenii Mezhdunar. konf. (Kiev, 18–19 dek. 1997 g.)*, Kyev, 1997, pp. 158–160.
- [21]. O tsentralizatsii biblioteknoho dela v RSFSR : Dekret Sovnarkoma RSFSR ot 3 noiabria 1920 g. [On the centralization of library work in the RSFSR: Decree of the Council of People's Commissars of the RSFSR of November 3, 1920]. *Kniga i knizhnoie delo v Ukrainsoi SSR : sb. dok. i materialov, 1917–1941*, Kyiv, 1985, pp. 42–44.
- [22]. Postanovleniie kollegii Narkomprosа USRR «O sostoianii biblioteknoi raboty po USRR» 30 iunია 1931 g. [Resolution of the Board of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR “On the state

- of library work in the Ukrainian SSR" June 30, 1931]. *Kniga i knizhnoie delo v Ukrainsoi SSR : sb. dok. i materialov, 1917–1941*, Kyiv, 1985, pp. 314–319.
- [23]. Postanovleniie TSK VKP(b) «Ob uluchshenii bibliotечноi raboty» ot 30 oktiabria 1929 g. [Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) «On improving library work» dated October 30, 1929]. *Kniga i knizhnoie delo v Ukrainsoi SSR : sb. dok. i materialov, 1917–1941*, Kyiv, 1985, pp. 257–258.
- [24]. Posternak S. P. Vsenarodnia Biblioteka Ukrainy pry Vseukrainskii Akademii Nauk u m. Kyivi [National Library of Ukraine at the All-Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv]. Kyiv, 1923, 64 p.
- [25]. Praysman Ya. N. Do pytannia pro pidhotovku bibliotечnykh kadriv [On the issue of training library personnel]. *Zhurnal Biblioteky Akademii Nauk URSR*, 1946, no. 2, pp. 47–55.
- [26]. Rezolyutsiia na dopovid t. Ivanytskoho [Resolution on the report of Comrade Ivanytsky]. *Bibliotечnyi zbirnyk*, Kyiv, 1926, pt. 1, pp. 41–42.
- [27]. Svoboda A. A. Bibliotечно-informatsiine zabezpechennia naukovykh doslidzhen Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Library and information support for scientific research of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 2001, iss. 6, pp. 6–14.
- [28]. Svoboda A. A. Smahlova N. I. Profesiina pidhotovka bibliotечnykh kadriv yak vazhlyvyi chynnyk tekhnolohichnykh peretvoren u bibliotekakh NAN Ukrainy [Professional training of library personnel as an important factor of technological transformations in the libraries of the NAS of Ukraine]. *Bibliotечно-bibliohrafichni klasyfikatsii ta informatsiino-poshukovi systemy : tezi dop. Mizhnar. nauk. Konf.*, Kyiv, 1995, pp. 85–86.
- [29]. Siropolko S. Korotkyi kurs bibliotekoznavstva: istoriia, teoriia ta praktyka bibliotечноi spravy [A Short Course in Library Science: History, Theory and Practice of Library Science]. Lviv, 1924, 110 p.
- [30]. Sokur O., Klymenko O. Naukovo-metodychna robota u suchasnomu informatsiinomu seredovyshchi: teoretychni zasady [Scientific-methodological work in the modern information environment: theoretical foundations]. *Transformatsiia diialnosti medychnykh bibliotek v realiiakh sohodennia : Materialy 21-i Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 15–16 lyst. 2023 r.)*, Kyiv, 2023, pp. 34–35.
- [31]. Sokur O., Klymenko O. Stanovlennia systemy pidvyshchennia kvalifikatsii bibliotekariv u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Formation of a system of advanced training for librarians at the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Bibliotечnyi visnyk*, 2024, no. 3, pp. 64–78. Available at: file:///C:/Users/libonu/Downloads/bv_2024_3_8.pdf.
- [32]. Sokur O. L., Klymenko O. Z. Informatsiino-komunikatsiina diialnist bibliotечноi mrezhi Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v systemi naukovykh komunikatsii [Information and communication activities of the library network of the National Academy of Sciences of Ukraine in the system of scientific communications]. Kyiv, 2023, 244 p. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004724>.
- [33]. Spravozdannya VBU pry VUAN za 1924/25 byudz. rik [Report of the National Library of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine for the 1924/25 budget year]. *Arkhiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, Inventory 1, dossier 110, pp. 42.
- [34]. Tatska D. P. Biblioteka Akademii nauk URSR pid chas Vitchyznianoi viiny [Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR during the Patriotic War]. *Naukovyi zbirnyk Biblioteky AN URSR*, Kyiv, 1946, pt. 1, pp. 65–68.
- [35]. Tatska D. P. Nashi cherhovi zavdannia [Our next tasks]. *Zhurnal Biblioteky Akademii Nauk URSR*, 1947, no. 1, pp. 4–18.

Надійшла 23.02.2025 р.

Klymenko O.

Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor,
Head of the Department of Scientific Publications
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
tel.: +38(044) 524-23-14
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>

Sokur O.

Candidate of Social Communications (PhD),
Head of the Department of Scientific and Methodical Work,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: sokurolo@ukr.net
tel.: +38(044)524-35-92
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>

IMPROVEMENT OF QUALIFICATIONS IN THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE IN THE INTERWAR PERIOD

Summary

The improvement of the professional level of librarians in the 1920s and 1930s of the functioning of the National Library of Ukraine (now the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine) is presented, and the initiation of the first courses on the professionalization of library personnel based on the library is represented. The results were obtained, which form a systematic idea about the origins of the system of training and raising the professional level of librarians on the basis of the largest book-collecting state.

In light of the full-scale military aggression launched by the Russian Federation against independent Ukraine, the coverage and popularization of the true history of Ukraine and the history of library affairs in particular is of particular importance. The complex history of the country's largest book collection, which aspired to develop its activities following the example of the world's best libraries, but was subjected to significant oppression by the Soviet totalitarian system aimed at destroying all the endeavors of talented scientists, is extremely revealing. The organization of the librarians' professional development system, which was planned to be deployed on the basis of the National Library of Ukraine and which was to become a basic institution for the training of average library personnel for all scientific libraries of Ukraine, was no exception.

Keywords: Librarians, library personnel, library science office, National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, professional development.

УДК 02(497.5)''1991/2001''

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331908](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331908)

Прокопенко Лілія Сергіївна

кандидатка історичних наук, доцентка,

головна бібліотекарка науково-дослідного відділу

Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

e-mail: prokopenko88888@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

БІБЛІОТЕКИ ХОРВАТІЇ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ХОРВАТСЬКОЇ ВІЙНИ: ХРОНІКА ВТРАТ І ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ

У статті вперше у вітчизняному бібліотекознавстві розглянуто втрати та руйнування, функціонування бібліотек, роботу бібліотекарів і стан бібліотечної справи Хорватії під час Хорватської війни 1991–1995 років та описано досвід повоєнного відновлення. Підкреслено, що репрезентація і вивчення досвіду бібліотек Хорватії, здобутого під час та після війни, є важливими для повоєнного відновлення бібліотечної справи України.

Ключові слова: історія бібліотечної справи за кордоном, бібліотечна справа у Хорватії, бібліотеки Хорватії, бібліотечна справа у Хорватії під час Хорватської війни, бібліотеки і війна, бібліотекарі і війна, повоєнне відновлення бібліотек.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізує вивчення і осмислення досвіду функціонування бібліотек під час воєн, повоєнного відновлення бібліотек, їх внеску у повернення суспільства до мирного життя. У цьому контексті цінним є досвід хорватських бібліотек, які у 1990-х роках пережили трагічні події, пов'язані з одним із масштабніших збройних конфліктів ХХ ст. – Югославськими війнами, і продемонстрували доволі успішну практику оперативного повоєнного відновлення бібліотечної справи і подолання наслідків війни для культури і науки загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. За кордоном є значна кількість досліджень бібліотечної справи Балканських країн під час та після Югославських воєн 1991–2001 років, у т. ч. Хорватської, яка припадає на 1991–1995 роки.

Грунтовний внесок у справу фіксації втрат культурної спадщини та її відновлення після Югославських воєн, зокрема і бібліотек, зробив науковець з Гарвардського університету (США) А. Рідльмайер. Аналізуючи проблеми документування знищених та пошкоджених бібліотечних ресурсів у Хорватії та Боснії і Герцеговині, дослідник розглянув систематичне та цілеспрямоване руйнування бібліотек у цих країнах у широкому теоретичному та правовому контекстах [13].

Стан бібліотечної справи Хорватії під час війни та заходи з повоєнного відновлення розглядали у своїх дослідженнях В. Блажина [4], Н. Браїло [5],

Д. Хасенай і М. Крталіч [8], Т. Мушняк [9], Д. Саболович-Країна [14], Й. Стіпанов [18; 19], М. Шапро-Фіцович [16; 17]. Т. Апарац-Газивода і Д. Каталенац уклали одну з найперших праць, де ретельно зафіксовано втрати бібліотек Хорватії під час війни [23]. Втім, попри наявність великої кількості зарубіжних публікацій з окресленої проблематики, в українському бібліотекознавстві це питання вивчалось мало [3].

Окрім наукових публікацій, джерельна база цього дослідження представлена документами міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи), Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії (МТКЮ¹), документальними фільмами тощо.

Ця стаття підготовлена за результатами дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення», проведеного у 2023 р. у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого.

Мета статті – розглянути стан бібліотечної справи Хорватії під час Хорватської війни (1991–1995 рр.) та вивчити досвід повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хорватська війна – оборонна війна за незалежність і цілісність хорватської держави проти агресії об'єднаних великосербських сил – сербських екстремістів у Хорватії та Боснії і Герцеговині, союзної Югославської народної армії та Сербії і Чорногорії. Ця війна розпочалася після проголошення державної незалежності Хорватії від Югославії та проголошення хорватськими сербами республіки Сербська Країна, яка претендувала на частину хорватської території.

Війна тривала з 31 березня 1991 р. до 12 листопада 1995 р. і забрала життя понад 21 тис. осіб, з них 13 583 особи з хорватського боку (у т. ч. зниклих безвісти), за одними даними (І. Гольдштейн), або 15970 – за іншими (Д. Живич) [7]. Серед вбитих – переважно цивільні особи, з них: 44 % жінок, 5 % дітей. Майже половина загиблих мирних жителів – 47 % – люди старші 60-ти років. Під час війни було тяжко поранено понад 37 тис. осіб, серед поранених цивільних – 12 % діти. 500 тис. осіб, тобто 10 % населення стали біженцями [2].

Війна та військові руйнування охопили 54 % території Хорватії, де проживало 36 % населення країни. 14760 кв. км (26 %) території країни перебували під окупацією [10]. Під час війни було зруйновано більше 183 тис. (10 %) будинків [6] та 30 % економіки Хорватії [2]. Загалом, пошкодження інфраструктури, втрату виробництва та витрати, пов'язані з біженцями, оцінили в 37 млрд доларів США [2].

За оцінками Світового банку, загальна площа пам'яток культури, які були пошкоджені або зруйновані, склала 181485 кв. м, а збиток оцінили в понад 161 млн доларів США [2].

¹ Міжнародний трибунал з колишньої Югославії (повна назва — Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р.) створений Радою безпеки ООН, працював у 1993–2017 рр. За час роботи трибуналу були висунуті звинувачення щодо 161 особи, 90 з них засуджені.

До війни у Хорватії було 2262 бібліотеки, бібліотекарів із вищою освітою – 1286 осіб [4, р. 155]. Війна вплинула на всі складові бібліотечної справи країни, про що свідчать руйнування та пошкодження, завдані бібліотечним будівлям та фондам, переміщені та раптово зменшені кількісно кадровий склад та контингент користувачів [23]. Під час війни було зруйновано або пошкоджено понад 200 бібліотек у всій країні: шкільні, публічні, університетські, наукові, спеціалізовані, меморіальні, приватні [4, р. 155].

Найбільше постраждали бібліотеки Східної, Центральної та Південної Хорватії. Жорстокий характер агресія мала у Славонії – на північному сході країни та Далмації – на південному сході. Наукові, меморіальні, публічні та шкільні бібліотеки, розташовані в цих регіонах, зазнали найбільшої шкоди, оскільки ці території були окуповані і опинилися під прямим нападом сербів та Югославської народної армії. Саме з трагічних подій у Славонії – найбільшому та густонаселеному регіоні Хорватії – розпочалося руйнування бібліотек під час Югославських воєн 1990-х років.

17 вересня 1991 р. серби обстріляли публічну бібліотеку у Вінківцях, засновану у 1875 р. Вщент згоріла будівля і весь бібліотечний фонд, що вміщував 85 тис. одиниць зберігання, у т. ч. багату колекцію рукописів [23, р. 5, 20]. Бібліотека знову відкрилася для користувачів через рік. Вся Хорватія зібрала у вигляді пожертв 30 тис. видань, а Відень (Австрія) подарував бібліотеці Вінківців бібліомобіль [11, р. 209].

87-денна облога Вуковара завершилася взяттям міста сербськими військами та масовим вбивством цивільного хорватського населення. Міську бібліотеку Вуковара було зруйновано ще у вересні 1991 р. Фонд розграбовано, а цінні документи вивезено до Сербії [19, s. 11].

Зазнали втрат публічна бібліотека «Нова Думка» («*Nova Dumka*»), бібліотека Францисканського монастиря св. Пилипа та Якова у Вуковарі, бібліотека Францисканського монастиря у місті Ілок, читальний зал у Товарнику, міська бібліотека у Славонському Броді, бібліотека та читальний зал у Новій Градишці та багато інших бібліотечних установ.

Значних збитків було завдано будівлі та обладнанню Міської та університетської бібліотеки в Осієці, яка є центральною публічною та науковою бібліотекою Східної Хорватії. Хоча чимало цінних документів бібліотекарі встигли сховати у безпечніші місця ще до нападів. В Осієці також пошкоджено наукові бібліотеки закладів вищої освіти [23, р. 21–23].

У Східній Хорватії було багато шкільних бібліотек, вони постраждали найбільше: «... у районі Славонії, де було зруйновано 13 середніх шкіл, з яких 5 у Вінківцях та 7 у Вуковарі [були] знесені вщент. Така ж доля спіткала початкові школи, наприклад, в Осієці та його околицях, де було зруйновано 34 школи. Усі бібліотечні фонди всіх цих шкіл було повністю знищено» [5, р. 24].

Великих втрат зазнали бібліотеки Центральної Хорватії, зокрема, у таких регіонах, як Б'єловар, Сисак, Банія, Карловаць та регіон Динарських Альп Лика.

У Банії було зруйновано дві монастирські бібліотеки – Францисканських монастирів у Костайниці та Чунтичі, що охороняються як пам'ятки культурної спадщини.

Значних збитків завдано публічним бібліотекам у Б'єловарі, Пакраці, Сисаку, Новському. Істотно постраждав бібліотечний фонд єдиної наукової бібліотеки у районі Лика – бібліотеки Педагогічної академії у Госпичі, а також фонди публічних бібліотек Карловацького регіону – у Карловаці, Топусько, Слуні. Публічні бібліотеки в гірському районі Лика – найменш населеному районі Центральної Хорватії, згоріли або зазнали великих втрат: у Госпичі, Оточаці, Плитвиці, Грачаці, у Горньому Лапаці [23, р. 30–41].

Ще під час війни було організовано низку акцій для відновлення фонду зруйнованої бібліотеки у Госпичі. До бібліотеки надійшли книги для дітей та військових, журнали, нові комп'ютери. Допомога надходила з усіх частин Хорватії, де не було воєнних дій, та із США.

Найбільш серйозні втрати у Центральній Хорватії були у публічних та шкільних бібліотеках: дві міські та дев'ять шкільних бібліотек знищено повністю [4, р. 151]. Після війни у відновлення Лики було вкладено недостатньо коштів, через що більшість населення не повернулася до своїх осель. Через військові руйнування, фінансові проблеми та зменшення кількості учнів чисельність шкіл та шкільних бібліотек скоротилася. З цієї ж причини деякі школи та шкільні бібліотеки залишилися без ремонту [12, с. 21].

Війна завдала величезних руйнацій і бібліотекам Далмації – району Південної Хорватії на Адріатичному узбережжі. Під час окупації серйозно постраждали бібліотеки монастирів у Придвор'ї, у Книні, у Карині [4, р. 152]. У міській бібліотеці Дрнишу після звільнення залишилося всього 1 тис. книжок, тоді як до війни їх було 15 тис. Багато шкільних бібліотек у Південній Хорватії було зруйновано, як і у Східній та Центральній Хорватії.

Найбільшого розорення у Далмації зазнали міста Задар – на півночі та Дубровник – на півдні. У жовтні 1991 р. у науковій бібліотеці Задара, заснованій у 1850 р., сербські офіцери спалили всі книги, написані латинськими літерами, які вони вважали несербськими. Дим від книг, які горіли 20 днів, було видно за кілька кілометрів. У ході тієї ж операції сокирою було розбито 60 комп'ютерів, бібліотечні каталоги та багато цінних картин, виставлених у виставковій залі бібліотеки [23, р. 48].

У міську публічну бібліотеку Задара 4 жовтня 1991 р. вдарило вісім ракет. Ця бібліотека є центральною бібліотекою округу та відповідає за всі шкільні та публічні бібліотеки округу Задар. Хоча бібліотека була серйозно пошкоджена, вона продовжувала працювати під час війни і обслуговувати велику кількість біженців. У 1992 р. тут створили спеціальну військову бібліотеку «Bili Brig», яка обслуговувала солдатів, що захищали місто. Вражає те, що ця бібліотека розташовувалась лише за 300 м від позицій противника [5, р. 27; 23, р. 11].

У Задарі було зруйновано дві спеціалізовані військові бібліотеки, коли солдатів Югославської народної армії поспіхом виводили із цього району. Командири наказали спалити всі книги, надруковані латинською в'язю, які раніше використовувалися викладачами та солдатами у військових училищах. Книги, написані кирилицею, якою користуються серби, було збережено. Це було перше масове спалення книг у Європі з часів Другої світової війни та «перше спалення в Хорватії після того, як комуністи спалили безліч бібліотек відразу після закінчення Другої світової війни» [23, р. 6].

Одним із перших актів культурної руйнації під час балканських воєн стала облога середньовічного міста-фортеці Дубровника – перлини хорватського узбережжя, міста, яке вирізняється винятковою архітектурною єдністю та з 1979 р. перебуває під особливим захистом як об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Бібліотеки та архіви Дубровника свідчать про його давню історію, державні та приватні книгозбірні мають найбільшу кількість інкунабул у Хорватії та у всій колишній Югославії [4, р. 154].

Центр – Старе місто – і близько 8 тис. мирних жителів, які опинилися в обложеному місті, з жовтня 1991 р. до початку 1992 р. піддавали багатомісячним сильним бомбардуванням з суші та з моря з боку очолюваної сербами Югославської народної армії. Понад 80 людей було вбито [13, р. 108].

Найжахливіший обстріл Дубровника стався 6 грудня 1991 р. З 824 будівель, розташованих у межах історичної частини міста, дві третини було пошкоджено або зруйновано [13, р. 108]; в результаті 19 людей загинули та 60 отримали поранення [4, р. 155].

За час облоги з 854 будівель у межах міських стін постраждало 60 % [4, р. 155]. Бібліотеки Дубровника також стали цілями обстрілів під час облоги.

Величезних збитків було завдано найбільшій у Південній Далмації Науковій бібліотеці Дубровника, де зберігалось понад 200 тис. друкованих книг, 7783 періодичних видань, 922 середньовічні рукописи, 77 інкунабул і понад 9 тис. рідкісних книг [23, р. 46–47]. У фонді бібліотеки був також цінний архів листування відомих вчених епохи Відродження.

8 червня 1992 р. по Науковій бібліотеці Дубровника було випущено прицільно п'ять ракет, одна з яких виявилася запальною. Внаслідок цього було зруйновано весь основний поверх бібліотеки, а на першому поверсі частково пошкоджено обладнання. І хоча будівлі було завдано такої серйозної шкоди, що після війни її довелося залишити закритою для користувачів, зусиллями бібліотекарів частину фонду було врятовано. Як пізніше дійшов висновку МТКЮ, що притягнув до кримінальної відповідальності за знищення культурної спадщини в Дубровнику сербського генерала, який командував облогою, законних військових цілей при обстрілі старої частини міста не було [13, р. 110].

Серйозно постраждала головна публічна бібліотека Дубровника «Град» («Grad»), в яку було пряме влучення мінометних снарядів, внаслідок чого у даху бібліотеки утворилися дві дірки площею 20 кв. м та 15 кв. м, було роз-

бито всі вікна, а також труби системи центрального опалення, знищено 2 тис. книг, переважно дитячу літературу. Однак, як зазначають дослідники, фонд публічної бібліотеки Дубровника, найбільший серед усіх бібліотек міста, під час війни потроївся порівняно з довоєнним періодом [16, р. 2]. Таким чином, роль головної публічної бібліотеки Дубровника під час війни зміцнилася. Підтверджуючи свою місію як пропагандиста грамотності та культури, бібліотека зміцнила свої позиції у житті людей, справила терапевтичний вплив під час війни.

У Дубровнику було зруйновано або сильно пошкоджено бібліотеки монастирів [5, р. 40–51; 23, р. 50–52]. Так, постраждала бібліотека Францисканського монастиря, яка містила одну з найбагатших колекцій рукописів на Балканах і унікальну колекцію нот – близько 10 тис. рукописних і друкованих партитур [5, р. 47]. Згідно зі звітом Інституту охорони пам'яток культури та навколишнього середовища Дубровника, по монастирю вдарили 51 ракетою [5, р. 49]. Загалом цей монастир був основним об'єктом артилерії супротивника не лише за кількістю влучень, а й за різноманітністю застосованої зброї. Найцінніші колекції бібліотеки було врятовано лише завдяки безкорисливій відданості небагатьох ченців та бібліотекарів, які ризикували своїм життям, намагаючись перемістити книжки під час бомбардування у безпечніше місце [5, р. 51].

Повністю згорів 30-тисячний фонд бібліотеки Центру післядипломної освіти – незалежної науково-дослідної установи [23, р. 48], постраждала бібліотека Історичного архіву, бібліотека Дубровницького біологічного інституту, бібліотека Інституту історичних наук Хорватської академії наук та мистецтв, бібліотека Факультету туризму та зовнішньої торгівлі, шкільні і приватні бібліотеки [5, р. 57–59].

Частина інфраструктури бібліотек у Східній, Центральній та Південній Хорватії була майже повністю виведена з ладу, оскільки багато основних бібліотек та їхніх філій у цих регіонах було розбито: фонди окремих установ повністю знищено, будівлі зруйновано. З фондів деяких бібліотек під час війни зникло багато книжок – або через руйнування, або через пограбування будинків читачів, яким книги було видано на абонемент.

Бібліотекарі та користувачі намагалися захистити бібліотечні фонди, переміщуючи їх до інших частин будівель або передаючи залишки ресурсів до інших установ. На жаль, величезна кількість матеріалів, що зберігалися в бібліотеках, було спалено або пошкоджено внаслідок неналежної евакуації та зберігання [8; 9].

Ті бібліотечні установи, які перебували на тимчасово окупованих територіях, пережили сильні поневіряння та руйнування і за майже чотири роки війни прийшли в запустіння – пошкоджені дахи, розбиті вікна, відсутність меблів і техніки, опалення і електрики. Але й у тих місцях країни, які воєнні операції безпосередньо не зачепили, війна призвела до стагнації у всіх сферах життя та в бібліотечній справі у тому числі.

Як справедливо зауважила В. Блажина, дослідниця з Монреальського університету (Канада), опис руйнувань і втрат є не лише ілюстрацією труднощів із захистом фондів, а й промовистим свідченням самовідданості та мужності бібліотекарів при виконанні своїх завдань у надзвичайно важких умовах [4, р. 154–155].

Такої ж думки і дослідниця М. Шапро-Фіцович: «Тисячі жителів залишили міста ще до початку атак чи навіть під час облоги, у тому числі й деякі бібліотекарі. Однак більшість інших бібліотекарів вирішили залишитися вдома та працювати. ... Бібліотекарі знали, що, працюючи в бібліотеці, вони можуть надати деяку допомогу людям, які приходять не лише за книгами, а й у пошуках компанії та солідарності» [17].

Почуття гордості та непокори були важливими причинами опору. Багато бібліотек країни залишалися відкритими для користувачів, іноді навіть в населених пунктах в облозі, надаючи користувачам різні послуги та створюючи громадський простір для спілкування. Більше того, у деяких містах бібліотеки були єдиними закладами культури, які залишалися відкритими для мешканців. Іноді бібліотеки працювали навіть тоді, коли школи були закриті [14, р. 150]. У Дубровнику, Осієку та Славонському Броді, наприклад, музеї, галереї, архіви, театри, кінотеатри переважно не функціонували, або діяли з такими обмеженнями, що їхня громадська місія зводилася до нуля.

І за цих важких обставин кількість користувачів та звернень до бібліотек фактично зросла. Цей важливий висновок ґрунтується на бібліотечних документах того часу та інтерв'ю з бібліотекарями. На запитання про кількість користувачів під час облоги міста бібліотекар міської бібліотеки Дубровника відповів, що спочатку кількість звичайних користувачів скоротилася через втечу населення з міста, але незабаром їх замінили нові категорії користувачів: біженці та солдати [16, р. 12].

У готелях Дубровника відкрилися бібліотечні осередки для біженців. Книгомобіль Карловацької міської бібліотеки обслуговував користувачів упродовж усієї війни, за винятком надзвичайних ситуацій, об'їжджаючи територію у радіусі 30 км – аж до лінії фронту [16, р. 9].

Коли дозволяли обставини, хорватські бібліотеки організовували різноманітні заходи: програми для дітей у дитячій бібліотеці Сисака, виставки у міській бібліотеці Шибеника, роздачу гуманітарної допомоги біженцям у Славонському Броді та Сисаку тощо. Багато бібліотек намагалися надавати допомогу іншим бібліотекам, які перебували у небезпеці, наприклад, у Задарі, Дубровнику та інших містах і селах країни.

Багато джерел фіксують, що під час війни та на початку повоєнного періоду в публічних бібліотеках по всій Хорватії спостерігалось надзвичайне зростання кількості користувачів. Цьому сприяло і те, що бібліотеки були відкриті навіть тоді, коли були закриті школи. Як припускають дослідники І. Стричевич і Ф. Пехар, це, зокрема, було пов'язано з рекомендаціями ЗМІ для біженців

«брати з собою книгу разом із аптечкою і тоді, коли вони прямують в укриття» [21, р. 678]. Спочатку кількість відвідувачів різко скоротилася через втечу населення з міст, які перебували під особливою загрозою, але незабаром їх замінили нові категорії користувачів: біженці та військові. Великі потоки біженців з охоплених війною районів Хорватії та Боснії і Герцеговини мігрували до більш-менш безпечних районів Хорватії.

У цей час значно збільшилася кількість програм бібліотерапії, які реалізовувалися у двох напрямках: «читання для того, щоб відволіктися та забути повсякденні проблеми воєнного часу, та читання, щоб упоратися з цими ж проблемами за допомогою роздумів та дискусій» [21, р. 678]. Бібліотеки працювали не лише як інформаційні установи, а і як опора для людей у їхньому прагненні до нормального життя, для підтримки у скрутні часи.

У 2006–2012 роках М. Шапро-Фіцович провела дослідження «Діяльність бібліотек, що знаходяться в умовах війни. Тематичне дослідження на прикладі Хорватії, 1991–1995 рр.», в рамках якого було опитано 50 бібліотекарів і 17 користувачів бібліотек, свідків воєнного часу, про події і роль бібліотечних служб в умовах війни. В опитуванні взяли участь бібліотекарі із 14 бібліотек з 10-ти міст Хорватії. Результати показали, що бібліотеки були єдиними культурними установами, які у той час повністю функціонували у своїх громадах. Багато драматичних випадків ілюструють важливість книг і читання саме в житті звичайних цивільних людей. Під час облоги кількість користувачів збільшилася, так само, як і кількість виданих книг. Мирні жителі брали книги в укриття, а солдати везли книги на фронт [16, р. 2]. Бібліотеки також проводили соціокультурні заходи, зокрема, виставки та зустрічі. Результати дослідження підтвердили важливу соціальну роль та цінність бібліотек, як і велику роль культури в переживанні збройних конфліктів загалом.

За часів підвищеної напруженості та страху нападів користувачі очікували від бібліотекарів проявів особливої чуйності та співчуття. Зв'язки між бібліотекарями та користувачами під час війни були дуже тісними, особливо з біженцями та дітьми [16, р. 2].

Як користувачі, так і бібліотекарі підтвердили, що більшість книг для читання під час війни – це легкі літературні твори: художня література та класика. В умовах збройної агресії більшість користувачів надавали перевагу саме цим книжкам. Тем про війну читачі здебільшого уникали, але були й ті, хто хотів читати саме таку літературу.

Під час та після війни в Хорватії в Публічній бібліотеці Загреба було реалізовано поетапну програму читання, метою якої була психологічна та соціальна реабілітація дітей та підлітків шляхом читання та поширення грамотності.

Біженці та військові – нова категорія користувачів бібліотек воєнного і повоєнного часу. Багато з них приходили до бібліотеки не лише для того, щоб взяти книги, а зустрітися з іншими користувачами, поспілкуватися, поділитися

ся думками. Біженці розповідали бібліотекарям про свої проблеми, життя у вигнанні, про повернення додому, навіть якщо їхні будинки були спалені чи зруйновані. Військові теж користувалися бібліотеками, багато читали та брали книги з собою. Бібліотекарі знали, що ці книжки можуть і не повернутися у фонд, але, усвідомлювали важливість читання в тих умовах, і видавали військовим книги.

До 1995 р. у всій бібліотечній системі Хорватії спостерігалися серйозні проблеми у придбанні бібліотечних ресурсів. Вже на початку війни, у 1991 р., Хорватська бібліотечна асоціація спільно з Міністерством культури Хорватії та Національною та університетською бібліотекою у Загребі організували у вільних регіонах країни пожертвування книг постраждалим бібліотекам.

Впродовж усієї війни багато бібліотек стикалися із затримками фінансування, проблемами щодо кадрового забезпечення та умов роботи; виникали труднощі з наданням користувачам навіть найпростіших бібліотечно-інформаційних послуг.

Якщо перша половина 1990-х років в історії бібліотечної справи Хорватії характеризувалася функціонуванням у надзвичайних умовах військової катастрофи, то друга половина була відзначена переосмисленням місця та ролі хорватських бібліотек у суспільстві у контексті відновлення. На думку Й. Стіпанова, найважливішими змінами були загальне зниження рівня життя та національного доходу як наслідки війни; проблеми переходу та адаптації до реалій післявоєнного періоду; нова адміністративно-територіальна організація Хорватії, на основі якої створено нову мережу публічних бібліотек; зміни у законодавчій базі, яка регулює роботу бібліотек (1997 р.), сприяли відкриттю публічних бібліотек у кожному населеному пункті з населенням більше 5 тис. чол.; низка освітніх реформ, які вплинули на бібліотечну справу; відновлення та перебудова бібліотек та їхніх приміщень у містах і селах Хорватії, особливо тих, що були зруйновані та пошкоджені під час війни; впровадження нових інформаційних технологій у бібліотеках тощо [18, s. 197].

Таким чином, відновлення бібліотек, що постраждали під час війни, стало головним пріоритетом у другій половині 1990-х років [14, p. 150]. Ще під час війни, у 1992 р., було розроблено «Стратегію реконструкції, відновлення та розвитку зруйнованих та пошкоджених бібліотек у Хорватії». Після припинення бойових дій хорватська держава докладала значних зусиль задля відновлення зруйнованої війною інфраструктури [1]. Так, насамперед держава профінансувала ремонт будівель постраждалих бібліотек. Одним із прикладів є дитячі бібліотеки. Наприкінці 1990-х років декілька постраждалих або зруйнованих війною дитячих бібліотек та дитячих відділів бібліотек для дорослих було повністю відновлено; водночас 22 бібліотеки були побудовані у місцях, де їх раніше не існувало [20, p. 30–32].

Хоча загалом темпи і масштаби відновлення бібліотечної справи оцінюються позитивно, проте наслідки війни позначалися ще довго. Так, наприклад, станом на 2017 р., через 20 років після війни, все ще не вдавалося відновити, довоєнну мережу мобільних бібліотек.

Значну допомогу у відновленні бібліотек Хорватії надали міжнародні організації, фонди, закордонні бібліотеки та колеги. Так, надавав допомогу фонд SABER-Zagreb – хорватська філія доброчинного фонду SABER (м. Кембридж, США) [15], який працював у Хорватії ще з 1990 р., постачаючи книжки, періодичні видання з гуманітарних та соціальних наук видавництва Blackwell (121 найменування) та надаючи 50 % знижку на передплату на наукові періодичні видання. За п'ять років фонд SABER-Zagreb розповсюдив у Хорватії 158 тис. книг з різних галузей знань, зокрема, з медицини, економіки та інженерної справи. Видання надходили у лікарні на передовій, дитячі книжки – у табори для біженців, наукова та навчальна література – у школи та університети, які постраждали від війни. У 1994 р. фонд SABER-Zagreb надав хорватським ученим знижку 50 % на передплату на 248 найменувань медичних журналів, у 1995–1996 роках кількість найменувань збільшилася до 413 [4, р. 160]. Цей фонд також надавав аналогічну допомогу університетським бібліотекам у Боснії і Герцеговині – у Сараєво, Мостарі і Тузлі.

Довга історія та багаті традиції бібліотечної справи забезпечили надійну основу для сталості бібліотек країни. Сьогодні у Хорватії відносно велика кількість бібліотек для її розміру [21, р. 679]. Незважаючи на проблеми, з якими стикаються хорватські бібліотеки на сучасному етапі, вони мають міцний фундамент та активно розвиваються відповідно до загальноосвітніх тенденцій.

Висновки. Хорватська війна спричинила значні людські жертви і матеріальні руйнування. Дотепер наслідки цієї війни впливають на культуру і політику країни. Напади на бібліотеки, які сталися під час Хорватської війни, були як супутніми, так і умисними, свідомими військовими злочинами проти культури. Той факт, що бібліотеки стали об'єктом нападу є яскравим свідченням їхнього важливого значення для суспільства.

Бібліотечна справа Хорватії зазнала серйозних втрат. Фонди бібліотек було суттєво спустошено, зруйновано або пошкоджено багато будівель. Актуалізувалась проблема збереження бібліотечних ресурсів, які вдалося врятувати, в належних умовах. Практика підтвердила, якими необхідними є документування втрат та превентивні заходи щодо збереження інтелектуальної і культурної спадщини. Незважаючи на складні та небезпечні умови, бібліотеки Хорватії надавали послуги користувачам впродовж усього періоду війни і стали важливим і цінним суспільним ресурсом та місцем опору.

Ще під час війни було розпочато низку проєктів та ініціатив, спрямованих на відновлення бібліотечних фондів, будівель, втрачених або пошкоджених під час війни. Суттєвою була міжнародна підтримка. Досвід Хорватії показав, що

окрім фінансової і матеріальної допомоги, світова спільнота повинна організовано, ефективно та справедливо реагувати на такі злочини проти людяності і культури та порушення міжнародних конвенцій, якими є руйнування бібліотек. Напади на бібліотеки під час Хорватської війни сталися попри те, що будівлі було ознаковано міжнародною пам'яткоохоронною емблемою. І хоча наслідки югославських воєн спонукали міжнародну спільноту до термінової переоцінки того, як культурні цінності можуть бути захищені під час конфлікту, і призвели до більш конкретного визнання міжнародним гуманітарним правом того, що знищення культурної спадщини народу є аспектом геноциду, необхідність у напрацюванні механізмів і процедур, які сприяли б практичному застосуванню міжнародних документів для адекватної відповіді на руйнування культурних цінностей, зокрема бібліотек, існує дотепер.

Вивчення зарубіжного досвіду і стратегій повоєнного відновлення бібліотек має важливе значення для України. Успіхи і невдачі комплексних стратегій і окремих проєктів відновлення бібліотечної справи у Балканських країнах, у Хорватії зокрема, потребують уважного опрацювання. Це дасть можливість уникнути помилок у власній діяльності з післявоєнного відновлення суспільства загалом і бібліотечної справи зокрема.

Список використаної літератури та джерел

1. Домненко І. Хорватія. Дослідження практик відновлення країн після руйнацій. № 10 [Електронний ресурс] / І. Домненко // Інститут аналітики та адвокації. – Електрон. дані. – [Полтава], 3 лип. 2022. – Режим доступу: <https://iaa.org.ua/portfolio/horvatiya> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
2. Косаревич С. Післявоєнна відбудова Хорватії [Електронний ресурс] / С. Косаревич // Центр Дністрянського. – Електрон. дані. – [Львів], 26 серп. 2022. – Режим доступу: <https://dc.org.ua/news/geconstruction-croatia> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
3. Прокопенко Л. С. Фонд видань про Хорватську війну 1991–1995 років – внесок Національної та університетської бібліотеки у Загребі у збереження колективної пам'яті / Л. С. Прокопенко // Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко. – Київ, 2024. – Т. 1. – С. 164–168.
4. Blazina V. Mémoricide ou la purification culturelle: la guerre et les bibliothèques de Croatie et de Bosnie-Herzégovine / Vesna Blazina // Documentation et bibliothèques. – 1996. – Vol. 42, no. 4. – P. 149–163. – DOI: <https://doi.org/10.7202/1032995ar> – (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
5. Brailo N. Librocide: destruction of libraries in Croatia 1991–1995 : Master's thesis for the degree in Library and Information Science / N. Brailo ; Faculty of the School of Library and Information Science San José State University. – San José, 1998. – 81 p. – DOI: <https://doi.org/10.31979/etd.zcc8-298e> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
6. Domovinski rat [Електронний ресурс] // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje / Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/domovinski-rat> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
7. Domovinski rat [Електронний ресурс] // Wikipedija. – Електрон. дані. – Режим доступу: https://hr.wikipedia.org/wiki/Domovinski_rat#cite_note-42 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
8. Hasenay D. «Disaster and after». What have Croatian libraries learned about preservation and disaster management after the war experience? [Електронний ресурс] : [paper presented in Session 88 «Preservation and Conservation» at Preservation and Conservation Core Activity] // WLIC: 76th IFLA General Conference and Assembly, (Gothenburg, 10–15 Aug. 2010) / D. Hasenay, M. Krtalić. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://www.ifla.org/past-wlic/2010/88-hasenay-en.pdf> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.

9. *Mušnjak T.* Neizravne ratne štete na pisanoj baštini nastale tijekom Domovinskog rata [Електронний ресурс] / T. Mušnjak // Arhivski vjesnik. – 1999. – No 42. – P. 255–287. – Режим доступу: <https://hrcaak.srce.hr/file/16252> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
10. *Perković M.* Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj / M. Perković, V. Puljiz // Revija za socijalnu politiku. – 2001. – Vol. 8, br. 2. – P. 235–238. – DOI: <https://doi.org/10.3935/rsp.v8i2.225> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
11. *Phillips Z. F.* Libraries are devastated in war-torn Croatia / Z. F. Phillips // American Libraries. – 1992. – Vol. 23, no 3. – P. 209.
12. *Prša D.* Uništavanje knjižnica u Lici za vrijeme Domovinskog rata : završni rad [Електронний ресурс] / D. Prša. – Електрон. дані. – Zadar, 2019. – 30 p. – Режим доступу: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:044964> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
13. *Riedlmayer A. J.* Crimes of war, crimes of peace: destruction of libraries during and after the Balkan Wars of the 1990s / A. J. Riedlmayer // Library Trends. – 2007. – Vol. 56, no. 1. – P. 107–132. – DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0057> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
14. *Sabolović-Krajina D.* Croatian public libraries in time of crisis / D. Sabolović-Krajina // IFLA Journal. – 2019. – Vol. 45, no. 1. – P. 148–156. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0340035218811320> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
15. Sabre Foundation. Humanitarian aid for the mind [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.sabre.org> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
16. *Šapro-Ficović M.* Libraries under siege in Croatia, 1991–1995 [Електронний ресурс] / M. Šapro-Ficović // Oral History Forum d'histoire orale. – 2014. – Vol. 34, spec. iss. : Human Rights and Oral History : Stories of survival, healing, redemption, and accountability. – P. 1–17. – Режим доступу: <https://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/article/download/545/623/545-Article%20Text-2225-1-10-20140707.pdf> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
17. *Šapro-Ficović M.* Život knjižnica pod granatama [Електронний ресурс] / M. Šapro-Ficović // Vijenac. – 2012. – God. XX, br. 487. – Режим доступу: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac487.nsf/AllWebDocs/Zivot_knjiznica_pod_granatama (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
18. *Stipanov J.* Knjižnica / J. Stipanov // Kulturna politika Republike Hrvatske : nacionalni izvještaj – europski program vrjednovanja nacionalnih kulturnih politika / urednici: B. Cvjetičanin, V. Katunarić. – Zagreb, 1998. – P. 195–200.
19. *Stipanov J.* Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj – od početaka do današnjih dana / J. Stipanov. – Zagreb : Školska knjiga, 2015. – 352 p.
20. *Stričević I.* Knjižnične službe i usluge za djecu u hrvatskim narodnim knjižnicama: Razvoj, stanje i perspective / I. Stričević, H. Čičko, Đ. Križanić-Delač // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. – 2006. – Vol. 49, no. 1. – P. 30–32.
21. *Stričević I.* Libraries in Croatia: developments and trends in the postsocialist period / I. Stričević, F. Pehar // Library Trends. – 2015. – Vol. 63, no. 4 : Libraries in a Postcommunist world: a quarter of a century of development in Central and Eastern Europe and Russia ; prt. 2. – P. 667–696. – DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0029> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
22. Transitional Justice in the Former Yugoslavia [Електронний ресурс] // International Center for Transitional Justice. – Електрон. дані. – 2009. – Режим доступу: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf> (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
23. Wounded libraries in Croatia / ed.: T. Aparac-Gazivoda, D. Katalenac. – Zagreb: Croatian Library Association, 1993. – 58 p.

References

- [1]. Domnenko I. Khorvatiia. Doslidzhennia praktyk vidnovlennia krain pislia ruinatsii [Croatia: A study of the practices of restoration countries after destruction]. *Instytut analityky ta advokatsii*. 2022, 9 p. Available at : <https://iaa.org.ua/portfolio/horvatiya/>
- [2]. Kosarevych S. Pisliavoienna vidbudova Khorvatii [Post-war reconstruction of Croatia]. *Tsentr Dnistrianskoho*. Available at: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-croatia>
- [3]. Prokopenko L. S. Fond vydan pro Khorvatsku viinu 1991–1995 rokov – vnesok Natsionalnoi ta universytetskoii biblioteki u Zahrebi u zberezhenia kolektyvnoi pamiaty [Collection of publications on Croatian war (1991–1995) – contribution of the National and University Library in Zagreb to the preservation of collective memo-

- ry]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Intehratsiia u mizhnarodnyi biblioteknyi prostir* : materialy Mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 8–10 zhovt. 2024 r.): u 2 t. Kyiv, 2024, t. 1, pp. 164–168.
- [4]. Blažina V. *Mémoricide ou la purification culturelle : la guerre et les bibliothèques de Croatie et de Bosnie-Herzégovine* [Memoricide or Cultural Purification: War and the Libraries of Croatia and Bosnia-Herzegovina]. *Documentation et bibliothèques*. 1996, vol. 42, no. 4, pp. 149–163. DOI: <https://doi.org/10.7202/1032995ar>.
 - [5]. Brailo N. *Librocide: destruction of libraries in Croatia 1991–1995*: Master's theses for the degree in Library and Information Science. San José. 1998. 81 p. DOI: <https://doi.org/10.31979/etd.zcc8-298e>.
 - [6]. Domovinski rat [Homeland War]. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Available at: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/domovinski-rat>
 - [7]. Domovinski rat [Homeland War]. *Wikipedija*. Available at: https://hr.wikipedia.org/wiki/Domovinski_rat#cite_note-42
 - [8]. Hasenay D., Krtalić M. «Disaster and after». What have Croatian libraries learned about preservation and disaster management after the war experience?. *WLIC: 76th IFLA General Conference and Assembly, 10–15 Aug. 2010, Gothenburg, Sweden*. 9 p. Available at: <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla76/88-hasenay-en.pdf>
 - [9]. Mušnjak T. Neizravne ratne štete na pisanoj baštini nastale tijekom Domovinskog rata [Indirect war damage to written heritage caused during the Homeland War]. *Arhivski vjesnik – [Archival Herald]*. 1999, no. 42, pp. 255–287. Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/16252>
 - [10]. Perković M., Puljiz V. Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj [War damages, expenses for veterans, victims and survivors of war in the Republic of Croatia]. *Revija za socijalnu politiku – The Croatian Journal of Social Policy*. 2001, vol. 8, br. 2, pp. 235–238. DOI: <https://doi.org/10.3935/rsp.v8i2.225>
 - [11]. Phillips Z. F. Libraries are devastated in war-torn Croatia. *American Libraries*. 1992, vol. 23, no 3, pp. 209.
 - [12]. Prša D. *Uništavanje knjižnica u Lici za vrijeme Domovinskog rata : završni rad [Destruction of libraries in Lika during the Homeland War: final thesis]*. Zadar, 2019. 30 p. Available at: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:044964>
 - [13]. Riedlmayer A. J. Crimes of war, crimes of peace: Destruction of libraries during and after the Balkan wars of the 1990s. *Library Trends*. 2007, vol. 56, no. 1, pp. 107–132. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0057>
 - [14]. Sabolović-Krajina D. Croatian public libraries in time of crisis. *IFLA journal*. 2019, vol. 45, no. 1, pp. 148–156. DOI: <https://doi.org/10.1177/0340035218811320>
 - [15]. *Sabre Foundation. Humanitarian aid for the mind*. Available at: <http://www.sabre.org> (viewed on: 21.02.2025).
 - [16]. Šapro-Ficović M. Libraries under siege in Croatia, 1991–1995. *Oral History Forum d'histoire orale*. 2014, vol. 34, pp. 1–17. Available at: <https://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/article/view/545/623>
 - [17]. Šapro-Ficović M. Život knjižnica pod granatama [Life of libraries under shelling]. *Vijenac – Wreath*. 2012, god. XX, br. 487. Available at: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac487.nsf/AllWebDocs/Zivot_knjiznica_pod_granatama
 - [18]. Stipanov J. Knjižnica [Library]. *Kulturna politika Republike Hrvatske: nacionalni izvještaj – europski program vrjednovanja nacionalnih kulturnih politika*. Zagreb, 1998, ss. 195–200.
 - [19]. Stipanov J. *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj – od početaka do današnjih dana [History of libraries and librarianship in Croatia – from the beginnings to the present day]*. Zagreb, 2015. 352 p.
 - [20]. Stričević I., Čičko H., Križanić-Delač D. Knjižnične službe i usluge za djecu u hrvatskim narodnim knjižnicama: Razvoj, stanje i perspektive [Library services and services for children in Croatian public libraries: Development, status and perspectives]. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. 2006, vol. 49, no. 1, pp. 30–32.
 - [21]. Stričević I., Pehar F. Libraries in Croatia: developments and trends in the postsocialist period. *Library Trends*. 2015, vol. 63, no. 4, pp. 667–696. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0029>
 - [22]. Transitional Justice in the Former Yugoslavia. *International Center for Transitional Justice*. 2009. Available at: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf>
 - [23]. Aparac-Gazivoda T., Katalenac, D. (eds.). *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Croatian Library Association, 1993. 58 p.

Надійшла 27.02.2025 р.

Prokopenko Liliia

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Chief Librarian of the Research Department
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
e-mail: prokopenko888888@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

**LIBRARIES IN CROATIA DURING AND AFTER
THE CROATIAN WAR: A CHRONICLE OF LOSSES
AND EXPERIENCES OF RESTORATION**

Summary

The purpose of the article is to consider the state of librarianship in Croatia during the Croatian War (1991-1995) and to study the experience of post-war restoration.

The methodological basis of the study is the general scientific principles of integrity, objectivity, complexity, continuity and comprehensiveness of knowledge. From the standpoint of scientific methodology, the problem is considered on the basis of a systemic, interdisciplinary and historical approaches. The achievement of the set goal was carried out using a system of general scientific and special methods: theoretical (analysis, synthesis, abstraction, explanation, generalization, etc.), empirical (description, comparison, observation), historical-comparative, problem-chronological, identification and analysis of sources, and others.

Finding. In Ukrainian library science, the losses and destruction, the functioning of libraries, the work of librarians and the state of librarianship in Croatia during the Croatian War of 1991-1995 and the experience of post-war restoration are studied for the first time.

Practical value. Studying foreign experience and strategies for post-war library restoration is of great importance for Ukraine. The successes and failures of complex strategies and individual projects for library restoration in Croatia require careful study. This will allow avoiding mistakes in our own activities for the post-war restoration of society in general and library work in particular.

Results. The Croatian War caused significant human casualties and material destruction. The consequences of this war still affect the culture and politics of the country. The attacks on libraries that occurred during the Croatian War were both incidental and intentional, conscious war crimes against culture. The fact that libraries were targeted is a clear indication of their importance to society. The library sector in Croatia suffered serious losses. During the war, more than 200 libraries were destroyed or damaged throughout the country: school, public, academic, scientific, memorial, private. Libraries in Eastern, Central and Southern Croatia suffered the most. The aggression was most brutal in Slavonia, in the northeast of the country, and Dalmatia, in the southeast. Library collections were significantly devastated; many buildings were destroyed or damaged. The problem of preserving the library resources that were saved in proper conditions became urgent. Practice has confirmed the necessity of documenting losses and preventive measures to preserve intellectual and cultural heritage. Despite difficult and dangerous conditions, Croatian libraries provided services to users throughout the war and became an important and valuable public resource and place of resistance.

Even during the war, a number of projects and initiatives were launched to restore library collections and buildings lost or damaged during the war. The second half

of the 1990s was marked by a rethinking of the place and role of Croatian libraries in society in the context of reconstruction. International support was significant. International organizations, foundations, foreign libraries and colleagues provided significant assistance in restoring Croatian libraries. Croatia's experience has shown that in addition to financial and material assistance, the world community must respond in an organized, effective and fair manner to crimes against humanity and culture and violations of international conventions, such as the destruction of libraries. The attacks on libraries during the Croatian War occurred despite the fact that the buildings were marked with the international monument protection emblem. Although the aftermath of the Yugoslav wars prompted the international community to urgently reassess how cultural property could be protected during conflict, and led to more specific recognition by international humanitarian law that the destruction of a human cultural heritage constitutes an aspect of genocide, there remains a need to develop mechanisms and procedures that would facilitate the practical application of international instruments to adequately respond to the destruction of cultural property, in particular libraries.

Keywords: history of librarianship abroad, librarianship in Croatia, libraries in Croatia, librarianship in Croatia during the Croatian War, libraries and war, librarians and war, post-war restoration of libraries.

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 94(477.7):050"1942/1947"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331909](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331909)

Бачинська Олена Анатоліївна

доктор історичних наук, професор

кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Всеволода Змієнка, 2, м. Одеса, 65082, Україна

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>

e-mail: Olena_an@ukr.net

«ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК» УКРАЇНСЬКОГО ЧОРНОМОРСЬКОГО ІНСТИТУТУ ЯК ДЖЕРЕЛО З ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1942–1947)

Статтю присвячено аналізу публікацій в «Чорноморському збірнику», що був друкованим виданням Українського Чорноморського інституту в Польщі та Західній Німеччині у 1942–1947 роках. Організаторами Інституту та видавцями збірників стали представники української еміграції – науковці та громадські діячі національного руху: Юрій Липа, Лев Биковський та інші. Збірник публікував статті, рецензії, бібліографічні огляди про Чорноморський регіон, як історичний та географічний простір, більшість з публікацій автори присвятили історії та географії півдня України.

Ключові слова: Український Чорноморський інститут, «Чорноморський збірник», Чорне море, Південь України, українська еміграція, діячі українського національного руху першої половини ХХ ст., Лев Биковський, Юрій Липа, історична географія України.

20–30-роки ХХ ст. з'єднали за межами України значну кількість української інтелігенції, військових та політичних діячів, які не прийняли радянську владу. Українські діаспори сформувалися в Болгарії, Німеччині, Чехословаччині, Польщі та інших країнах Європи. Особливості українських діаспор у Чехословаччині та Польщі охарактеризував болгарський літературознавець Петко Атанасов: «... в Польщі, Чехословаччині, частково Румунії та Югославії це головним чином коренні жителі вищезазначених країн, основна маса українців Болгарії складається з військовополонених Першої світової війни та емігрантів» [20, док. 28, с. 35]. Однак в Польщі та Чехословаччині також було чимало українців, які емігрували після 1919–1920 рр. Серед тих, хто розпочав свою активну діяльність на еміграції, були Юрій Липа, Лев Биковський та Іван Шовгенів. Всі були активними діячами українського національного руху. Наймолодшим був Юрій Липа, який навчався в університеті в Одесі, тут долучився до бойових частин армії УНР, однак разом з батьком, відомим діячем Україн-

ської революції, міністром уряду УНР, залишив Україну, і врешті опинився в Польщі, де опанував професію лікаря. Лев Биковський був старший за Юрія на п'ять років, і так само, як Юрій Липа активно включився в боротьбу під час Української революції, залишив Україну, навчався у вищих закладах Польщі та Чехословаччині, де одним з його викладачів був Іван Шовгенів. Останній був на 20 років старший за своїх однодумців, згаданих вище, і вже у 1918–1920 рр. був професором Київського політехнічного університету та міністром в уряді УНР та Української Держави. В еміграції став ректором Української господарської академії в Подєбрадах, а потім працював у Міністерстві Польської Республіки. Всіх цих діячів звела доля у Варшаві в складний для України та Польщі час Другої світової війни, де вони заснували Український Чорноморський інститут у 1940 р. Ідейним натхненником заснування був Юрій Липа, як згадував потім Лев Биковський, після їхнього знайомства у 1938/1939 рр. «почались балачки про необхідність організації ширших студій над морськими справами України», Юрій Липа мав такі ідеї, але шукав однодумців [2, с. 144]. Іван Шовгенів визначив організаційні засади існування Інституту та план його праць, що передбачав видання збірника, брошур та монографій, а його колега Валентин Садовський написав план економічно-географічного вивчення чорноморського простору [26, с. 7–13]. Валентин Садовський був відомим громадським діячем, географом, членом Центральної Ради, який разом з Директорією виїхав до Польщі та Чехословаччині.

Український Чорноморський інститут сформувався одночасно з подібними науковими інституціями, створеними українськими вченими в еміграції, наприклад, у 1928 р. виник Український науковий інститут у Берліні, а протягом 1928–1939 рр. існував Український науковий інститут у Варшаві [2, с. 144–145]. В останньому Валентин Садовський очолював кафедру економічних наук, брав активну участь у роботі цього напрямку Українського Наукового інституту й Іван Шовгенів. На відміну від зазначених наукових інституцій, що мали офіційний статус, адресу та ресурси, Український Чорноморський інститут діяв нелегально. Інститут мав стати українським аналогом польського «Балтійського інституту» в м. Гдиня, болгарського «Чорноморського інституту» в м. Варна, французько-європейського «Океанічного інституту» в Монако [2, с. 144–145]. Цікавим є те, що більшість засновників Українського Чорноморського Інституту були дотичні до роботи ще декількох наукових інституцій української діаспори: «Суходолового», «Океанічного», «Зеленого». Окремі праці та статті збірника Чорноморського Інституту були продовжені в публікаціях згаданих вище українських наукових установ [див. перелік праць інституцій: 2; 7, с. 12–16; 30, с. 84–90]. На першому організаційному засіданні Чорноморського інституту, в травні 1940 року, директором було обрано Івана Шовгеніва, а з 1943 р. ним став Юрій Липа.

Про діяльність представників українського національного руху на еміграції існує чимала література. Зокрема і про Юрія Липу [8; 10–13; 18], Лева Биковського [1; 4, с. 38–41; 17] та меншою мірою про Івана Шовгеніва та Валентина Садовського [6; 19]. Наявна й література про Український Чорноморський інститут [2; 31 тощо]. В першу чергу про Український Чорноморський інститут, його створення та діяльність висвітлюється в праці його засновника Л. Биковського, яка потім була передрукована в періодичних виданнях української діаспори [3]. В той самий час про збірник, який видавав Інститут, літератури обмаль, крім фрагментарних згадок про кількість номерів, переліку статей та аналізу окремих публікацій. На сьогодні статті, що розміщені на сторінках «Чорноморського збірника», становлять значний інтерес, адже більшість публікацій носять актуальний методологічний та концептуальний характер з точки зору як історичної науки, так і формування української державності, значення моря та Півдня України для держави та поглядів на це провідних діячів українського руху ХХ ст. Тому *метою* нашої публікації є не лише дослідити організаційні засади виникнення збірника та здійснення його видання, але й з'ясувати погляди авторів статей «Чорноморського збірника» історичну географію Півдня України.

Український Чорноморський інститут як наукова установа існував у Варшаві та Західній Німеччині. В сучасному варіанті можна назвати його «віртуальним» інститутом, бо він не мав місця, адреси та ресурсів, а тримався на ентузіазмі засновників. Головним завданням Інституту було вивчення Чорного моря та простору навколо нього, тому в коло наукових досліджень потрапляла історія країн навколо чорноморської акваторії. Зрозуміло, що засновники Інституту не могли обійти увагою значення та роль Чорного моря для Української держави. В цьому плані актуальним є слова Валентина Садовського, що стали епіграфом до одного з «Чорноморських збірників»: «Непростимим гріхом нашої преси і літератури є те, що справам, які торкаються (південних) частин нашої етнографічної території уділяється мінімальна увага. Чим скоріше ця байдужість, ми не вагаємося сказати – злочинна байдужість, мине, тим більше це буде відповідати нашим національним інтересам...» [29, с. 4].

Робота Інституту найкраще розкривалася в публікаціях на сторінках збірника. Для цього був складений план видань, в тому числі монографій. Як визначили самі організатори «у серії публікацій сучасного політико-державного характеру ухвалено було вивчати передусім Україну, Кавказ, Туреччину, Румунію і Болгарію; у спеціалізованій монографічній серії видань вивчати окремі ріки, порти, ринки і т.д.; передбачено було також і праці синтетичні в напрямі обґрунтування потреби і можливостей постановки Української Чорноморської Великодержави», крім того програма видань передбачала неперіодичні збірники, бібліографічні праці, чорноморську енциклопедію тощо [2, с. 150]. Дослідження мали містити наступні складові: географічний опис території та акваторії

Чорного, Азовського та Каспійського морів, геологію та метеорологію, гідрографію та ґрунти цієї території, її фауну та флору, історичні події з кам'яної доби, міграції населення, розселення українського населення та інших спільнот в першій половині XX ст., економічну географію тощо. Авторами могли бути як організатори інституту, так і запрошені видатні вчені, наприклад: В. Щербаківський, І. Липовецький, В. Янівський, О. Чубенка, Л. Грабіну та інших.

Видання першого «Чорноморського збірника» відбулось у 1942 р. у Варшаві [2, с. 142–145]. Всього вийшло одинадцять номерів-книг з 1942 по 1947 рр. Нумерація збірників була подвійною. Наприклад, перша книга мала ще нумерацію в переліку загальних видань Інституту – число 10. Це означало, що перед тим, як вийшов збірник, Інститут видав ще дев'ять монографічних видань. Друга книга «Чорноморського збірника» була вже під числом 14, третя – під числом 17, а остання 11 книга – під числом 59. В цьому переліку видань Інституту першим числом стало видання відомої, і можна сказати, програмної праці Юрія Липи «Чорноморська доктрина», другим числом – праця Лева Биковського «Туреччина: Бібліографічні матеріали», третім – перекладна праця – вступ до дисертаційної роботи румунського дослідника Георгі Бретіану про торгівлю на Чорному морі [2, с. 151; 7, с. 12–16; 30, с. 84–90]. Як зазначалося на титульній сторінці першої книги «Чорноморського збірника», місцем його видання були: Одеса – Севастополь – Маріуполь – Ростов – Туапсе, надалі до восьмої – Одеса, а дев'ятий і наступні – Женева [див. додаток]. Реальна ситуація полягала в тому, що перші п'ять книг були видані у Варшаві, наступні – в Герсфельді та Майнц-Кастелі в Німеччині. Така ситуація склалася, зрозуміло, через події Другої світової війни, внаслідок яких у Польщі була встановлена радянська влада. Її жертвами стали Юрій Липа та Валентин Садовський, а Лев Биковський з 1945 р., змушений був перебувати в таборах переміщених осіб відповідно у Герсфельді та Майнц-Кастелі. Там, разом з іншими українськими вченими істориками – Василем Дубровським і Володимиром Державіним, він зміг поновити роботу Інституту під назвою Український Морський інститут, що більше відповідало тематиці нового Інституту. Директором Інституту став професор Михайло Міллер. Це позначилося на титулі «Чорноморського збірника». Важливо, що з першої книги друкувався перелік видань всіх Інститутів (Чорноморського (Морського), Суходолового, Океанічного), з третьої книги з'являються рубрики – «Рецензії» та «Місцеллянеа (Miscellanea)», в ній до уваги читача пропонувався перелік видань, пов'язаних з історією Чорноморського регіону [див. додаток]. Збірники присвячувалися пам'яті організаторів Інституту, зокрема Івану Шовгеніву (книга III) та Юрію Липі (книга VII), згодом 65-річчю Михайла Міллера (книга XI), крім цього семиріччю Чорноморського (Морського), Суходолового й Океанічного (книга IX) [2; 26; 28; 30]. Всі одинадцять книг збірника мають епіграф, їх обсяг від 39 до 90 сторінок. Окремі публікації мали відбитки. Всього було надруковано 27 відбиток зі всіх

збірників У 1948 році була підготовлена до друку 12 книга «Чорноморського збірника» під числом 67 [7, с. 15], але вона, ймовірно, так і не побачила світ або через переїзд секретаріату Інституту до Нью-Йорка, або через брак коштів, або через одне та інше. Пізніше Лев Биковський зазначив, що під числом 67 було надруковано видання на пошану директора Інституту, з нагоди його 65-річчя: «Михайло Олександрович Міллер. Біо-бібліографічні матеріали. Нью-Йорк – Геттінген, 1949. 18 с., 1 світлина (Український Морський інститут. Ч. 67)» [2, с. 165].

Аналізуючи тематику «Чорноморського збірника», можна виділити два значних напрямки. Перший напрямок історичний. Він відображає історію країн Чорноморського регіону. В ньому можна виділити декілька груп. Одна група, пов'язана з історією України. В цій групі однією з важливих методологічних публікацій є стаття Льва Биковського «Великодержавні проблеми України». В ній автор пропонує певну періодизацію історію України з точки зору колонізаційних процесів – суходоловий, морський та океанічний етапи. Згідно з цими етапами розвивалися державотворчі процеси. Автор зокрема зазначав: «загострюється відвічна боротьба півдня /України/ з північчю /Московщиною/ до повного відбиття цих північних країв. В цей спосіб здійснюється заповіт Володимира Великого – будівничого суходолової української державності. ... Прокидаючись до цієї борні наш нарід веде її суть-українськими способами і своїми відвічними географічно-історичними шляхами-етапами: суходоловим, морським і океанічним» [21, с. 11, 13]. Цікавим є те, що згідно цієї думки були створені та працювали три наукових Інститути – Суходоловий, Морський та Океанічний. В контексті даної періодизації важливими є дві публікації історикіні Наталії Полонської-Василенко, що були розділами її дисертації 1940 р.: «Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в середині XVIII ст.» [24, с. 5–20; 30, с. 34–47]. Її публікації були важливі з точки зору залучення нових джерел з історії Нової Запорозької Січі. Дослідниця розпочинає морську добу наприкінці XVIII ст.: «...кінець XVIII – доба з 1775–1797 роками залишається в історії України, як дуже важливий період, коли було здійснено тисячолітнє прагнення України до Чорного моря» [30, с. 45]. Зі зруйнуванням Запорозької Січі для «історії Південної України почалася нова доба. ... Все життя України знайшло новий напрям, новий фокус, і цим фокусом стало Чорне море» [24, с. 18]. Зрозумілим є те, що текст дисертаційної роботи був у парадигмі зменшення ролі запорозького козацтва в освоєнні Чорного моря, що була притаманна радянському світогляду. В той час як з контексту досліджень представників Інституту – Льва Биковського, Юрія Липи та інших, можна зрозуміти, що морська доба в історії України розпочинається з середньовіччям або з ранньомодерною добою. Юрій Липа в публікації «Емоційні первні в Чорноморському світогляді» розглядав історію України як шлях до моря, що завершився створенням чорноморських портів, і після цього головним завданням

має «створення універсалістичної держави (від Європи до Азії) від ідей Олександра Македонського» [21, с. 12–35]. У контексті важливості морської складової в історії України звучить думка й Івана Калиновича – підсумок до третьої книги «Чорноморського збірника»: «Створення морської сили мало величезне значення для історії України. Витворився тип українця-моряка – відважного, заповзятого, на все рішеного. Море вчило найцінніших військових прикмет безстрашності і солідарності. Учило бистрим зором дивитися вперед, орієнтуватися в невідомих країнах, шукати нових шляхів і просторів. Зацікавлення морем від того часу не зникало вже ніколи: у морі наше майбутність!» [23, с. 54].

Лев Биковський аналізував роботи діячів різних історичних шкіл, які пропонують нову періодизацію історії України в світлі чорноморсько-середземноморської історії: «з цього попереднього перегляду випливають також всупереч дотеперішнім і новітні спроби періодизації української історії. Пропонується, напр. ділити її на три доби: 1) азійська (властиво кажучи – Передньоазійська) найкращим виявом якої були часи Олександра Великого; 2) добу Понтійську або Чорноморську, кульмінаційним пунктом котрої були часи Понтійської імперії під проводом Мітрідата VI Євпатора. В його Великодержаві Україна була житницею, Кавказ – збройовнею, а Мала Азія – скарбницею; 3) добу Європейську – апогеєм якої стало панування Володимира Великого» [26, с. 38]. Остання тягнеться й до сьогодні. Її періоди: передкиївський, київський, козацький та сучасний. Найменш розроблений перший період. Отже, в збірнику з'являється велика група публікацій та рецензій, присвячена давній історії Півдня України. Перш за все, історії та археології грецьких, скіфських і сарматських пам'яток: «Кацевалів А. Побут скитів за Страбоном; «Дьяков В. Окупація Тавриди Римом у I ст. н.е. » [24]; «Райнах Т. Мітрідат Євпатор Базилевс Понтійський, переклад В. Богацького» [27]; «Міллер М. Студії з ранньої історії Приозів'я. Досліди сарматського некрополю та селища біля ст. Нижне-Гниловської» [29]; «Міллер М. Студії з ранньої історії Приозів'я. Сарматська матеріальна культура» [30] тощо. Зокрема, в публікації О. Домбровського, що є обговоренням книги «В. Щербаківського Формация Української нації» (Прага, 1941) та рецензії на цю книгу «Борковський І. З приводу появи однієї книжки. *Пробоем*, ч. 4. Прага, 1942. С. 224–236». Домбровський підтримав В. Щербаківського, що слід розпочинати періодизацію історії України з давньої історії, на поділ якої є різні точки зору: «генези формування української нації треба дошукувати ще й просторі України, дивитися на українську націю, як на колективний твір духа і крові як на духовну та фізичну синтезу, в який стопилися всі духовні та фізичні прикмети, що лише витворилися на нашій території внаслідок геополітичних умов, почавши може від Трипілля аж до наших часів» [30, с. 65].

Однією з важливих складових освоєння чорноморського простору є розбудова флоту. Тому в збірнику з'являється група публікацій з історії україн-

ського флоту, в яких зазначалася важливість формування морської складової української армії: «Плечко М. Українська гетьманська флота 1918 р. Стислий нарис» [21, с. 35]; «Биковський Л. Матеріали до історії української флоти» [22, с. 58]; «Оглоблин О. Історичний архів Чорноморської флоти» [див. додаток] та «Дорошенко Д. Справа Чорноморського флоту 1918 р.» [8, с. 23].

Чорноморська політика України протягом багатьох історичних періодів була пов'язана із взаємодією з мусульманськими країнами регіону – Османською імперією та Кримом. Це визначило ще одну групу публікацій: «Дубровський В. Богдан Хмельницький і Туреччина. (Автореферат виголошений на засіданні Орієнталістичної секції Української Вільної Академії наук 10–11 листопада 1946, Аугсбург)» [29, с. 60]; «Дорошенко Д. Україна і Крим у 1918 році» (29, с. 22); «Дубровський В. Туреччина між молотом і кувалдою» [30, с. 11]; «Оглоблин О. Чорноморська проблема в українській політиці часів гетьмана Івана Мазепи (Тези)» [30, с. 27]. Авторами цих публікацій були видатні історики, які таким чином продовжили вивчення питань південно-західних орієнтацій українського Гетьманату, що тривали незначний час у першій третині в ХХ ст. Наприклад, роботи Василя Дубровського були підготовані як доповіді для участі у з'їздах українських сходознавців або в рамках роботи Комісії для дослідів з історії Близького Сходу та Візантії при ВУНАС або Українському науково-дослідному інституті сходознавства. Частина з цих робіт так і не була надрукована, адже була визначена як «антимарксистська», а частина не побачила світ через розформування збірників та репресії щодо автора [9, с. 11–15]. Пізніше вони вийшли друком у «Чорноморському збірнику» та окремих виданнях Морського Інституту: «Дубровський В. Україна й Крим в історичних взаєминах. Женева, 1946. 46 с. (Український Морський Інститут. Ч. 52)». В авторефераті Василь Дубровський наголошував на негайній необхідності та важливості залучення для досліджень османських джерел, адже ті, що використовуються для характеристики взаємин Гетьманату та Османської імперії російськими та польськими істориками, являють собою документи інших країн і досить тенденційні, в той час як українська концепція має формуватися на нових, на той час реаліях створення української держави та її державно-правових і міжнародних документах, які визначають гетьмана Б. Хмельницького «як політика південної, чорноморської орієнтації» [29, с. 60–64].

Василь Дубровський започаткував ще одну групу публікацій про історію автономних республік в СРСР, які припинили своє існування з креативним зазначенням, що типом публікації є «Некролог»: «Дубровський В. Кримська автономна республіка (Некролог)»; «Дубровський В. Автономна республіка німців Поволжя (Некролог)» [29]; «Дубровський В. Знищені республіки (Некрологічні замітки): Чечено-Інгушська АССР, Карачаївська Автономна область»; «Дубровський В. Мана-Занге – Наши известия (Некрологічна рецензія)» [30]. Дубровський зазначав, що є традиція увічнювати пам'ять померлих

людей в некрологах, «то є своєчасним увічнювати пам'ять загиблих від сталінської диктатури малих народів, відповідними некрологами. В першу чергу торкнемося трагічної долі найближчої до нас країни – Україно-Татарського Криму» [29, с. 27].

Окремою групою слід виділити публікації з історії організації вищої освіти на Півдні України. З третьої книги з'являються статті, які містять аналіз структури вищої освіти в першій половині XX ст. та пропозиції для її подальшої реорганізації в контексті здобуття Україною незалежності. Особлива увага приділялася морській та технічній освіті, пропонувалася структура факультетів, кафедр, напрямів підготовки фахівців. Важливість питання організації української вищої освіти охарактеризовано: «Високе шкільництво, таким чином, повинно бути важливим знаряддям для поширення нашого народу по всьому його життєвому просторі». Лише в суходоловій, морській та океанічній Україні має бути 60 високих шкіл, 240 факультетів та 4800 кафедр. Ця проблема не завелика, а відповідає «величчю самих змагань пробудженого українського народу та завданням, що їх ставляє історія перед нашою нацією» [23, с. 11, 14]. Серед цих тематичних публікацій та републікацій: «Биковський Л. Напрявні всеукраїнської високошкільної політики (в порядку дискусії)»; «Фесенко-Чопівський І. Проблема технічного Високошкільництва в Україні» [23, с. 9, 25]; «Биковський Л. Чорноморський факультет Таврійського університету (дискусійний матеріал)»; «Антонович М. В справі реорганізації Таврійського університету» [див. додаток; 27]; «Андрусів П. У справі організації Таврійської академії мистецтв у Неаполісі (Сімферополі)» [28]; «Мегик-Мистець П. Деякі завваги до статті: П. Андрусова. В справі організації Таврійської академії мистецтв» [29, с. 56].

Ще одна група публікацій стосується церковної історії України відомого історика, архієпископа Іларіона Огієнка, про українську присутність на Афоні: «Архієпископ Іларіон Огієнко І. Український запорозький скит на Афоні» [22, с. 5]; «Архієпископ Іларіон (Огієнко І.) Руссикон на Афоні» [23, с. 26]. Слід зазначити, що продовження дослідження цієї тематики відбулось лише на початку XXI ст.

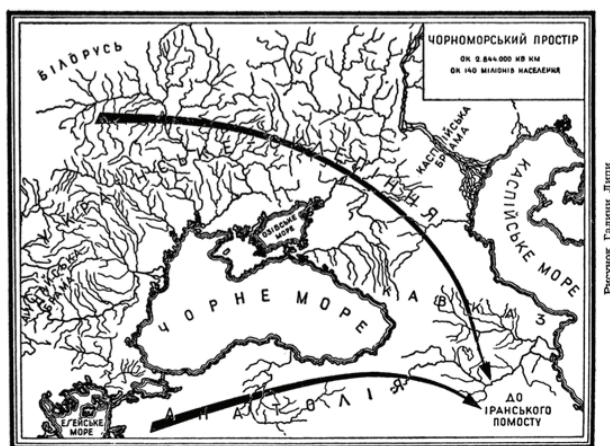
Досить значна група публікацій присвячена історії відновлення козацтва з 1917 р. У цих публікаціях наявні оригінальні документи (звернення, листи тощо) та розгорнута рецензія. Публікації висвітлювали складні процеси відновлення козацьких організацій не лише в Україні, наприклад Вільного козацтва, але й контакти з Кубанню, створення козацьких формувань у рамках діяльності генерала Петра Врангеля та його ставлення до українського питання: «Матеріали до історії Південної України (звіти українських повстанців)» [див. додаток; 24]; «Глазков В. Козача проблема. Витяг з листа В. Глазкова до Л. Биковського. 30. 09. 1946» [29]; «Глазков В. Крах наших москвофілів (російською мовою; передрук з «Казачий Вестник», Прага, 1944) [30]. Особливістю цієї

групи публікацій є наявність текстів «уживаною на Дону мовою». Це стосувалось текстів Василя Глазкова – донського козака, що заснував Козацький національний центр у Празі, де в той час перебувала значна кількість емігрантів з Дону. Ідея створення «Козакії» – держави з козацьких військ колишньої Російської імперії (Донського, Кубанського, Терського, Астраханського, Уральського, Оренбурзького та Калмицького округів), з'явилась у 1917–1920 рр. та була досить популярна саме в емігрантів із зазначених територій. Вони видавали журнали «Казачий Вестник» та «Казакія». На чотири номери останнього була написана рецензія Василем Дубровським. Цікавою є заключна частина рецензії, де автор зазначив, що в 1947 р. відбувся Всеємігрантський з'їзд козаків, що може стати новим етапом в житті козацької еміграції, у той самий час він відзначив наявність спільних ворогів з українцями, але метою української еміграції є боротьба за «національно-державну незалежність України» [30, с. 83]. Хронологічно до цієї групи публікацій можна віднести частину монографічної праці Василя Дубровського, що має назву «Батько Нестор Махно – український національний герой». Публікація займає майже увесь збірник. У ній характеризується не лише постать легендарного отамана, але й подається його діяльність на широкому тлі складних історичних подій в Україні 1918–1921 рр. Василь Дубровський через рух повстанців, який очолював «Батько», висвітлив і боротьбу за владу в чорноморських степах України різних політичних сил: Директорії, радянської влади, Добровольчої армії тощо. Автор показав еволюцію поглядів Нестора Махна на самостійність і організацію управління, причини його поразки [35].

Важливою частиною збірника були публікації біобібліографічних матеріалів організаторів та авторів Українського Чорноморського інституту: «Биковський Л. Іван Шовгенів. Біо-бібліографічні матеріали» [23]; «Курінний П. Заслужений професор і ректор Українського Вільного університету Вадим Михайлович Щербаківський (з нагоди 70-річчя)» [30].

Другий напрям пов'язаний з історико-географічними публікаціями. Його характеристику можна розпочати з думки Степана Рудницького, що стала епіграфом до першої книги «Чорноморського збірника»: «В безпосередньому положенні України над Чорним морем, в обставині, що ціла половина чорноморських берегів належить до суцільної української території, лежить запорука великої політично-географічної ролі України» [21, с. 4]. Першу групу публікацій цього напрямку можна визначити як історичну політичну географію та географію населення України. Вона, в першу чергу, пов'язана з формуванням території України та її регіонів, і репрезентована роботами Юрія Липи: «Липа Ю. Емоційні первні в Чорноморському світогляді» [21]; «Липа Ю. Чорноморська подорож» [22]; «Липа Ю. Міт Півдня» [23]; «Липа Ю. [Липа Ю., Биковський Л.] Чорноморський простір. Атлас» [28]; передрук з монографії [15], і окремо ви-

дана Українським Чорноморським інститутом монографія «Липа Ю. Чорноморська доктрина» [14]. В цих роботах визначено розуміння чорноморського простору, який має «географічну цілісність, свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зодноріднили психіку чорноморського населення. Проблема полягає в тому, щоб у цій геополітичній і культурній спільноті в сучасній текучості міжнародних відносин знайти волю до одності та динаміці. Хто ж в першій мірі призначений самим Провидінням і історією до впровадження цієї волі в життя, хто може бути носієм Чорноморської доктрини над Чорним морем і в цілому світі? Україна, воля її Народу й вага її краю». Простягався чорноморський простір від Балкан і Малої Азії до Іранського нагір'я (див. рис. «Чорноморського простору») [28, с. 17]. Формування простору упорядники збірника визначили словами Дмитра Донцова: «татарська навала дала нам Острожчину, польська інвазія Слобожанщину, а сучасна північна небезпека дасть нам Припонтиту», «Саме море мало дати Україні самостійність, вважав він, а без цієї самостійності не може бути і самого моря» [27, с. 2, 44]. Українське населення, яке проживає на півдні, має свою самотність серед населення інших географічних регіонів, і боротьба з небезпекою створила як раз цю самотність. Юрій Липа писав: «від споконвіку й до нині житла на нашій землі обернені чолом до Півдня. Тепер духову хату, світогляд, обертаємо вже свідомо тільки на Південь. ... Прийшла Північ, Захід або Схід – щоб ми були собою Півднем. В цьому краї не славлять ані сонце, що сходить, ані сонця, що заходить. Його славленням є сонце в зеніті. Знаки сонця в зеніті є й на символі вічного життя – писанках, на будівлях, на різьбах і на мальовилах. Знак Півдня, знак сонця в зеніті, це знак зосередження, образ серединності» [23, с. 21, 24]. На думку географа Петра Біланюка, «Україна не є південною частиною Росії, або південно-західною

Іл. 1

частиною Європи, Україна є північно-східною частиною Середземного моря» [30, с.], і, продовжуючи словами Юрія Липи, їй «належить перше місце серед чорноморських країв з огляду на її простір, багатства та енергію людності. В цих словах є зміст чорноморської доктрини, призначеної до послуг українській закордонній

політиці» [14, с. 3]. Адже діячі наукової російської еміграції не вживали назв «Україна» та «українці», погоджуючись, що існувала ідеологія українців та їх нації, що розмовляють т. зв. «українщиною» [22, с. 47].

Інша група публікацій, присвячена історичній економічній географії України. Серед авторів «Чорноморського збірника» цій проблематиці присвятили свої дослідження Іван Шовгенів, Дмитро Дорошенко, Юрій Липа, Сава Криlach, Іларіон Каленевич. Епіграф до другої книги «Чорноморського збірника» завдає напрям такого вивчення, зокрема це вислів відомого історика Дмитра Дорошенка: «ціле географічне положення України определяється Чорним морем, яке служить географічною, політичною й господарською основою української землі. Сюди пливають всі українські річки, і тільки невеличкий крайчик української території на північному заході належить через Сян і Буг до Балтійської системи». Враховуючи, що Юрій Липа вважав розвиток чорноморських портів утвердженням України на Чорному морі, він значну кількість публікацій присвятив економічній характеристиці та значенню цих портів. «Олешки, Херсон, Очаків – це всі міста, що для нас символом – здобуття берегів Чорного моря. Це закінчення доби здобуття берегів, доби довгої та славетної. ... Тут – море, місце продерзкості, говорячи словом Шевченка, продерзості людського духа. Звідти, з гирла Дніпра, Дністер, Богу, з Тавриди йде вузол найнатуральніших доріг на цілу Україну. ... Та сюди ж ішов чумацький, наш натуральний торговельний рух цілими століттями...» [22, с. 46]. Феноменом економічної географії чорноморських українських територій стала їх взаємозалежність: «Коли Одеса є органічним висловом економічного життя Правобережжя та Дністрянщини, то Новоросійськ зростає, маючи за собою Кубанське заплеча. Крим (Таврида) – це найбільше спертя України в Чорноморському Просторі. Крим не тільки тримає вузол усіх найважливіших стратегічно морських шляхів, але й є економічно доповненням з одного боку хліборобської (фруктівництва), а з другої – промислової України (Керч не може виплавляти свого заліза без Донецького вугілля)» [14, с. 13; 28]. В цій взаємозалежності точка зору Юрія Липи дотична з пізнішою концепцією відомого історика та географа Нормана Девіса про Чорне море, роль моря в історичних подіях в Україні та Європи, економічній складовій цих подій [5].

Географ Іван Шовгенів в основній частині своїх робіт вивчав фізичну та економічну географію України, її водне господарство. Характеристика та мета його діяльності найкраще охарактеризовані Левом Биковським: «Останніми часами ... Професор присвятив обдумуванню свого, як Він звик говорити, заповіту майбутнім поколінням українських інженерів. З цією метою Він порядкував та доповнював деякі зі своїх статей з царини водного господарства, ... щоб скласти з них «Збірку прац», що була б за підручника для молодих інженерів при виконванні різних гідротехнічних робіт». Іван Шовгенів також склав проєкт створення «Високої Української морської школи у Севастополі»,

щоб готувати на трьох факультетах майбутніх інженерів для Чорноморської України [23, с. 5–8].

Івана Шовгеніва продовжили Іларіон Каленевич та Сава Крилач. Іларіон Каленевич у своїй публікації «Значення чорноморських та озівських портів для України» він зазначив, що Другу світову «війною сирівців, а головно заліза, хліба, нафти та вугілля називають, стає очевидна роля цього моря, що у своїх берегах якраз і неоціненні скарби скриває. Полуднева Україна та Північний Кавказ є головними теренами вивозу збіжжя, Донецький кряж доставляє вугілля, а дніпрові простори – залізну та марганцеву руду. Описує і порівнює економічну складову кожного порту на Чорному морі від Бессарабії до північного Кавказу» [24, с. 48–54]. В публікації «Заходи для побороення суші в Чорноземних степах України й сумежних землях» Сава Крилач характеризував особливості чорноземної степової України і аналізував причини неврожаїв, вважаючи, що розорення та «невірне ведення господарства, на відміну від минулих років, шкодить природі півдня». Степ, на його думку, мав бути засаджений рослинністю і лісами, а особливе значення він пропонував приділити білій акації, що затримує вологу ґрунтів [22, с. 24–58].

Отже, наукові та громадські кола української еміграції упродовж 1940-х років у неймовірно складних умовах змогли організувати роботу нового науково-дослідницької установи – Українського Чорноморського інституту. На відміну від інших українських інституцій, він не мав постійно діючої адреси, а видання друкувались невеликими накладками і нелегально. Незважаючи на такі умови, організатори Юрій Липа, Лев Биковський, Іван Шовгенів та Валентин Садовський визначили мету та завдання досліджень, склали план видань. Однією з визначальних подій інституту стала поява «Чорноморського збірника». Основною метою видання було висвітлення значення Чорного моря для геополітичних та економічних інтересів України. Публікації діячів українського національного руху та науковців були пов'язані з історією та історичною географією України. Аналіз публікацій визначає широту поглядів їх авторів і упорядників. Для них Чорне море стало одним із стратегічно важливих центрів, де має розвиватися українська нація, а освоєння морського простору розпочало окремий етап в історії України – чорноморський або морський. На сторінках збірника окреслений і сам чорноморський простір, що тягнеться від Південно-Східної Європи до Іранського нагір'я. Найважливішим завданням нової української держави, на думку авторів, мало бути об'єднання всіх країн чорноморського регіону на основі спільних політичних інтересів, економічно розвинутого морського господарства та міжнародної торгівлі. Значна кількість публікацій в збірнику висвітлювала різні аспекти історії України, по-перше, з точки зору української історіографії без нашарувань радянської ідеології. Структура «Чорноморського збірника» складалася не лише з авторських статей, але й з рецензій, обговорень, бібліографічних розділів, які теж були присвячені істо-

рії та географії чорноморського регіону. Актуальність багатьох ідей, що були висловлені авторами публікацій щодо значення південноукраїнської території, Кримського півострова для державотворення України, змісту боротьби за Чорне море в історії, необхідності посилення співробітництва в Чорноморсько-Середземноморському регіоні, підтвердила не лише Друга світова війна, але сучасна російська агресія проти України.

Додаток

Зміст публікацій у «Чорноморському збірнику» із зазначенням відбитків Чорноморський збірник. Книга I. Одеса; Севастополь; Маріуполь; Ростов; Туапсе, 1942. 68 с., 1 схема. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 10): 1. Биковський Л. Великодержавні проблеми України (с. 5). 2. Липа Ю. Емоційні первні в Чорноморському світогляді (с. 21) (*Відбитка. Варшава, 1942. 15 с. (Український Чорноморський інститут. Ч. 11)*). 3. Плечко М. Українська гетьманська флота 1918 р. Стислий нарис (с. 35) (*Відбитка. Варшава, 1942. 17 с. (Український Чорноморський інститут. Ч. 12)*). 4. Силенко П. Мангуристанська Україна. (с. 50). 5. Ковальський М. Де-що про тюрські коріння в українській мові (с. 58). 6. Видання Українського Чорноморського інституту (с. 66). 7. Видання Українського Океанічного інституту [с. 68]. Додаток – схема.

Чорноморський збірник. Книга II. Одеса, 1942. 67 с., 4 іл. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 14): 1. Архієпископ Іларіон Огієнко І. Український запорозький скит на Афоні (с. 5) (*Відбитка. Варшава, 1942. 16 с., 1 іл. (Український Чорноморський інститут. Ч. 16)*). 2. Клінгер В. Діохризостомова промова над Дніпром (с. 16). 3. Криlach С. Заходи для поборення суші в чорноземних степах України і сумежних землях (с. 24). 4. Биковський Л. Матеріали до історії української флоти (с. 58). 5. Липа Ю. Чорноморська подоріж (с. 41). 6. Чикаленко Л. В справі етнічної еволюції в Припонтиді (с. 47). 7. Видання Українського Чорноморського інституту (с. 67). 8. Видання Українського Океанічного інституту [с. 70]. 9. Ілюстрації.

Чорноморський збірник. Книга III. Одеса, 1943. 64 с., 2 іл. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 17): 1. Биковський Л. Іван Шовгенів. Біо-бібліографічні матеріали (с. 5) (*Відбитка. Варшава, 1943. 8 с. + 1 світлина. (Український Чорноморський інститут. Ч. 19)*). 2. Биковський Л. Напрявні всеукраїнської високошкільної політики (в порядку дискусії) (с. 9) (*Відбитка. Варшава, 1943. 6 с. (Український Чорноморський інститут. Ч. 20)*). 3. Фесенко-Чопівський І. Проблема технічного Високошкільництва в Україні (в порядку дискусії) (с. 25) (*Відбитка. Варшава, 1943. 4 с. (Український Чорноморський інститут. Ч. 21)*). 4. Липа Ю. Міт Півдня (с. 19) (*Відбитка. Варшава, 1943. 7 с. (Український Чорноморський інститут. Ч. 22)*). 5. Архієпископ Іла-

ріон (Огієнко І.) Руссикон на Афоні (с. 26) (*Відбитка. Варшава, 1943. 11 с., 1 іл. (Український Чорноморський інститут. Ч. 23)*). 6. Клінгер В. Арріяна Флавія з Нікомідії. «Плавання довкола Понту Евксинського» (Чорного моря) (с. 37) (*Відбитка. Варшава, 1943. 13 с. (Український Чорноморський інститут. Ч. 24)*). 7. Рецензії (с. 50). 8. Miscellanea (с. 53). 9. Видання Українського Чорноморського інституту (с. 59). 10. Видання Українського Океанічного інституту (с. 64). Ілюстрації.

Чорноморський збірник. Книга IV. Одеса, 1944. 73 с., 1 світлина. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 26) [Не переглянуто автором статті *de visu*, взято: Биковський Л., УЧІ, с. 156]: 1. Липа Ю. Наш оптимізм і його підстави. 2. Садовський В. Чорноморська торгівля на підставі даних «Статистического описания Киевской губернии». 3. Биковський Л., Доманицький В. В справі підготовки адміністративних кадрів для Української держави (листування). 4. Райнах Т. Мітрідат Євпатор Базилевс Понтійський (переклад з французької мови Василя Богацького). 5. Оглоблин О. Історичний архів Чорноморської флоти. 6. Биковський Л. Чорноморський факультет Таврійського університету (дискусійний матеріал). 7. Антонович М. В справі реорганізації Таврійського університету. 8. Матеріали до історії Південної України (звіти українських повстанців).

Чорноморський збірник. Книга V. Одеса, 1944. 79 с., 1 план. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 27): 1. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в середині XVIII ст. /1734–1775 р./ (с. 5). 2. Галайчук Б. Чорноморські проливи (с. 20). 3. Кацевалів А. Побут скитів за Страбоном (До критики советських дослідів про «первісний комунізм» у скіфів) (с. 32). 4. Дьяков В. Окупація Тавриди Римом у I ст. н.е. (переклад з московської мови П. Одарченка) (с. 37). 5. Каленевич Іл. Значення чорноморських та озівських портів для України (с. 48). 6. Плечко М. Походження державних барв України (с. 54). 7. Матеріали до історії Південної України (продовження) (с. 57). 8. Рецензії: проф. А. Кацевелов (с. 64). 9. Місцелдеянея (Miscellanea) (с. 71). 10. Видання Українського Чорноморського інституту (с. 76). Видання Українського Океанічного інституту (с. 79). Видання Українського Суходолового інституту. 11. План римської фортеці на Ай-Тодорі (Ілюстрація).

Чорноморський збірник. Книга VI. [Одеса], 1945. 39 с. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 28) [Не переглянуто автором статті *de visu* всі публікації, а лише першу в цьому збірнику; зміст взято: Биковський Л., УЧІ, с. 157–158]: 1. Дубровський В. Батько Нестор Махно – український національний герой (*Відбитка. Гельсфельд, 1945. 26 с. (Український Чорноморський інститут. Ч. 29)*). 2. Державин Б. Проблема державної історії давнього Єгипту. 3. Биковський Л. Понтійська Амазонка (Наталена Королева).

Чорноморський збірник. Книга VII. Одеса, 1946. 44 с., 1 схема. На правах рукопису. (Український Морський інститут. Ч. 30): 1. Биковський М. Апостол

новітнього українства (Юрій Липа) (с. 5) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 9 с. (Український Морський інститут. Ч. 31; (Відбитка. Франкфурт-на-Майні, 1946. 8 с. (Український Морський інститут. Ч. 42).* 2. Шовгенів І. Загальний план праць Українського Чорноморського інституту (с. 7) (передрук: Український Чорноморський Інститут. Програма діяльності. Варшава, 1941. (*Український Морський інститут. Ч. 7).* 3. Садовський В. Програма економічно-географічного вивчення Чорноморського Простору (с. 11) (передрук: Український Чорноморський Інститут. Програма діяльності. Варшава, 1941. (*Український Морський інститут. Ч. 7).* 4. Міллер М. До історії Танаїса (план міста) (с. 13) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 16 с., 1 план (Український Морський інститут. Ч. 32).* 5. Гаєвський Ст. «Александрія» в давній українській літературі (с. 23) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 8 с. (Український Морський інститут. Ч. 33).* 6. Антонович М. Чи були кіммерійці в Україні? (до питання про походження кіммерійців) (с. 27) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 15 с. (Український Морський інститут. Ч. 34).* 7. Биковський Л. Проблема української історії (с. 35). 8. Міллер М. Нові знахідки тризуба (с. 39). 9. Місцеллянеа (Miscellanea) (с. 41). 10. Видання Українського Суходолового, Морського та Океанічного інститутів (с. 43). 11. Схема – план Танаїсу.

Чорноморський збірник. Книга VIII. Женева, 1946. 54 с., 1 іл. На правах рукопису. (Український Морський інститут. Ч. 36): 1. Липа Ю. Наш оптимізм і його підстави (передрук з: Чорноморський збірник. Книга IV. Одеса, 1944. 54 с., 1 іл. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 26) (с. 5). 2. Райнах Т. Мітрідат Євпатор Базилевс Понтійський (переклад Василя Богацького) (передрук з: Чорноморський збірник. Книга IV. Одеса, 1944. 54 с. + іл. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 26) (с. 9) (*Відбитка. Майнц-Кастель,, 1946. 14 с. 1 іл. (Український Морський інститут. Ч. 38).* 3. Міллер М. Нотатки до питання про тризуб (с. 16). 4. Січинський В. Чорноморський комплекс в українському мистецтві (с. 22). 5. Цегельський Л. Курд – борець за Україну (*передрук з: газети «Америка» (Філадельфія), ч. 29. 19.03.1946)* (с. 25). 6. Биковський Л. Чорноморський факультет Таврійського університету (дискусійний матеріал) (передрук з: Чорноморський збірник. Книга IV. Одеса, 1944. 54 с., 1 іл. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 26) (с. 28) (*Відбитка. Майнц-Кастель,, 1946. 10 с. (Український Морський інститут. Ч. 40).* 7. Антонович М. В справі реорганізації Таврійського університету (передрук з: Чорноморський збірник. Книга IV. Одеса, 1944. 54 с., 1 іл. На правах рукопису. (Український Чорноморський інститут. Ч. 26 (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 10 с. (Український Морський інститут. Ч. 40)* (с. 32). 8. Міллер М. Студії з ранньої історії Приазов'я. Бібліографія до питання про античну колонізацію Приозов'я – пониззя Дону (с. 33) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 16 с. (Український Морський інститут. Ч. 39).* 9. Кацевалов А. Реферат

про «Ольбію» (с. 42). 10. Місцеллянеа (Miscellanea) (с. 45). 11. Видання Українського Суходолового, Морського та Океанічного інститутів (с. 52).

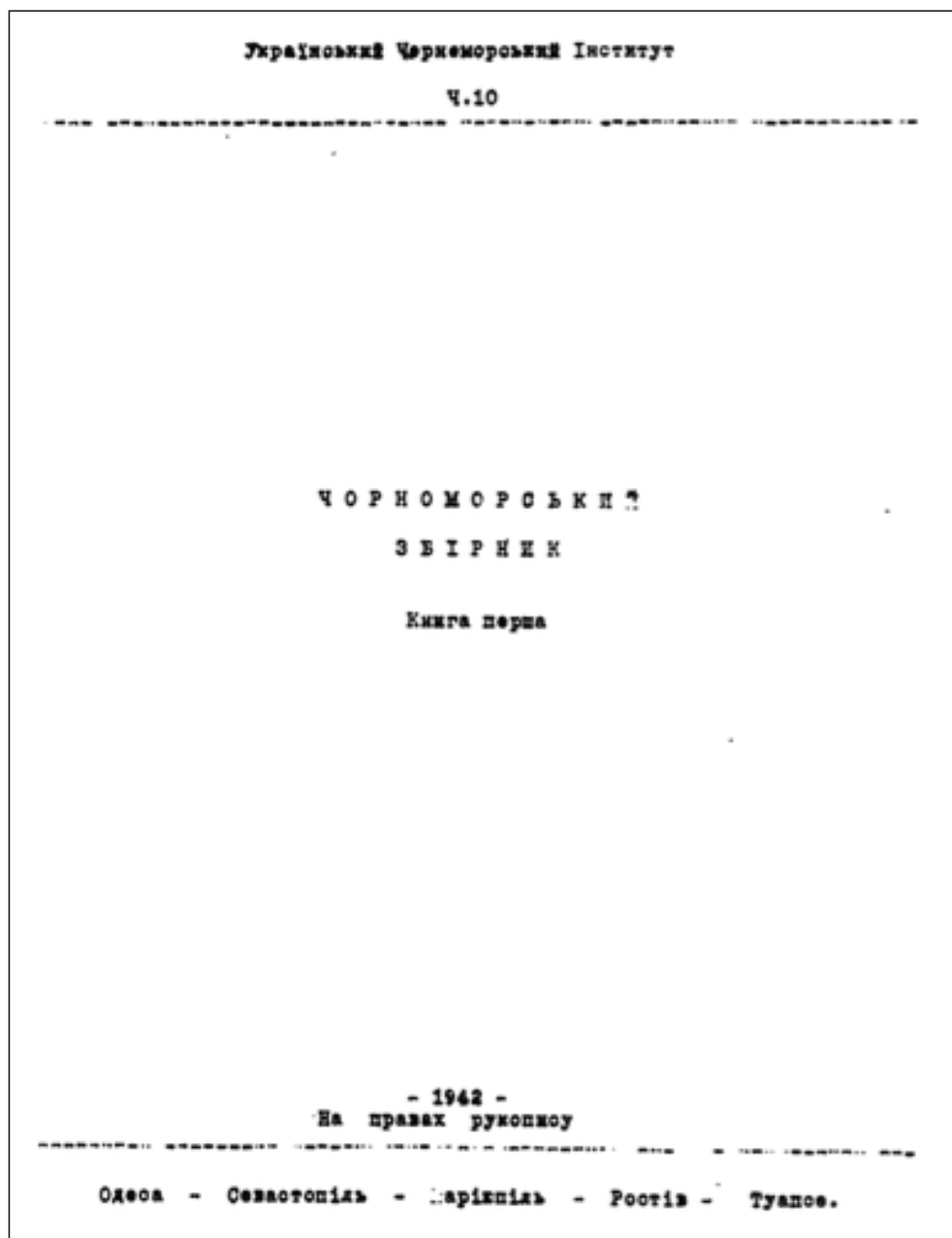
Чорноморський збірник. Книга IX. Женева, 1946. 48 с., 1 схема. На правах рукопису. (Український Морський інститут. Ч. 41): 1. Резолюції і маніфест Прометеївської Ліги Атлантийської хартії. Гага, 20.IV. 1946 (с. 3). 2. Липа Ю. [Липа Ю., Биковський Л.] Чорноморський простір. Атлас (передрук з: *Відбитка. Варшава, 1941. 46 с., 1 схема (Український Чорноморський інститут. Ч. 8)* (с. 15). 3. Міллер М. Студії з ранньої історії Приозів'я. Скільки було Танаїсів? (с. 18) (*Відбитка. Майнц-Кастель [Женева], 1946. 9 с. (Український Морський інститут. Ч. 44)*). 4. Дрошенко Д. Справа Чорноморського флоту 1918 р. (передрук з: *Історія України. 1917–1923. Т. II. Ужгород, 1930. С. 255–258; Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 10 с. (Український Морський інститут. Ч. 40)*). 1917–1923. С.) (с. 23). 5. Андрусів П. У справі організації Таврійської академії мистецтв у Неаполісі (Симферополі) (с. 25). 6. Биковський Л. Шостиліття діяльності Українських Суходолового, Морського і Океанічного Інститутів (1940–1946) (с. 28) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1946. 7 с., 1 іл. (Український Морський інститут. Ч. 45)*). 7. Кацевалов А. Огляд деяких советських часописів, що стосуються до античної та середньовічної Чорноморщини (с. 31). 8. Місцеллянеа (Miscellanea): книжки, люди, події, статті (с. 38). 9. Видання Українського Суходолового, Морського та Океанічного інститутів (с. 46). 10. Додаток – 1 ілюстрація Чорноморського Простору.

Чорноморський збірник. Книга X. Женева, 1947. 80 с., 1 іл. На правах рукопису. (Український Морський інститут. Ч. 47): 1. Садовський В. Перед завісою майбутнього (передрук з: *Тризуб. 1933. Ч. 4 (362). С. 7–11*) (с. 5). 2. Міллер М. Студії з ранньої історії Приозів'я. Досліди сарматського некрополю та селища біля ст. Нижнє-Гниловської (с. 9) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1947. 18 с., 1 іл. (Український Морський інститут. Ч. 48)*). 3. Дорошенко Д. Україна і Крим у 1918 році (передрук з: *Історія України. 1917–1923. Т. II. Ужгород, 1930. С. 209–214*) (с. 22). 4. Дубровський В. Кримська автономна республіка (Некролог) (с. 27). 5. Глазков В. Козача проблема. Витяг з листа В. Глазкова до Л. Биковського. 30. 09. 1946 (с. 29) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1947. 20 с. (Український Морський інститут. Ч. 49)*). 6. Дубровський В. Автономна республіка німців Поволжя (Некролог) (с. 49). 7. Парфанович С. Туга (Казка Чорного моря) (с. 52). 8. Мегик-Мистець П. Деякі завваги до статті: П. Андрусова. В справі організації Таврійської академії мистецтв (*див.: Чорноморський збірник. Книга 9. Женева, 1946. С. 25–28*) (с. 56). 9. Курінний П. Витяг з листа до проф. М. Міллера (с. 57). 10. Міллер М. Ще за могилу князя Святослава. Листування П. Курінного та М. Міллера (с. 57). 11. Дубровський В. Богдан Хмельницький і Туреччина. (Автореферат виголошений на засіданні Орієнталістичної секції Української Вільної Академії наук 10–11 листопада 1946, Аугсбург) (с. 60). 12. Рецензія Державина В. на книгу: Зендерса А. Східна Європа

в континентально-європейській перспективі. Ч. 1: Східна Європа аж до монгольської інвазії. Мюнхен, 1944. 240 с. (с. 64). 13. Рецензія Міллера М. на книгу: Пастернак Я. Старий Галич. Львів: Українське видавництво, 1944. 238 с. з іл. та планами; (с. 65). 11. Місцеллянеа (Miscellanea): книжки, люди, події, статті (с. 69). 12. Видання Українського Суходолового, Морського та Океанічного інститутів (с. 78). Додаток: 1 аркуш ілюстрацій до статті проф. М. Міллера: Досліди сарматського некрополю та селища біля ст. Нижнє-Гниловської.

Чорноморський збірник. Книга XI. Женева, 1947. 90 с., 2 іл. На правах рукопису. (Український Морський інститут. Ч. 59): 1. Курінний П. Заслужений професор і ректор Українського Вільного університету Вадим Михайлович Щербаківський (з нагоди 70-річчя) (с. 5) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1947. 14 с., 1 світлина (Український Морський інститут. Ч. 60)*). 2. Дубровський В. Туреччина між молотом і кувалдою (с. 11) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1947. 23 с. (Український Морський інститут. Ч. 61)*). 3. Оглоблин О. Чорноморська проблема в українській політиці часів гетьмана Івана Мазепи (Тези) (с. 27). 4. Дубровський В. Знищені республіки (Некрологічні замітки): Чечено-Інгушська АССР, Карачаївська Автономна область (с. 31). 5. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України (с. 34) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1947. 18 с. (Український Морський інститут. Ч. 64)*). 6. Міллер М. Студії з ранньої історії Приозів'я. Сарматська матеріальна культура (с. 47) (*Відбитка. Майнц-Кастель, 1947. 21 с.+1 іл. (Український Морський інститут. Ч. 62)*). 7. Глазков В. Крах наших москвофілів (передрук з «Казачий Вестник», Прага, 1944) (с. 60). 8. Обговорення: Домбровський О. Причинки до праісторії України (с. 65). 9. Дубровський В. Мана-Занге. Наши известия. № 2. 1947 (Некрологічна рецензія) (с. 68). 10. Міллер М. Нова популярно-наукова книжка В. Січинського Чужинці про Україну, Аугсбург, 1946. 118 с., 8 табл., 13 іл. (с. 71). 11. Пастернак Я. Лист до професора, д-ра Міллера. Бон, 9 вересня 1947 р. (с. 74). 12. Д. Василь [Дубровський В.]. Казакія, ч. 1, 1946, ч. 2–4, 1947 (с. 76). 13. Показник авторів та голосніших статей дотеперішніх десяти книжок «Чорноморського збірника» (I, 1942 – X, 1947) (с. 84). 14. Видання Українського Суходолового, Морського та Океанічного інститутів (с. 87). 15. Додатки: 1. Світлина проф. В.М. Щербаківського з автографом. 2. Аркуш-ілюстрація до статті проф. д-ра М. Міллера про «Сарматську матеріальну культуру».

Чорноморський збірник. Книга XII. 1948. (Український Морський інститут. Ч. 67). У 1949 році в переліку видань Інституту було зазначено, що це число виготовляється [7, с. 15]. Однак під цим числом з'явилося інше видання: Михайло Олександрович Міллер. Біо-бібліографічні матеріали. Нью-Йорк – Геттінген, 1949. 18 с., 1 світлина (Український Морський інститут. Ч. 67) [2, с. 165].

Іл. 2

Список використаної літератури:

1. Биковський Л. У службах українській книжці (біо-бібліографія) [Електронний ресурс] / Л. Биковський ; Укр. Бібліолог. ін-т. – Денвер, 1972. – 276 с. – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/13600-bikovskiy-l-u-službah-ukrayinskiy-knizhtsi-bio-bibliografiya/> (дата звернення: 15.04.2025). – Загол. з екрана.
2. Биковський Л. Український Чорноморський Інститут / Л. Биковський. – Мюнхен : [Б. в.], 1970. – 26 с. – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18723/file.pdf> (дата звернення: 15.04.2025). – Загол. з екрана.
3. Биковський Л. Український Чорноморський Інститут / Л. Биковський // Визвольний шлях. – 1957. – Кн. 10/46. – С. 1125–1136; 1957. – Кн. 11/47. – С. 1255–1265.
4. Герасимова Г. Биковський Л. [Електронний ресурс] / Г. Герасимова // Українські історики ХХ століття : біобібліогр. довід / НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2004. – Вип. 2, ч. 2. – С. 38–43. – (Українські історики) – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0001756> (дата звернення: 15.04.2025). – Загол. з екрана.
5. Девіс Н. Європа: Історія [Електронний ресурс] / Н. Девіс ; пер. з англ.: П. Тарашук, О. Коваленко. – Київ, 2001. – 1463 с. – Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Devis_Norman/Yevropa_Istoriia/ (дата звернення: 03.11. 2024). – Загол. з екрана.
6. Документи про Шовгенових та Теліг у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Показчик [Електронний ресурс] / Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Нац. акад. наук України ; упоряд.: Н. В. Маковська [та ін.] – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 152 с. – Режим доступу: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/References/Mirones.pdf> (дата звернення: 27.05.2025). – Загол. з екрана.
7. Зелений П. Петро Іванович Горовий. Діяч та провідник українського національного руху в Зеленій Україні / П. Зелений. – Нью-Йорк ; Шанхай, 1949. – 16 с. (Науково-дослідний інститут Зеленої України, ч. 2).
8. Казанков Р. Ю. Українські етнічні кордони у Причорномор'ї в українській суспільно-політичній думці 1920-1930-х рр. / Р. Ю. Казанков // Українознавство: історичні та філософські науки. Серія: Історія України. – 2015. – Вип. 21. – С. 59–65.
9. Кочубей Ю. В. В. Дубровський (1897–1966) як сходознавець / Ю.М. Кочубей ; Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України. – Київ, 2011. – 544 с. – (Наукова спадщина сходознавців).
10. Кучеренко С. «Три брати Юрія Липи»: творча, наукова і публіцистична спадщина (1917–2017): біобібліогр. дослідж. / С. Кучеренко ; ред. Д. Сапіга. – Львів : Каменяр, 2017. – 304 с.
11. Кучеренко С. Від Георгія Герашенка до Гео Чорноморця: десять одеських років Юрія Липи / С. Кучеренко // Чорноморська минувшина. – 2024. – Вип. 19. – С. 65–73.
12. Кучеренко С. Сучасні дослідження життєвого шляху і творчої спадщини Юрія Липи / С.Кучеренко // 9-а Міжнар. конгрес українців : зб. наук. ст. (до 100-річчя НАН України) [Київ, 25–28 черв. 2018 р.] / гол. ред. С. Пирожков [та ін.]. – Київ, 2018. – С. 259–272.
13. Кучеренко С. Українські науково-видавничі інститути: ідея засновників – праця для майбутнього / С. Кучеренко // Український вимір : міжнар. зб. ст. і матеріалів з України та діаспори / відп. ред. С. Пономаревський. – Київ ; Чернівці, 2013. – Ч. 12. – С. 34–39.
14. Липа Ю. Чорноморська доктрина [Електронний ресурс] / Ю. Липа. – Вид. 2-е. – Одеса , 1942. – 165 с. – (Український Чорноморський Інститут ; ч. 13). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21865/file.pdf> (дата звернення: 04.11. 2024). – Загол. з екрана.
15. Липа Ю. Чорноморський простір. Атлас. [Електронний ресурс] / Ю. Липа, Л. Биковський. – Одеса ; Севастополь ; Маріуполь ; Новоросійськ ; Туапсе, 1941. – 52 с. – (Український Чорноморський Інститут, ч. 6). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24990/file.pdf> (дата звернення: 03.11. 2024).
16. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії [Електронний ресурс] / С. Рудницький. – Львів : НПБУ, 1921. – 147 с. – Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Ukrainska_sprava_zi_stanovyscha_politychnoi_geografii/ (дата звернення: 03.11. 2024). – Загол. з екрана.
17. Секунова Ю. Лев Биковський як дослідник української книжкової культури [Електронний ресурс] / Ю. Секунова // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. – 2011. – Вип. 16. – С. 249–258. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2011_16_19 (дата звернення: 15.04.2025). – Загол. з екрана.

18. *Стамбол І. І.* Іван Львович Липа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець / І. І. Стамбол ; наук. ред., вст. ст. В. М. Хмарський ; НБУ ім. В. І. Вернадського, ОНУ імені І. І. Мечникова. – Київ ; Одеса, 2017. – 296 с.
19. *Телячий Ю. В.* Хмельничанин Валентин Садовський: гриф секретності знятий / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2012. – Т. 19. – С. 203–209.
20. *Хакова Е.* Проф. Михайло Іванович Парашчук (1878–1963). Сборник документи, снимки и публикации / Е. Хакова, В. Москаленко / Посольство на Украина в България. – София : Парадигма, 2016. – 843 с.
21. Чорноморський збірник. Кн. I (на правах рукопису). – Одеса ; Севастополь ; Маріуполь ; Ростов ; Тупапсе, 1942. – 68 с. (Укр. Чорномор. ін-т ; Ч. 10). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/29275/file.pdf> (дата звернення: 15.04.2025).
22. Чорноморський збірник. Кн. II (на правах рукопису) – Одеса, 1942. – 67 с. – (Укр. Чорномор. ін-т ; Ч. 14). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/periodika/chornomorskiy-zbirnyk-1942-ch-2/> (дата звернення: 15.04.2025).
23. Чорноморський збірник. Кн. III (на правах рукопису). – Одеса, 1943. – 64 с. – (Укр. Чорномор. ін-т ; Ч. 17). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24989/file.pdf> (дата звернення: 15.04.2025).
24. Чорноморський збірник. Кн. V (на правах рукопису). – Одеса, 1944. – 79 с. – (Укр. Чорномор. ін-т ; Ч. 27). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/chornomorskiy-zbirnyk-kn-5/> (дата звернення: 15.04.2025).
25. Чорноморський збірник. Кн. VI (на правах рукопису). – Одеса, 1945. – 39 с. – (Укр. Чорномор. ін-т ; Ч. 28). – Режим доступу: <https://uamoderna.com/history/batko-nestor-mahno-ukrayinskyj-naczionalnyj-geroj> (дата звернення: 15.04.2025).
26. Чорноморський збірник. Кн. VII (на правах рукопису). – Одеса, 1946. – 44 с. – (Укр. Мор. ін-т ; Ч. 30). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/periodika/19022-chornomorskiy-zbirnik-1946-zb-7/> (дата звернення: 15.04.2025).
27. Чорноморський збірник. Кн. VIII (на правах рукопису). – Женева, 1946. – 54 с. (Укр. Мор. Інститут ; Ч. 36). – Режим доступу: <https://file.litdiaspora.org.ua/pdf/24107-chornomorskiy-zbirnik-1946-zb-8.pdf> (дата звернення: 15.04.2025).
28. Чорноморський збірник. Кн. IX (на правах рукопису). – Женева, 1946. – 48 с. – (Укр. Мор. ін-т ; Ч. 41). – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/periodika/19024-chornomorskiy-zbirnik-1946-zb-9/> (дата звернення: 15.04.2025).
29. Чорноморський збірник. Кн. X (на правах рукопису). – Женева, 1947. – 80 с. – (Укр. Мор. ін-т ; Ч. 47). – Режим доступу: https://dlib.ukma.edu.ua/files/original/3/1942-1947/Chornomorskiy_zbirnyk_knyga_X.pdf (дата звернення: 15.04.2025).
30. Чорноморський збірник. Кн. XI (на правах рукопису). – Женева, 1947. – 90 с. (Укр. Мор. ін-т ; Ч. 59). – Режим доступу: https://dlib.ukma.edu.ua/files/original/3/1942-1947/Chornomorskiy_zbirnyk_knyga_XI.pdf (дата звернення: 15.04.2025).
31. *Янчук О.* Український Чорноморський інститут: історія і діяльність (1940–1946) / О. Янчук // Юрій Липа: голос доби і приклад чину : зб. наук. пр. Всеукр. наук. конф. [Львів, 19–20 трав. 2000 р.] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; відп. ред. Т. Салига. – Львів : Місіонер, 2001. – С. 278–288.

References:

- [1]. Bykovskiy L. *U sluzhbach ukrainskii knyzhtsi (bio-bibliohrafiya)* [In the service of the Ukrainian book (bio-bibliography)]. Denver, 1972, 276 p. Available at : <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/13600-bikovskiy-l-u-sluzhbach-ukrayinskyi-knizhtsi-bio-bibliografiya/>
- [2]. Bykovskiy L. *Ukrainskiy Chornomorskiy Instytut* [Ukrainian Black Sea Institute]. Munich, 1970. 26 p. Available at : <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18723/file.pdf>
- [3]. Bykovskiy L. *Ukrainskiy Chornomorskiy Instytut* [Bykovsky L. Ukrainian Black Sea Institute]. *Vyzvolnyi shliakh*. 1957, kn. 10/46, pp. 1125–1136 ; 1957, kn. 11/47, pp. 1255–1265.
- [4]. Herasymova H. Bykovskiy L. [Bykovsky L.]. *Ukrainski istoriky XX stolittia: Biobibliografichniy dovidnyk*. K., 2004, vyp. 2, ch. 2. 382 p. Available at: <http://resource.history.org.ua/item/0001756> (access date : 15.04.2025).
- [5]. Devis N. *Yevropa: Istoriia* [Europe: A History]. K., 2001, 1463 p. Available at: https://chtyvo.org.ua/authors/Devis_Norman/Yevropa_Istoriia/

- [6]. *Dokumenty pro Shovhenovykh ta Telih u fondakh Tsentralnogo derzhavnogo arkhivu vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. Pokazhchyk [Documents about Shovgenov and Telig in the funds of the Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]*. K., 2006, 152 p. Available at: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/References/Mironec.pdf>
- [7]. Zelenyi P. P. I. Horovyi. *Diiach ta providnyk ukrainskoho natsionalnogo rukhu v Zelenii Ukraini [P. I. Horovyi. Activist and leader of the Ukrainian national movement in Green Ukraine]*. New-York ; Shankhai, 1949, 16 p. (Naukovo-doslidnyi instytut Zelenoi Ukrainy, ch. 2).
- [8]. Kazankov R. Yu. Ukrainski etnichni kordony u Prychornomor' v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi 1920–1930-kh rr. [Ukrainian ethnic borders in the Black Sea region in Ukrainian socio-political thought of the 1920s–1930s.]. *Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky. Seriya: Istoriia Ukrainy*. 2015, iss. 21, pp. 59–65.
- [9]. Kochubei Yu. V. *V. Dubrovskiy (1897–1966) yak skhodoznavets [V. V. Dubrovsky (1897–1966) as an orientalist]*. K., 2011, 544 p.
- [10]. Kucherenko S. «Try braty Yurii Lypy»: tvorcha, naukova i publitsystychna spadshchyna (1917–2017) : biobibliohr. doslidzhennia [Ukrainian ethnic borders in the Black Sea region in Ukrainian socio-political thought of the 1920s–1930s.]. Lviv, 2017, 304 p.
- [11]. Kucherenko S. Vid Heorhiia Herashchenka do Heo Chornomortsia: desiat odeskykh rokiv Yurii Lypy [From Heorhiy Gerashchenko to Geo Chornomorts: ten Odessa years of Yuriy Lypa]. *Chornomorska mynuvshyna: zapysky Viddilu istorii kozatsva na Pivdni Ukrainy NDIK kozatsva IIU NAN Ukrainy*. Odesa, 2024, iss. 19, pp. 65–73.
- [12]. Kucherenko S. Suchasni doslidzhennia zhyttievoho shliakhu i tvorchoi spadshchyny Yurii Lypy [Modern research into the life path and creative legacy of Yuriy Lypa]. 9 *Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv: zb. nauk. st. (do 100-richchia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy)* [Kyiv, 25–28. 06. 2018 r.]. K., 2018, pp. 259–272.
- [13]. Kucherenko S. Ukrainski naukovo-vydavnychi instytuty : ideia zasnovnykiv – pratsia dlia maibutnoho [Ukrainian scientific and publishing institutes: the idea of the founders – work for the future]. *Ukrainskyi vymir: mizhnar. zb. st. i materialiv z Ukrainy ta diaspyry*. K., 2013, pt. 12, pp. 34–39.
- [14]. Lypa Yu. *Chornomorska doktryna [Black Sea Doctrine]*. [Odesa], 1942, 165 p. Available at: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21865/file.pdf>
- [15]. Lypa Yu., Bykovskiy L. *Chornomorskyi prostir. Atlas [Black Sea region. Atlas]*. Odesa, 1941, 52 p. Available at: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24990/file.pdf>
- [16]. Rudnytskyi S. *Ukrainska sprava zi stanovyscha politychnoi geografii [The Ukrainian case from the perspective of political geography The Ukrainian case from the perspective of political geography]*. Lviv, 1921, 147 p. Available at: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Ukrainska_sprava_zi_stanovyscha_politychnoi_geografii/
- [17]. Siekunova Yu. Lev Bykovskiy yak doslidnyk ukrainskoi knyzhkovoi kultury [Lev Bykovskiy as a researcher of Ukrainian book culture]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. 2011, iss. 16, pp. 249–258. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2011_16_19
- [18]. Stambol I. I. *Ivan Lvovych Lypa v ukrainskomu natsionalnomu rusi: likar, pysmennyk, tarasivets [Ivan Lvovych Lypa in Ukrainian national Russia: doctor, writer, and tarasivets]*. Kyiv, Odesa, 2017. 296 p.
- [19]. Teliachyi Yu. V. Khmelnychanyn Valentyn Sadovskiy: hryf sekretnosti zniatyi [Khmelnychanyn Valentyn Sadovskiy: the secret of the famous]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli: zb. nauk. pr.* Kamianets-Podilskiy, 2012, vol. 19, pp. 203–209.
- [20]. Khakova E., Moskalenko V. Prof. Mykhailo Yvanovych Parashchuk (1878–1963) [Prof. Mykhailo Yvanovych Parashchuk (1878–1963).]. *Sbornyk dokumenty, snymky y publikatsyy*. Sofiya, 2016, 843 p.
- [21]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha I [Black Sea collection. Book I]*. Odesa ; Sevastopol ; Mariupol ; Rostov ; Tuapse, 1942, 68 p. (Ukrainskyi Chornomorskyi instytut. Ch. 10). Available at: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/29275/file.pdf>
- [22]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha II [Black Sea collection. Book II]*. Odesa, 1942, 67 p. (Ukrainskyi Chornomorskyi instytut. Ch. 14). Available at: <https://diasporiana.org.ua/periodika/chornomorskyj-zbirnyk-1942-ch-2/>
- [23]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha III [Black Sea collection. Book III]*. Odesa, 1943, 64 p. (Ukrainskyi Chornomorskyi instytut. Ch. 17). Available at: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24989/file.pdf>
- [24]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha V [Black Sea collection. Book V]*. Odesa, 1944, 79 p. (Ukrainskyi Chornomorskyi instytut. Ch. 27) Available at: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/chornomorskyj-zbirnyk-kn-5/>

- [25]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha VI [Black Sea collection. Book VI]*. Odesa, 1945, 39 p. (Ukrainskyi Chornomorskyi instytut. Ch. 28). Available at: <https://uamoderna.com/history/batko-nestor-mahno-ukrayinskyj-naczionalnyj-geroj>
- [26]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha VII [Black Sea collection. Book VII]*. Odesa, 1946, 44 p. (Ukrainskyi Morskyi instytut. Ch. 30). Available at: <https://diasporiana.org.ua/periodika/19022-chornomorskiy-zbirnik-1946-zb-7/>
- [27]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha VIII [Black Sea collection. Book VIII]*. Zheneva, 1946, 54 p. (Ukrainskyi Morskyi instytut. Ch. 36). Available at: <https://file.litdiaspora.org.ua/pdf/24107-chornomorskiy-zbirnik-1946-zb-8.pdf>
- [28]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha IX [Black Sea collection. Book IX]*. Zheneva, 1946, 48 p. (Ukrainskyi Morskyi instytut. Ch. 41). Available at: <https://diasporiana.org.ua/periodika/19024-chornomorskiy-zbirnik-1946-zb-9/>
- [29]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha X [Black Sea collection. Book X]*. Zheneva, 1947, 80 p. (Ukrainskyi Morskyi instytut. Ch. 47). Available at: https://dlib.ukma.edu.ua/files/original/3/1942-1947/Chornomorskyi_zbirnyk_knyga_X.pdf
- [30]. *Chornomorskyi zbirnyk. Knyha XI [Black Sea collection. Book XI]*. Zheneva, 1947, 90 p. (Ukrainskyi Morskyi instytut. Ch. 59). URL: https://dlib.ukma.edu.ua/files/original/3/1942-1947/Chornomorskyi_zbirnyk_knyga_XI.pdf
- [31]. Ianchuk O. *Ukrainskyi Chornomorskyi instytut: istoriia i diialnist (1940–1946) [Ukrainian Black Sea Institute: history and activity (1940–1946)]*. Yurii Lypa: holos doby i pryklad chynu: zb. nauk. pr. Vseukr. nauk. konf. [Lviv, 19–20. 05. 2000]. Lviv, 2001, pp. 278–288.

Надійшла 15.04.2025 р.

Bachynska O. A.

DSc (History), Professor

Department of History of Ukraine and Special Historical Disciplines

Odesa I. I. Mechnikov National University

2 Vsevoloda Zmiiienka St, Odesa, 65082, Ukraine

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>

e-mail: Olena_an@ukr.net

“BLACK SEA COLLECTION” OF THE UKRAINIAN BLACK SEA INSTITUTE AS A SOURCE OF RESEARCH IN THE HISTORY AND HISTORICAL GEOGRAPHY OF SOUTHERN UKRAINE (1942–1947)

Summary

The article is devoted to the analysis of publications in the “Black Sea Collection” (“Chornomorskyi zbirnyk”), which was printed by the Ukrainian Black Sea Institute in Poland and West Germany in 1942-1947. During the 1940s, scientific and public figures of the Ukrainian emigration were able to organize the work of a new scientific and research institution - the Ukrainian Black Sea Institute. Unlike other Ukrainian institutions, this Institute did not have a permanent address, and publications were printed in small editions and almost at its own expense. The organizers - Yuriy Lypa, Lev Bykovsky, Ivan Shovgeniv and Valentyn Sadovsky, defined the goal and objectives of the research, made a plan for the Institute's publications. The main goal of the publication was to show the importance of the Black Sea for the geopolitical and economic interests of Ukraine.

Analysis of the texts determines the breadth of views of their authors and compilers. For them, the development of the maritime space began a separate stage in the

history of Ukraine - the Black Sea or maritime, and the Black Sea became one of the strategically important centers around which the Ukrainian nation was to develop. The pages of the collection also outline the Black Sea space itself, stretching from Southeastern Europe to the Iranian Highlands. The most important task of the new Ukrainian state, according to the authors, was to unite all the countries of the Black Sea region on the basis of common political interests, economically developed maritime economy and international trade. A significant number of publications explored various aspects of the history of Ukraine for the first time from the point of view of Ukrainian historiography without the layers of Soviet ideology. The structure of the "Black Sea Collection" consisted not only of author's articles, but also had reviews, discussions, bibliographical sections, which were also devoted to the history and geography of the Black Sea region. The relevance of many ideas expressed by the authors of the publications (regarding the importance of the southern Ukrainian territory, the Crimean peninsula for the state formation of Ukraine, the content of the struggle for the Black Sea in history, and the strengthening of cooperation in the Black Sea-Mediterranean region) was confirmed not only by World War II, but also by the modern Russian aggression against Ukraine.

Key words: Ukrainian Black Sea Institute, "Black Sea Collection" ("Chornomorskyi zbirnyk"), Black Sea, Southern Ukraine, Ukrainian diaspora, figures of the Ukrainian national movement of the first half of the 20th century, Lev Bykovsky, Yuriy Lypa, historical geography of Ukraine.

УДК 929Сєроглазов:378.4.096:93/94-057.17(477.74-25)
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331910](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331910)

Левченко Валерій Валерійович

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету, професор ОНМУ
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6907-7768>

**ПЕРШИЙ ДЕКАН ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ –
ІЗРАЇЛЬ ДАВИДОВИЧ СЄРОГЛАЗОВ:
БІОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ, БІБЛІОГРАФІЯ**

У статті на основі спроби реконструкції біографії та розгляду окремого випадку політичного переслідування декана історичного факультету Одеського державного університету І. Д. Сєроглазова представлено життєвий досвід та психологічний тип особистості на фоні суспільно-політичної ситуації та механізмів сталінських репресій у період 1935–1938 рр. Показано, що основну роль в ініціюванні цього окремого випадку на тлі політико-ідеологічних кампаній того часу відіграв імпульс «знизу», що виходив від мікросоціуму радянського суспільства – комуністів університету (викладачів, аспірантів, студентів, співробітників). Першопричиною переслідування та бажання змістити І. Д. Сєроглазова з посади декана факультету та звільнити з членів комуністичної партії стало невдоволення університетського мікросоціуму проблемами, що виникли внаслідок його некомпетентності у питаннях налагодження навчального процесу, безвідповідального ставлення до виконуваних обов'язків, ігнорування критики з боку аспірантів і студентів, поблажливого ставлення до наближених колег, корупційних схем у фінансуванні наукових досліджень, некоректного ставлення до колег тощо. Виступаючи на зборах партійної організації та партійного комітету університету, під виглядом щирої підтримки рішень партії І. Д. Сєроглазов намагався конфронтацію з колегами приховати або перекласти на інших. Політичний терор, який здійснювався у СРСР у 1930-ті рр., став інструментом вирішення конфліктної ситуації, що склалася всередині мікросоціуму. Показано, як тісно перепліталися обурення професійними, соціальними та особистими непорозуміннями з політичними звинуваченнями на тлі ідеологічних кампаній радянської влади. Поставлено питання щодо моральної відповідальності пересічних громадян за те, що відбувалося, та щодо способів опору репресивній політиці на низовому рівні. У з'ясуванні цих питань керуємося методами вивчення історії, які сприяють уважному і скрупульозному вивченню та співставленню всіх факторів, що впливають на ту чи іншу подію в контексті загальної ситуації.

Ключові слова: І. Д. Сєроглазов, декан, історичний факультет, Одеський державний університет, біографія, історія, генерації, політичні репресії, бібліографія.

У біографії кожної особистості як у дзеркалі відбивається історія суспільства, народу, країни, епохи, цивілізації. Дивлячись з відстані десятиліть дослідник інакше, ніж сучасники, повинен сприймати той чи інший факт. Позитивістсько-ідеалістичне сприйняття фактів, характерне для дослідників недавнього минулого, вчений-історіограф має залишати при собі, намагаючись максимально об'єктивно розповісти не так про миттєву оцінку окремих подій, фактів, вчинків, скільки про те, що, власне, було зроблено людиною, який шлях пройдено, що досягнуто, який слід залишив він в історії свого народу.

У 2024 р. виконалося 90 років від дня заснування в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова історичного факультету. Першим його деканом було призначено Ізраїля Давидовича Сероглазова, який народився 2 липня (20 червня) 1900 р. у Кам'янець-Подільську Подільської губернії Російської імперії, в єврейській багатодітній сім'ї [12, арк. 13; 13, арк. 4–5]. Справжнім прізвищем родини було Шехтер, яке він вказував в офіційних документах до кінця 1922 р., а далі засвідчував виключно прізвище Сероглазов, яке було оформлено як офіційне прізвище [19, арк. 18, 163]. Крім І. Д. Сероглазова в родині було ще два брати і сестра. Один брат Соломон станом на 2 вересня 1938 р. проживав у Володимирі-Волинську (Польща) та займався лікарською практикою. Сестра Злата (у шлюбі Заводюк) станом на 2 вересня 1938 р. проживала в Одесі на вул. Шолом Алейхема у будинку № 6, квартира 18. Разом з нею жила їхня мати [19, арк. 18]. Другий брат станом на 5 травня 1937 р. працював інженером у Воронежі та перебував у лавах партії [8, арк. 133, 137].

Одним із неоднозначних фактів біографії І. Д. Сероглазова є визначення ним соціального положення свого батька. У більшості документах він вказував соціальний стан батька як «службовець» [13, арк. 4, 5; 18, арк. 149; 19, арк. 6, 17]. Тільки в двох документах вказав іншу інформацію. В «Общей форме анкеты для поступающих в Институт» 1922 р. власноруч вказав, що його батько був «службовцем у магазині ...мануфактур у Кам'янці» [13, арк. 3], а в «Картці педагога» 1932 р. написав, що батько службовець з «міщан» [18, арк. 148]. Така розбіжність є зрозумілою, бо ідентифікація соціального положення батька виключно службовцем, тобто найнятим працівником, який належав до соціальної групи, що включала всіх зайнятих за наймом нефізичною працею в сфері послуг, суттєво відрізнялася від міщанина, службовця крамниці на мануфактурі, яке було підприємством, заснованим на ручній праці найманих працівників, тобто міг мати відношення до експлуататорів робітничого класу [26]. У 1920-х – 1930-х рр. наявність батька-міщанина могла бути несприятливим соціальним фактором для прийняття на роботу до радянських установ, кар'єрного зростання тощо. Ймовірно, тому в більшості особистих справ він вказував соціальний стан батька просто як «службовець».

Загалом в архівних матеріалах І. Д. Сероглазова особового походження багато випадків, коли співставлена інформація історичних джерел, датованих різними роками, щодо одного факту його біографії кардинально не співпадає.

Подібні випадки розбіжностей будемо детального пояснювати по ходу тексту або в посторінкових посиланнях.

Відповідно до автобіографії І. Д. Сероглазова від 31 жовтня 1929 р. 1906 р. у віці шести років протягом двох місяців він сидів у в'язниці «за участь у страйку прикажчиків та рахівних робітників» [12, арк. 15]. Цей біографічний факт скоріш за все не відповідає історичній дійсності. Ймовірніше за все цей факт було інтерпретовано ним самим з метою вказування в автобіографії тих подій, які б демонстрували його пролетарське походження та участь у революційних подіях на боці більшовиків, що загалом сприяло б зображенню його образу як відданого партії борця-революціонера, про що ми вже писали вище. У «Картці педагога» 1932 р. він вказав, що з 12 років працював у наймах [18, арк. 148], тобто з 1912 р., хоча як ми бачимо з подальшого викладу його біографії, у 1913–1917 рр. навчався у гімназії.

У 1913 р. І. Д. Сероглазов вступив за процентною нормою [12, арк. 15] до Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії, де навчався до 1915 р. [129, арк. 3 зв.]. Того ж року, через те що батько залишився безробітним, переїхав з сім'єю до Одеси [19, арк. 18 зв.], де вступив до 7-ої гімназії, яку закінчив 1919 р. [13, арк. 3 зв. – 4, 5 зв.]. За іншими даними закінчив Варшавську гімназію. В автобіографії від 31 жовтня 1929 р. написав, що закінчив 7-му Варшавську гімназію [12, арк. 15]. Цю інформацію також вказав в «Обліковому листку» від 7 вересня 1932 р.: «закінчив Варшавську гімназію 1917 р.» [18, арк. 149]. Ми схильні вірити власноруч двічі вказаному факту, що вже є не випадковістю, про закінчення Варшавської гімназії через те, що 1917 р. він став членом ЄКП, один із потужних осередків якої якраз знаходився у Варшаві. Приховування ним інформації про закінчення Варшавської гімназії в багатьох документах пов'язано імовірно з побоюванням про звинувачення його у перебуванні за кордоном. Виходячи з наданих особисто І. Д. Сероглазовим розбіжних даних щодо отримання ним гімназичної освіти (два роки у Кам'янець-Подільській гімназії та два або чотири роки відповідно в Варшавській або Одеській гімназіях) можемо констатувати, що він не отримав повної базової середньої освіти, так як замість передбачених восьми років навчання у гімназіях він навчався тільки чотири роки або шість років.

З 1914 р. І. Д. Сероглазов став жити своєю працею [13, арк. 4–5]. В Одесі в червні 1917 р. вступив до організації Єврейської соціалістичної молоді [12, арк. 15] та Єврейської соціал-демократичної партії [13, арк. 4–5]. У цей же час надавав приватні уроки [13, арк. 3]. В «Обліковому листку» 1932 р. та протоколі допиту 1938 р. вказував, що був членом ЄКП від червня 1917 р. до квітня 1922 р. [19, арк. 17 зв., 19]. В інших документах вказував, що членом ЄКП був з 1919 р. до жовтня 1922 р. [12, арк. 15; 13, арк. 4–5]. Суттєві розбіжності спостерігаємо і в цьому факті його біографії. У 1919 р. партійним комітетом ЄКП І. Д. Сероглазова було мобілізовано, за його словами, на три місяці [13,

арк. 4–5] (травень-липень)¹ на фронт у статусі червоноармійця [13, арк. 3] єврейського батальйону з прізвиськом Шехтер [8, арк. 138], з якого разом із загоном М.-Я. В. Вінницького (Мішки Японця) [19, арк. 115], де в переважній більшості були представники одеського криміналітету [21] та в меншій – анархисти і мобілізовані студенти, було сформовано 54-й радянський революційний полк імені В. І. Леніна [12, арк. 15], який підпорядкували 2-й стрілецькій бригаді (командир Г. І. Котовський) у складі 45-ї стрілецької дивізії (командир Й. Е. Якір). У липні 1919 р. під станцією Вапнярка І. Д. Сероглазов у складі полку брав участь у боях проти військових формувань С. В. Петлюри [1, арк. 2; 18, арк. 149]. Як відомо, наступного дня контратака петлюрівських військ призвела до повного розгрому 54-го полку, а його солдати покидали зброю і втекли з поля бою [19, арк. 123]. Червоноармійців цього полку, що залишилися, частково вбили кавалеристи 17-ї дивізії Червоного козацтва, частково вилунали частини особливого призначення. Незначна кількість бійців загону залишилася цілими і вони повернулися до Одеси. Серед них був й І. Д. Сероглазов [19, арк. 126 зв.]. Дозволимо собі припустити, що ймовірно в цей час відбулося знайомство І. Д. Сероглазова з І. П. Шмідтом [8, арк. 138], майбутнім ректором ОДУ (1933–1936), який з 3 липня 1919 р. був комісаром 2-ї стрілецької бригади, під командуванням Г. І. Котовського.

З приходом 23 серпня 1919 р. в Одесу влади Добровольчої армії А. І. Денікіна І. Д. Сероглазов залишився у місті [19, арк. 115] та практикував приватні уроки [8, арк. 138; 13, арк. 3]. Восени 1919 р. вступив до Одеського політехнічного інституту [13, арк. 3 зв., 4 зв.]. З його слів у цей час брав участь у підпільній роботі в Одесі за розпорядженням ЄКП [8, арк. 138], входив до складу підпільного студентського комуністичного колективу, брав також участь у зборах на Слободці (історичний мікрорайон в Одесі), коли на них був представник від губернського комітету КП(б)У товариш Борис [8, арк. 138; 12, арк. 15].

Із встановленням 7 лютого 1920 р. в Одесі радянської влади губернським комітетом ЄКП І. Д. Сероглазова було направлено контролером до Опродкомгуба (Одеська губернська особлива військова комісія з постачання Червоної армії продовольства). Того ж 1920 р. від караульного полка Опродкомгуба, де завідував клубною секцією політичної частини, було обрано до Одеської міської ради робітничих і солдатських депутатів [8, арк. 138; 13, арк. 3], де як лектор проводив громадську роботу за своєю спеціальністю [18, арк. 149]. Із закінченням Громадянської війни І. Д. Сероглазова було демобілізовано та переведено командиром запасу 8 категорії (інструктор політвідділу корпусу) [18, арк. 149]. Після демобілізації у 1920-х – 1930-х рр. перебував на обліку в Одеському військовому комісаріаті командиром запасу (обліково-військовий квиток № 278/157) [12, арк. 13; 13, арк. 8]. У травні 1922 р. став членом (член-

¹ В особистій партійній справі та автобіографічних даних часів роботи в ОДУ вказував про п'ять місяців перебування у Червоній армії [8, арк. 140; 19, арк. 126 зв.].

ський квиток № 392) Одеського губернського комітету професійної спілки робітників освіти (Робітпрос) [13, арк. 3–5; 18, арк. 148].

В ЄКП І. Д. Сероглазов був рядовим членом та в основному проводив політико-просвітницьку роботу. У 1920 р. брав участь у конференції єврейської молоді, яка за скликанням представників комсомолу проходила в Тирасполі [19, арк. 19], на якій, підкреслюючи опозиційність ЄКП до політики більшовиків, виступав з національно-сіоністською промовою [8, арк. 138] проти офіційних представників губкому КП(б)У, критикуючи заходи радянської влади [19, арк. 126 зв.]. У 1921–1922 рр. як член Одеського обласного комітету ЄКП [13, арк. 3] в Єврейському комуністичному клубі (Тираспольська, 9) керував гуртком з ліквідації політичної безграмотності [13, арк. 3 зв.]. У жовтні 1922 р. вийшов з організації Єврейської соціалістичної молоді та ЄКП (у грудні 1922 р. ЄКП в УСРР саморозпустилася) і вступив до лав ЛКСМУ (членський квиток № 18551) [13, арк. 4–5]. Відразу став інструктором Привокзального районного комітету ЛКСМУ [13, арк. 4–5]. У статусі інструктора впродовж 1923–1924 рр. керував заняттями з політичної грамотності для комсомольців різних підприємств Одеси [24]. На початку 1923 р. працював у виборчій комісії ЛКСМУ, за що в січні отримав 296 рублів [13, арк. 4–5]. Його матеріальне становище у цей час було стабільним, станом на вересень 1922 р., служив в економічному правлінні Губернського відділу народної освіти [13, арк. 3]. Як інструктор райкому проводив перевірку політичної грамотності в комсомольських осередках державних підприємств міста. Так, 24 лютого 1923 р. провів перевірку комсомольського осередку з п'яти осіб Одеської першої державної кондитерської фабрики [33]. Впродовж 1923 р. активно працював у газеті робітничої молоді «Молодая гвардия», яка була виданням Одеського губернського комітету ЛКСМУ. У цій газеті шість з восьми його публікацій (одна замітка присвячена темі богоборчої боротьби серед молоді (Дод.: 1), друга – розвитку радянської моделі системи освіти (Дод.: 8)) були розміщені у рубриці «Под игом капитала» (Дод.: 2–7), в яких він тезисно в контексті мусованої більшовиками ідеї світової пролетарської революції давав огляд боротьби представників робітничого класу в деяких європейських країнах.

За п'ять місяців до виходу з лав ЄКП у квітні 1922 р. [5, арк. 108] І. Д. Сероглазов став кандидатом у члени КП(б)У [12, арк. 15; 19, арк. 187]. У дійсні члени КП(б)У було переведено 2 вересня 1924 р. [1, арк. 1; 12, арк. 13; 18, арк. 148]. 17 вересня 1924 р. Іллічівський районний партійний комітет закріпив його за партійним колективом [27] (за яким саме поки встановити не вдалося). 23 і 29 жовтня 1924 р. він проходив перевірку в перевірочній комісії Іллічівського районного партійного комітету [28–29]. Після чого 10 лютого 1925 р. Губернський комітет затвердив його в статусі дійсного члена КП(б)У [1, арк. 1; 12, арк. 13; 18, арк. 148]. 28 лютого 1927 р. після чергової перевірки Молдавська обласна партійна організація видала йому партійний квиток за № 0800181 [5, арк. 108].

Приблизно в період 1920–1922 рр. І. Д. Сероглазов одружився. Першим підтвердженням цього припущення є дані «Анкеты арестованного» від 2 серпня 1938 р. і «Протокола допроса» від 2 вересня 1938 р., в яких він вказав, що до складу його сім'ї входили дружина Адель Ізраїлівна Сероглазова-Гланц 39 років і син Олександр 15 років [19, арк. 6 зв., 17]. Тобто його син народився у першій половині 1923 р., відповідно його зачаття сталося 1922 р. Другим підтвердженням є факт, що станом на 22 лютого 1923 р. вже був одружений та проживав на вулиці Рози Люксембург у будинку № 17, квартира 19 [13, арк. 4–5 зв.]. Станом на кінець жовтня 1929 р. та 7 вересня 1932 р. також вказував, що був одружений, а на його утриманні знаходилися мати, дружина і дитина [12, арк. 13; 18, арк. 149]. З другої половини 1920-х рр. та впродовж 1930-х рр. мешкав на вулиці Карла Маркса у будинку № 32, квартира 3 [12, арк. 13 зв.; 14, арк. 3; 16, арк. 3; 17, арк. 4], а за даними на липень 1938 р. жив на площі Карла Маркса у будинку № 8, квартира 3 [19, арк. 2, 6, 166].

У вересні 1922 р. І. Д. Сероглазов вирішив навчатися в Одеському інституті народного господарства (ОІНГ). Заручившись направленням (№ 314) від Одеського обласного комітету ЄКП від 19 вересня 1922 р. до ОІНГ щодо продовження отримання освіти [13, арк. 2], 21 вересня 1922 р. подав заяву на ім'я політичного комісара ОІНГ, який 23 вересня 1922 р. направив її на розгляд приймальної комісії [13, арк. 1]. З жовтня 1922 р. він став студентом ОІНГ [13, арк. 4, 5 зв.]. Мотив переведення до ОІНГ після трирічного навчання в ОПІ було викладено власноруч в «Общей форме анкеты для поступающих в Институт»: *«Я вважаю за необхідне для кожного гр[омадянина] перш ніж здобути односторонню освіту, як наприклад в ОПІ, мед[ичному] інст[итуті], обов'язково мати всебічну освіту та розвиток, яке дає Ін[ститут] нар[одного] гос[подарства]; без знань економіки, основ народного господарства, історії та соціології не мислим громадянин у справжньому значенні цього слова»*. Також до цього необхідно додати, що він вважав *«незначною культурно-просвітницькою роботою серед студентства»* [13, арк. 3 зв.]. Роблячи подібні пафосні висновки, він обрав не економічний факультет, а юридичний.

В ОІНГ на юридичному факультеті навчався протягом 1922–1925 рр. [1, арк. 1; 12, арк. 13]. Навчання давалося йому з труднощами. Наприклад, 11 листопада 1924 р. надав записку до Центральної переводної комісії ОІНГ з проханням перевести його на III курс незважаючи на те, що він не склав два заліки. Цю ситуацію він пояснював тим, що Губком КП(б)У мобілізував його до терчастини, тому він не встиг в наданий час з 1 до 15 жовтня 1924 р. скласти два заліки за попередній курс навчання. Наполягаючи на тому, що за II курс він не склав тільки два заліки з шести (!), то просив перевести його на III курс, а два заліки обіцяв скласти в найближчі десять днів [13, арк. 7]. Незважаючи на чотирьохрічне навчання у вищій школі, в ОІНГ навчався тільки три роки.

Під час навчання в ОІНГ проводив активну комсомольську, партійну, виладацьку і громадську діяльність [12, арк. 13 зв.]. З осені 1922 р. до 1925 р.

був на комсомольській роботі, як інструктор Агітпропу райкому та як завідувач шкільним відділом Губкому ЛКСМ. Проводив активну партійну роботу за пропагандистською лінією як керівник різних марксистських гуртків та доповідач з різних поточних політичних питань. Викладав у різних закладах профосу (ФЗУ, профшколи, вечірні робочі курси) суспільствознавство як дисципліну історичного циклу. Працював також в Одеському губернському відділі народної освіти – до квітня 1926 р., як інспектор ФЗУ, профшкіл, курсів [12, арк. 15].

Влітку 1925 р. І. Д. Сероглазов закінчив теоретичний курс навчання та виконав усі вимоги встановленого навчального плану юридичного факультету ОІНГ, але для отримання свідоцтва про отримання фаху, відповідно тогочасних умов системи вищої школи УСРР, мусив пройти обов'язкове стажування та захистити дипломну роботу [13, арк. 16]. Тому 5 вересня 1925 р. він написав заяву до комісії ОІНГ з розподілу стажування з проханням направити його на стажування до прокуратури [13, арк. 17]. У відповідь 10 вересня 1925 р. керівництво вишу за підписом ректора О. Я. Шпакова (1868–1927), відповідно постанові РНК УСРР від 4 травня 1923 р., відрядило його до Одеської окружної прокуратури для обов'язкового проходження стажування з оплатою виконуваної ним роботи за рахунок приймаючої організації [13, арк. 14–15]. У результаті від 29 вересня 1925 р. до 10 лютого 1926 р. він проходив стажування в судово-слідчому відділі Одеської окружної прокуратури з догляду за слідством та дізнанням, а також виступав у кримінальному відділі Окружного суду в якості громадського обвинувача [13, арк. 9–10, 13]. У довідці, підписаній старшим помічником окружного прокурора Окружного суду Люшковим, вказано, що за весь час стажування він сумлінно виконував доручені йому справи та виявив себе як цінний робітник в органах юстиції [13, арк. 9–10]. Після майже чотирьох з половиною місяців стажування в Одеській окружній прокуратурі для проходження подальшого стажування йому довелося шукати інше місце. 16 лютого 1926 р. він написав заяву як колишній студент III курсу на ім'я ректора ОІНГ, підписану того ж дня, з проханням надати квитки для проїзду поїздом до Харкова та назад для отримання відрядження на стажування [13, арк. 6]. Як далі розвивалися події у вирішенні цього питання, на сьогодні встановити не вдалося, але відомо, що від 23 квітня 1926 р. до липня 1927 р.² за направленням НКЮ УСРР [19, арк. 18 зв.] перебував на посаді прокурора НКЮ АМСРР [13, арк. 11–12, 13 зв.] (адміністративний центр Балта), виконуючи основну свою роботу з обслуговування цивільної та цивільно-касаційної інстанцій, крім того обслуговував трудову сесію в Балті, виступав як представник прокурорського нагляду за кримінальними справами та спостерігав за дізнанням та слідством. Народний комісар юстиції та прокурор АМСРР О. І. Строев (1886–1937) зазначав, що всю покладену на І. Д. Сероглазова роботу, він виконував акуратно, виявляючи добрі знання як у цивільному, так і в кримінальному праві при

² У протоколі допиту 2 вересня 1938 р. І. Д. Сероглазов помилково вказав, що прокурором в Балті був у 1926–1928 рр. [19, арк. 18–18 зв.].

вирішенні теоретичних і практичних питань [13, арк. 11–12]. У липні 1927 р. звіт про проходження стажу він надав комісії з проходження стажування ОІНГ [13, арк. 13–13 зв.]. Отже, в статусі прокурора він пропрацював від вересня 1925 р. до липня 1927 р., тобто, з урахуванням перерви у два з половиною місяці 1926 р., один рік і сім з половиною місяців³.

10 грудня 1927 р. І. Д. Сероглазову було видано посвідчення ОІНГ, в якому було вказано, що він прослухав курс юридичного факультету, виконав усі вимоги встановленого навчального плану на «дуже задовільно», а також 24 лютого 1927 р. підлягав іспитам у кваліфікаційній комісії та захистив самостійну працю «Приводи касації в цивільному процесі» («Поводы кассации в гражданском процессе») на «цілком задовільно». З отриманням цього посвідчення згідно з кодексом законів народної освіти УСРР він допускався до проходження обов'язкового практичного стажу за своїм фахом [13, арк. 19 зв. – 21], але на той час він його вже пройшов. Незважаючи на те, що самостійну роботу та проходження стажу він виконав до кінця 1927 р., свідоцтво про здобуття кваліфікації юриста він отримав тільки 18 січня 1930 р. [13, арк. 23]. На звороті цього свідоцтва мав бути перелік дисциплін, з яких, коли та якому викладачу склав заліки або іспити, але відповідно постанови комісії НКО УСРР (протокол № 37 від 21 вересня 1929 р.) розміщення переліку цих дисциплін було скасовано.

Дозволимо собі припустити, що І. Д. Сероглазов не поспішав отримувати диплом юриста імовірно через те, що 1928 р.⁵ вирішив відійти від юриспруденції та, не маючи вищої історичної освіти, перекваліфікуватися на викладача історії. На сьогодні не вдалося встановити причини, які підштовхнули І. Д. Сероглазова змінити фах, але фактом залишається те, що починаючи з 1929 р., в кожній анкеті він наполегливо акцентував увагу на своєму великому досвіді викладача історії. 23 жовтня 1929 р. в заяві на ім'я уповноваженого Укрголовнауки в Одесі Т. М. Внукова вказував: «*викладаю історію з 1922 р.*», а 31 жовтня 1929 р. в «Життєписі» писав, що працюючи в АМСРР прокурором «*...не залишав викладання*» (викладав у молдавський радянській партійній школі); з приїздом до Одеси працював в Окрнаросвіті як інспектор профосу «*...не припиняючи викладання*» на вечірньому робітничому факультеті [12, арк. 12, 15]. Працюючи в Одеському інституті професійної освіти (ОІПО, 1930–1933), вказував свій педагогічний стаж з 1920 р. [17, арк. 10; 18, арк. 149 зв.]. У «Картці педагога» ОІПО від 1932 р. вказав, що має 12 років загального педагогічного стажу з 1921 р., а в «Обліковій картці» від 7 вересня 1932 р. написав, що істориком працює 12 років та «*читає історію народів СРСР з 1929 р.*». У цій же картці писав: «*з 1917 р. по сучасний мент займаюсь педагогічною роботою: ФЗУ, вечірні курси – кінець 1922 – 1924; профос, робітфак – 1924–1926; рад-*

³ У життєписі від 31 жовтня 1929 р. безпідставно вказав, що в АМСРР у прокуратурі працював два з половиною роки [12, арк. 15].

⁴ В «Особистій картці» аспіранта в жовтні 1929 р. темою дипломної роботи вказав «Пределы кассационного разбора в советском суде» [12, арк. 13 зв.].

⁵ Е. П. Петровський помилково вказав, що ця зміна відбулася 1929 р. [31, с. 510].

партикола – 1927–1928; інститут – 1928 по сучасний мент; до 1922 року головним чином приватні уроки» [18, арк. 148 зв. – 149 зв.]. В анкеті часів початку 1960-х рр. вказував, що в 1920–1928 рр. працював у школах ФЗУ заводу Січневого повстання та на Пересипі, школах соціального виховання, на робітфаці Одеського інституту народної освіти (ОІНО), де спочатку викладав суспільствознавство, а згодом історію класової боротьби [1, арк. 1 зв.].

Насправді викладацька діяльність І. Д. Сероглазова у вищій школі розпочалася восени 1928 р., коли в ОІНО у статусі позаштатного викладача на робітничому факультеті вів історію класової боротьби. Наступного навчального року (1929/30) – на II курсі історичного відділу факультету професійної освіти ОІНО викладав історію Заходу [25, с. 310] як асистент професора К. П. Добролюбського [1, арк. 1 зв.], а на вечірньому робітничому факультеті викладав історію Заходу та України. У цей час також працював в Окружному партійному комітеті заступником завідувача відділу пропаганди та агітації [12, арк. 13–13 зв., 15].

Після першого навчального року викладання у вищій школі швидко зорієнтувався, що для подальшої кар'єри на цьому шляху йому необхідно пройти інститут аспірантури. Тому 23 жовтня 1929 р. написав заяву на ім'я уповноваженого Укрголовнауки в Одесі Т. М. Внукова з проханням зарахувати його аспірантом кафедри історії із зобов'язанням надати завершену наукову роботу 1 січня 1930 р. [12, арк. 12], тобто через два місяці (!). У результаті енергійного молодого викладача-комуніста 1 жовтня 1929 р. («заднім» числом) було зараховано штатним аспірантом Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при ОІНО (Одеська секція при ОІНО), керівником якої був М. Є. Слабченко. Вивчаючи історію науки 1920-х рр. в УСРР, зокрема Одеської секції при ОІНО, дізнаємося, що формування складу аспірантів не залежало від керівника наукової структури, а здійснювалося шляхом командно-адміністративної вказівки. У випадку з набором аспірантів до Одеської секції при ОІНО восени 1929 р. було саме так. 12 листопада 1929 р. Укрголовнаука надіслала М. Є. Слабченку циркуляр-інструкцію про новий контингент набору до аспірантури на 1929/30 навчальний рік, у якому були чітко вказані імена чотирьох нових аспірантів (усі – комуністи) з найвищою стипендією у 100 рублів: Г. Й. Герман, І. Д. Сероглазов (обидва закінчили ОІНГ), І. І. Погорілий, Г. М. Трачевський (обидва закінчили ОІНО). Необхідно розуміти, що направленням комуністів до аспірантури займалися безпосередньо партійні структури. У випадку з Одеською секцією при ОІНО так було і в попередні роки, коли без поради із М. Є. Слабченком до числа його аспірантів зараховували комуністів Г. В. Князева, Н. І. Межберга (закінчив ОІНГ), Т. М. Хаїт та інших [22, с. 111, 117, 123–124]. Виходячи з цих фактів, дозволимо собі припустити, що І. Д. Сероглазову допомогу у кардинальній зміні професії від юриспруденції до викладання історії надали старші однопартійці або представники силових структур.

При вступі до Одеської секції при ОІНО І. Д. Сероглазов в «Особистій картці» аспіранта вказав, що рідними мовами були російська та «єврейська» [12, арк. 13]. Добре розуміючи, що в умовах впровадження політики українізації без знання української мови йому буде складно досягти успіху на ниві викладання історії, тому він заздалегідь подбав про розв'язання цієї проблеми. Згідно з протоколом Окружної кваліфікаційної комісії Інспектури ліквідації української неписьменності при Одеському окружному відділі народної освіти від 10 червня 1929 р. він склав іспит з української мови та виявив знання першої категорії, про що отримав довідку, датовану 25 червнем 1929 р. [13, арк. 18]. Отже, він отримав документальне підтвердження про володіння українською мовою. Під час вступу до аспірантури також вказував, що писав і читав латинською, французькою і німецькою мовами, але перекладав з цих мов за допомогою словника [12, арк. 14]. У вересні 1932 р. заповнюючи «Картку педагога» вказав, що може викладати німецькою і французькою мовами. В «Обліковому листку», підписаному 7 вересня 1932 р., написав, що знає німецьку мову, при цьому не зазначив рівень її знання – «читає», «пише» чи «говорить» [18, арк. 148–149]. Ці дані додатково демонструють невинуватість розбіжність у вказаних ним фактів біографії.

І. Д. Сероглазов разом із трьома колегами з набору до аспірантури 1929 р. під керівництвом М. Є. Слабченка майже не працювали, бо в статусі аспірантів вони фактично були знайомі з ним трохи більше двох місяців: від 12 листопада 1929 р. – часу офіційного призначення їх аспірантами, до 20 січня 1930 р. – часу арешту М. Є. Слабченка за звинуваченням в участі у справі СВУ. Перебування І. Д. Сероглазова в аспірантурі в другій половині 1929/30 навчального року проходило без наукового керівника, аж до 15 вересня 1930 р. [25, с. 393]. Справа в тому, що на підставі постанови РНК УСРР від 1 серпня 1930 р. про мережу науково-дослідних установ, НКО УСРР повідомив про ліквідацію деяких установ. В Одесі разом з Одеською філією Київського інституту єврейської культури і Одеською філією Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (Одеська філія ВУНАС) було ліквідовано Одеську секцію при ОІНО. Усі керівники, наукові робітники та науково-технічні співробітники звільнялися зі своїх посад з 15 вересня 1930 р. Доля аспірантів ліквідованої Одеської секції довгий час залишалась не з'ясованою. Лише 19 грудня 1930 р. на розпорядчому засіданні керівника сектора науки НКО УСРР було прийнято рішення, що тільки чотири аспіранти колишньої Одеської секції (Г. Й. Герман, І. І. Погорілий, І. Д. Сероглазов, Г. М. Трачевський) стали аспірантами Науково-дослідного інституту історії української культури імені Д. І. Багалія (НДІ імені Д. І. Багалія) у Харкові, але залишаються в Одесі на умовах прикріплення до кафедри історії України ОІНО. Проте заочно за планом інституту продовжують дослідження, складають звіти про наукову роботу, захищають промоційні праці, отримують стипендії. У результаті згаданих пертурбацій в інституті під керівництвом Д. І. Багалія І. Д. Сероглазов проходив аспірантуру заочно протя-

гом шести місяців. Тому його гучні заяви у багатьох документах щодо навчання в аспірантурі в 1930–1931 рр. за планом НДІ імені Д. І. Багалія є зухвалим перебільшенням [1, арк. 1; 18, арк. 148, 149]. Отже, з двох формальних років перебування в аспірантурі фактично он проходив навчання тільки вісім місяців. Зрозуміло, що людина, яка не мала вищої історичної освіти, оволодіти значно знаннями необхідними для підготовки науково-педагогічного працівника у царині історичної науки за такий стислий строк не могла.

Ще одним зухвалим перебільшенням з боку І. Д. Сероглазова є те, що на початку 1960-х рр. в анкеті для обліку викладацького складу Одеського державного університету (ОДУ) вказав, що 1931 р. у НДІ імені Д. І. Багалія захистив дисертацію (підкр. авт.) на тему «Схема курса истории народов СССР» [1, арк. 1]. Насправді це не був захист дисертації, це був захист промоційної роботи після завершення навчання в аспірантурі. У період другої половини 1920-х – напочатку 1930-х рр. в УСРР було передбачено лише два види публічних захистів наукових праць – промоційної роботи та докторської дисертації. Захист промоційної роботи відбувався за сценарієм, дуже схожим на сценарій захисту докторської дисертації (як і сучасних кандидатських і докторських дисертацій), а їх метою було встановлення певного кваліфікаційного рівня претендента. Кінцевим результатом цих захистів було переведення аспірантів науково-дослідних установ у категорію наукових співробітників цих установ. Таким чином, ті, хто вдало пройшов процедуру захисту промоційної роботи, отримували не науковий (кандидатський або докторський) ступінь, а наукову посаду, що підтверджувалося відповідною ухвалою Укрнауки НКО УСРР [38, с. 131–132]. Значна кількість одеських істориків тих часів (І. І. Белякевич, С. І.-Я. Боровой та ін.), які захищали промоційні роботи, вважали їх захистом кандидатської дисертації, не виключенням був й І. Д. Сероглазов, але державні структури такими їх не зараховували.

У 1930 р. під час змін у перебуванні І. Д. Сероглазова в аспірантурі відбулася також реорганізація мережі вищої школи Одеси. 12 липня 1930 р. РНК УСРР прийняла постанову «Про реорганізацію вузів і втузів і передачу їх у відання відповідних наркоматів», відповідно до якої на базі ОІНО було утворено Одеський фізико-хіміко-математичний інститут (ОФХМІ), Одеський інститут соціального виховання та ОІПО [25, с. 96–97]. Відповідно в 1930–1933 рр. працював в ОІПО [15, арк. 7] як на основному місці роботи [16, арк. 8], де спочатку обіймав посаду викладача І категорії та викладав ВДП [14, арк. 3, 7–8, 10 зв.; 16, арк. 3]. У перший навчальний рік у новому виші пройшов перевірку на знання української мови. Процес українізації наприкінці 1920-х рр. набув настільки надзвичайного розголосу, що про постанову щодо перевірки викладачів вишив було повідомлено в місцевій газеті. У результаті перевірки було зазначено, що І. Д. Сероглазов «історію Росії викладає українською мовою з 1929 р.» [15, арк. 5]. В «Обліковому листку» робітника ОІПО, підписаному 7 вересня 1932 р. вказував, що посаду професора обіймав з вересня 1931 р.

[18, арк. 149]. Станом на 1 квітня 1933 р. вважався професором історії народів СРСР з навантаженням 388 годин [17, арк. 10]. На початку 1960-х рр. в анкеті власноруч вказував, що в ОШО з вересня 1930 р. був доцентом, а з вересня 1931 р. – професором кафедри історії СРСР, а згодом – її завідувачем [1, арк. 1 зв.]. Ймовіріше відстань у часі майже в тридцять років призвела до появи розбіжностей в його даних.

На зламі 1920-х – 1930-х рр. І. Д. Сероглазов почав брати участь у роботі наукових товариств. У 1920-х рр. керував марксистськими гуртками у різних установах [12, арк. 14]. Від 17 листопада 1929 р. в статусі доцента член історично-етнологічного відділу Одеської філії ВУНАС [20, с. 7–8], де активними діями не відзначився. З 1930 р. до часу ліквідації був головою Одеського обласного відділення Товариства істориків-марксистів [1, арк. 2; 18, арк. 149 зв.]. У 1930–1933 рр. працював в Одеському істпарті науковим робітником І розряду [18, арк. 149 зв.] поруч з багатьма представниками ранньорадянської генерації одеських-істориків (І. М. Бровер, В. Л. Єлін, Є. В. Гороховська, Г. В. Князев, С. М. Ковбасюк, Н. І. Межберг, І. І. Погорілий, Г. М. Трачевський та ін.). Згідно з планом науково-дослідної роботи в Істпарті на 1930–1933 рр. він мав до серпня 1930 р. розробити тему «Большевистская организация в период гетманщины», а до листопада 1931 р. – тему «Союзный десант на Украине» [10, арк. 4–5]. Відповідно до плану ювілейного збірника на честь 25-ї річниці революції 1905 р. на чолі із завідувачем Істпарту С. Й. Туковим мав підготувати обсягом в один друкований аркуш матеріал з історії буржуазних і дрібнобуржуазних партій на той час [10, арк. 10]. 24 лютого 1933 р. І. Д. Сероглазов як представник Істпарту був присутній на нараді у секретаря Одеського обкому КП(б)У Ф. Я. Голуба [31, с. 511]. Завершеної за цими темами наукової продукції не виявлено.

У 1931 р. недовго співпрацював з Археографічною комісією Одеського краєвого історичного архіву, утвореною 6 липня 1931 р. на чолі з Л. М. Самулевич [11, арк. 2]. Для публікації матеріалів у журналі «Архів радянської України» було розподілено теми досліджень. За І. Д. Сероглазовим було закріплено тему «Документи з історії німецької окупації на Україні» з терміном виконання до 1 вересня 1931 р. [11, арк. 2 зв.]. У зв'язку з від'їздом на хлібозаготівельні роботи, станом на 10 серпня 1931 р. виконання закріпленої за ним теми знаходилося під загрозою зриву, тому цю тему було передоручено Л. І. Кангун [11, арк. 5, 8]. У вересні 1931 р. редакція журналу «Архів радянської України» знову включила І. Д. Сероглазова до списку наукових працівників, яким було розіслано запрошення до співробітництва з журналом [11, арк. 30–31], але чи відбулося воно на сьогодні встановити не вдалося. Тобто через зайнятість у реалізації завдань партії щодо хлібозаготівельної роботи та інших доручень він не мав часу не тільки займатися науковими дослідженнями, а ні завершенням навчання в аспірантурі. Отже, на прикладі біографічних даних І. Д. Сероглазова та І. П. Шмідта, який 1930–1933 рр. навчався в Московському інституті

червоної професури, можна зробити висновок, що представники ранньорадянської генерації вчених тяжіли до партійно-адміністративної роботи та звикли постійно перебувати на передових позиціях усіх революційних починань партії, а не приділяти увагу навчанню і науковій діяльності.

У 1933 р. відбулася чергова реорганізація мережі вищої школи Одеси. Навесні 1933 р. уряд УСРР ухвалив постанову про організацію діяльності державних університетів. В Одесі базою для створення університету стали ОІПО і ОФХМІ. Через рік у його складі з'явився в якості самостійної одиниці історичний факультет, викладацький склад якого складався з двох генерацій істориків: «пізньоуніверситетської» (1884–1917) і «ранньорадянської» (1917–1941) [26]. До складу останньої входив І. Д. Сероглазов, який з 1934⁶ р. працював у статусі професора як на основному місці роботи [35, с. 236]. З 1934 р. завідував кафедрою історії народів СРСР, а також став першим деканом створеного істфаку ОДУ [1, арк. 1 зв.]. Своїм заступником на посаді декана зробив С. М. Ковбасюка [19, арк. 102, 112, 134 зв.]. У 1934–1937 рр. був парторгом комсомольської організації факультету, керував чотирма пропедевтичними семінарами та аспірантурою [2, арк. 6, 21]. У 1934 р. йому присвоїли наукове звання доцента, а у грудні 1935 р. отримав науковий ступінь кандидата історичних наук [1, арк. 1 зв; 19, арк. 186 зв., 202 зв.] без захисту дисертації [30, с. 262]. Як вказував сам І. Д. Сероглазов, на початку 1960-х рр. за спеціальністю був істориком СРСР. У період з кінця 1920-х до 1937 р. в ОІНО, ОІПО та ОДУ читав загальні курси з історії другої половини XIX – початку XX ст. Викладав спеціальні курси: «Ленинское учение о двух путях развития капитализма в сельском хозяйстве», «Боярская дума и Земские соборы в истории России и исторической литературе» [1, арк. 1 зв.].

Здійсненням викладання на кафедрі історії народів СРСР у 1934–1937 рр. партійний комітет ОДУ був незадоволений. Так, 10 січня 1937 р. на засіданні парткому було висловлено думку, що *«Партком вважає абсолютно неправильний розподіл курсу історії народів за періодами між окремими членами кафедри... Незважаючи на те, що кафедра має наукову тематику, але ця наукова тематика не розроблена та не поставлені актуальні теми, наукові співробітники не мають індивідуального плану науково-дослідної роботи та кафедра цим питанням не займалася»*. Усього критику на адресу кафедри партком висловив у дев'яти пунктах, за якими і надав рекомендації [8, арк. 5–6]. Отже, викладання історії народів СРСР за часів керування кафедрою І. Д. Сероглазовим на думку партійної організації ОДУ відбулося не на високому рівні.

Перебільшенням є думка, що І. Д. Сероглазов мав «велику кількість публікацій» [36, с. 305]. Уперше власноруч про свої публікації він згадав в «Обліковому листку» від 7 вересня 1932 р., в якому перелічив критичну статтю про 3-ій том історії народів СРСР (Дод.: 9), статтю «М. Покровський як історик»

⁶ В «Анкеті для учета профессорско-преподавательского состава Одесского госуниверситета им. И. И. Мечникова» напочатку 1960-х рр. помилково вказав 1933 р. [1, арк. 1 зв.].

(Дод.: 15), низку статей науково-методичного характеру в місцевій пресі та здану до друку книжку «Аграрний рух на Одещині в 1917–1919 рр.» [18, арк. 149]. Власноруч на початку 1960-х рр. вказав назви чотирьох публікацій (див. дод., пункти 9, 14–15, 20). Також зазначав, що назви низки статей не пам'ятав, а статті «критичного порядку» у 1932–1934 рр. публікував у співавторстві з колегами по аспірантурі: І. І. Погорілим, Г. М. Трачевським і Г. Й. Германом (див. дод., пункти 10–13) [1, арк. 2]. У публікаціях 1931–1932 рр., присвячених історіку М. М. Покровському виступав апологетом його історичних концепцій [19, арк. 115–116].

На посаді декана у перші роки І. Д. Сероглазов працював нібито віддано, проблем на факультеті на першій погляд не було. За час роботи в ОДУ з боку вищих партійних органів на його адресу нарікань також не було. Під час перевірки районним комітетом КП(б)У партійних документів партійної організації ОДУ в період від 7 жовтня до 26 листопада 1935 р. дефектів в його документах не було виявлено, а партійний квиток підлягав обміну, що було затверджено на засіданні Бюро райкома КП(б)У 13 грудня 1935 р. [5, арк. 108]. Згодом партійний квиток було замінено на новий, який був у нього до часу його виключення з лав партії [19, арк. 9].

У період 1934–1935 рр. І. Д. Сероглазов проводив активну партійну і громадську роботу в ОДУ, його неодноразово обирали до складу партійного комітету та президії загальних зборів партійної організації ОДУ, до пленуму районного комітету партії та на партійні конференції [19, арк. 187, 203], 25 квітня 1936 р. обирали делегатом на району партійну конференцію Ворошиловського районного партійного комітету з ухвальним голосом [7, арк. 94, 101], у різні роки обирали депутатом Одеської міської ради робітничих і червоноармійських депутатів, а також до районних рад Одеси [1, арк. 2]. Керівництво вишу і партійної організації доручали йому виступати на загальних зборах парторганізації і закритих партійних зборах ОДУ з промовами щодо важливих рішень партії. Протоколи первинної партійної організації ОДУ, дають можливість ознайомитися із змістом його виступів на деяких засіданнях у період 1935–1936 рр. Так, 23 червня 1935 р. на загальних закритих партійних зборах ОДУ був одним з дев'яти активних учасників обговорення підсумків червневого пленуму ЦК ВКП(б) [6, арк. 151–152]. 3 листопада 1935 р. на загальних закритих партійних зборах був одним з чотирнадцяти активних учасників обговорення процесу перевірки партійних документів [6, арк. 155, 157]. 8 грудня 1935 р. на закритих партійних зборах був одним з вісімнадцяти активних учасників обговорення процесу перевірки партійних документів у партійній організації ОДУ [6, арк. 177–182]. 23 грудня 1935 р. на загальних закритих зборах партійної організації ОДУ був одним з шістнадцяти активних учасників обговорення питання партійного керівництва комсомолом в ОДУ [6, арк. 185–189]. На загальних закритих партійних зборах ОДУ 4 січня 1936 р., на яких слухали підсумки рішень грудневого пленуму ЦК ВКП(б) 1935 р. щодо поширення методів ста-

ханівського руху на виробництві, І. Д. Сероглазов також підтримав цю ідею та висловив свої пропозиції [6, арк. 24–24 зв.]. Вже через три дні – 7 січня 1936 р. на загальних зборах студентів і викладачів ОДУ (загальна кількість присутніх 1 313 осіб) у присутності ректора І. П. Шмідта та на чолі з секретарем партійної організації ОДУ П. Т. Швецем він був одноосібним доповідачем виступу щодо підсумків грудневого пленуму ЦК ВКП(б), на якому обговорювалися результати перевірки партійних документів та підтримка стахановського руху. Підтримуючи ідею стахановського руху, прямо на зборах викладач М. Є. Барабтарло взяв на себе зобов'язання захистити дисертацію 1936 р. та викликав на змагання викладачів І. Д. Сероглазова і Г. А. Машталера. Обидва на такий виклик відгукнулись і взяли на себе відповідні зобов'язання: Г. А. Машталер захистити докторську дисертацію 1936 р., а І. Д. Сероглазов зобов'язався захистити докторську дисертацію у строк, встановлений НКО УСРР. Згодом Г. А. Машталер зобов'язання виконав, а І. Д. Сероглазов – ні. З кожним новим навчальним роком коло соціалістичних змагань в університеті розширювалося, але представники історичного факультету їх не виконували. 9 січня 1936 р. на загальних закритих зборах партійної організації ОДУ І. Д. Сероглазов був одним з шістнадцяти активних учасників обговорення питання стану пропаганди і агітації в ОДУ [7, арк. 3–4]. 15 лютого 1936 р. на загальних закритих зборах партійної організації ОДУ був одноосібним доповідачем виступу щодо постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про історичну науку [7, арк. 16]. У заключному слові на цих зборах він підсумував: *«Правильно мене тут критикували, бо у мене є багато помилок, чимало лекцій оброблено і статів в дусі концепції Покровського. Зараз завдання моє разом з парторганізацією провести боротьбу проти анти-ленінських концепцій. Що попали в викладений курс історії як мною, так і особливо викладачами Петринським і Загоровським»* [7, арк. 21]. 5 червня 1936 р. на загальних зборах партійної організації ОДУ при обговоренні про роботу із співчуваючими зазначав, що *«Оцінку про роботу з співчуваючими треба дати незадовільну і особливо на історичн[ому] ф[акультеті]...»* [7, арк. 124]. 23 червня 1936 р. на загальних партійних зборах ОДУ був одноосібним доповідачем щодо обговорення підсумків червневого пленуму ЦК ВКП(б), на якому було обговорено проект Конституції СРСР. Після заключного слова І. Д. Сероглазова було ухвалено: *«Партзбори ОДУ заслухавши та обговоривши доповідь т[овариша] Сероглазова про підсумки червневого пленуму ЦК ВКП(б) цілком схвалюють рішення пленуму і вимагають від кожного члена і кандидата партії більшовицької боротьби за переведення до життя цих рішень, що мають всесвітнє історичне значення. Проект Сталінської конституції є документ Сталінської епохи* [7, арк. 130–131]. 8 жовтня 1936 р. на загальних партійних зборах ОДУ був одним з активних учасників обговорення рішення ЦК ВКП(б) щодо прийому до лав партії [7, арк. 166]. 23 жовтня 1936 р. на загальних партійних зборах ОДУ був одним з активних учасників обговорення підсумків пленуму Одеського обласного комітету КП(б)У [7, арк.

181]. 28 жовтня 1936 р. на загальних партійних зборах ОДУ був одним з активних учасників обговорення звіту про роботу партійного комітету ОДУ [7, арк. 185–186]. 3 листопада 1936 р. на загальних відкритих партійних зборах ОДУ був одним з семи учасників обговорення доповіді Й. В. Сталіна на VIII надзвичайному з'їзді Рад СРСР (основний доповідач М. С. Вайнштейн) [7, арк. 195–196]. 17 грудня 1936 р. на загальних закритих партійних зборах був основним доповідачем підсумків 5-ї Одеської міської партійної конференції (17–19 листопада 1936 р.) [7, арк. 222–224]. 17 січня 1937 р. на засіданні парткому ОДУ при обговоренні поведінки студента V курсу хімічного факультету, члена партії Н. І. Елькіна, який разом із двома студентами підписав листа до Комітету вищої школи СРСР проти проведення перших державних іспитів в ОДУ, виступив дуже рішуче: *«Він як комуніст себе не виправдовує, він не може бути комуністом»* [8, арк. 16, 20].

Усі виступи І. Д. Сероглазова були насичені елементами тогочасної партійної лексики, кон'юнктури, самокритики, вислужуванням перед партійним керівництвом, демонстрацією відданості партії, рішучою боротьбою на її боці та захистом і популяризацією задекларованих нею ідей. До того ж не залишав громадську роботу, працював пропагандистом у відділі культури і пропаганди ленінізму Одеського міського партійного комітету. 4 квітня 1935 р. прочитав лекцію про «Квітневі тези» В. І. Леніна для секретарів парткабінетів і парторгів. Така активна і віддана позиція комуніста призвели до того, що він став одним із провідних апологетів ідей ВКП(б) в ОДУ, тому 29 грудня 1935 р. на засіданні парткому ОДУ його включили до агітаційного бюро при парткомі для допомоги агітаторам [7, арк. 231], 20 лютого 1936 р. на засіданні парткому ОДУ його було затверджено керівником школи з вивчення класиків марксизму-ленінізму [7, арк. 203], а 16 вересня 1936 р. на засіданні партійного комітету ОДУ йому доручили дати методичні вказівки пропагандистам професійної мережі [7, арк. 153]. Як представник ОДУ від грудня 1935 р. до лютого 1936 р. у Будинку вчених перед партійним активом Ленінського і Сталінського районів виступав з доповідями на теми «Грудневе повстання 1905 р.» і «Рушійні сили революції 1905 р.» [7, арк. 234], а в Будинку вчених і на заводі імені Січневого повстання – з темою «12 років без Леніна – ленінсько-сталінським шляхом» [7, арк. 235]. У січні 1937 р. йому також було доручено виступити з доповіддю «13 років без Леніна» на засіданні парткому ОДУ [8, арк. 11]. Впевнена та зухвала поведінка І. Д. Сероглазова також ґрунтувалася на добрих відносинах з М. С. Вайнштейном, який у різні часи займав в ОДУ посади проректора (1933–1936) і ректора (1936–1938). Їх знайомство, за словами І. Д. Сероглазова, почалося 1929 р., коли він працював в Окружному комітеті партії та дав М. С. Вайнштейну рекомендацію для вступу до лав партії [8, арк. 119].

Ймовірно авторитетне сприйняття постаті І. Д. Сероглазова колегами по ОДУ закінчилося через півроку як він зайняв посаду декана – навесні 1935 р., коли поступово в його бік все частіше і частіше лунали слова незадоволення

щодо виконання ним своїх обов'язків, що згодом переросло в масову критику. Так, на засіданні Пленуму парткому ОДУ 23 квітня 1935 р. при обговоренні роботи комітету комсомолу ОДУ І. Д. Сероглазова було звинувачено в недбайливій допомозі комсомольцям істфаку, тому його зобов'язали «...*посилити повсякденне керівництво й допомогу комсомолу*» [6, арк. 74–75], а на загальних зборах партійної організації ОДУ 14 травня 1935 р. йому було рекомендовано разом з комітетом комсомолу «...*негайно розгорнути проробку промови тов[ариша] Сталіна на випуску академіків Червоної армії*» [6, арк. 83, 87]. З кожним місяцем критики з боку колег на його адресу більшало і вона ставала більш жорсткішою. 19 листопада 1935 р. на засіданні парткому ОДУ як декан він доповідав про роботу істфаку, а парторг І. М. Доукін доповідав про партійно-масову роботу на істфаці [2, арк. 47; 6, арк. 167]. Реакцією на їх виступи стала вкрай негативна резолюція секретаря парткому ОДУ П. Т. Швеця. 29 грудня 1935 р. на засіданні парткому ОДУ після того, як заслухали індивідуальний звіт кандидата до лав партії аспірантки Є. В. Сизоненко про її участь у партійному житті та про стан підготовки кандидатської дисертації, І. Д. Сероглазова було звинувачено, що він як її науковий керівник не здійснював достатнього керівництва. Тому партком ухвалив рекомендувати І. Д. Сероглазову здійснити допомогу Є. В. Сизоненко [7, арк. 231–232]. У січні 1936 р. Одеський обком КП(б)У організував в університеті перевірку викладання громадянської історії [34]. Доповідь комісії була негативною. 25 квітня 1936 р. секретар парткому ОДУ П. Т. Швець на загальних закритих зборах партійної організації ОДУ відкрито звинуватив І. Д. Сероглазова у шкідництві: «*Т[овариш] Сероглазов інколи приходить невідготовлений до лекції, запізнюється, за 10 хв[илин] після дзвоника і за 15 хв[илин] до дзвоника залишає лекції...*». Уже в цей час ситуація для І. Д. Сероглазова була дуже складною, тому враховуюче те, що роботу на істфаці контролювало керівництво обласного комітету партії, на його захист став ректор І. П. Шмідт: «*Правильно говорили про тов[ариша] Сероглазова, що він попустив роботу на факультеті, але не вірно говорив тут т[овариш] Новіков, що це шкідництво і т[аке] інші[е]*» [7, арк. 94–100]. Висловлені звинувачення і критика на адресу І. Д. Сероглазова призвели до того, що він почав м'якше реагувати на критику та став більш стриманим у своїх висловлюваннях.

Спостерігаючи складну ситуацію навколо своєї персони, яка з кожним місяцем ставала все гірше, І. Д. Сероглазов почав використовувати тактику – «кращий захист – це напад», тому активно виступав проти колег, які вже потрапили в опалу партійної організації ОДУ. 5 вересня 1936 р. на загальних закритих комсомольських зборах ОДУ після доповіді секретаря Ворошиловського районного партійного комітету Кузнецова «Про викриття послідишів контрреволюційної троцькістсько-зінов'євської банди в партії і в комсомолі», на яких основним об'єктом цькування було обрано вже звільненого ректора І. П. Шмідта, І. Д. Сероглазов також долучився до цієї акції: «*Сьогодні на зборах промовці викривали ті неподобства, що чинив Шмідт в університеті, викривали нових*

ворогів, але ось саме останнє всі промовці робили недостатньо» [7, арк. 137, 144].

Негативною на факультеті була ситуація і з проведенням наукової роботи. Згідно з доповідною запискою відповідального контролера Агронського Комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б) від 23 січня 1936 р. щодо результатів перевірки викладання громадянської історії в ОДУ «за останні два роки жодна кафедра громадянської історії історичного факультету Одеського держуніверситету жодної друкованої продукції не дала». Особиста наукова діяльність І. Д. Сероглазова знаходилася у такому ж стані. В усній розмові із перевіряючим він заявив, що за останні два роки написав наступні праці: «Проблемы периодизации истории СССР в свете указаний т. Сталина»; «1905 год в исторической литературе» і докторську дисертацію на тему «Аграрні рухи на Україні під час австро-німецької окупації», але «в результаті документальної перевірки виявилось, що жодна з цих робіт не закінчена і до друку не готова». Відносно роботи аспірантів на історичному факультеті контролер зауважував, що роботу завідувачів кафедр К. П. Добролюбського, І. Д. Сероглазова й І. І. Погорілого разом з роботою декана І. Д. Сероглазова щодо «керівництва та підготовки аспірантів потрібно визнати абсолютно незадовільною» [2, арк. 7–10]. Подібна негативна ситуація зберігалася і впродовж наступного року, що було висвітлено на засіданні парткому ОДУ 26 січня 1937 р. [8, арк. 23–23 зв.]. Слабку фахову підготовку аспірантів-істориків підтверджували і самі історики факультету. Так, 23 вересня 1937 р. на загальних партійних зборах ОДУ аспірант П. О. Лісничий розповідав, намагаючись дискредитувати аспіранта О. І. Колеснікова, що він «...запитав мене, коли, якого числа організована Центр[альна] рада, я забув, а він заявив – от тобі історик» [9, арк. 30–31]. Як бачимо серед аспірантів і науковців істфаку були проблеми не тільки із знанням історичних фактів, а їм не були відомі методи проведення навчального процесу і наукових досліджень. Враховуючи, що у нововідкритому університеті підготовка аспірантів вважалася одним із пріоритетних завдань, але вкрай дивним виявилось те, що підготовлених і захищених дисертацій на істфаці за перші три роки існування (1934–1937) не було. Найстрашніше в тому, що може представники ранньорадянської генерації істориків і хотіли б стати справжніми фахівцями в історичній науці, але не було кому їх навчити цьому або вони самі не знали, як це робити. Одиниці представників дореволюційної генерації вчених-істориків, які працювали на істфаці, не могли допомогти в цьому, бо їх знання і навички сприймалися сучасниками як надбання буржуазної історичної науки, яка не мала нічого спільного з радянською наукою. Отже, будь які спроби поширення знань та методів навчальної і наукової роботи з боку дореволюційних вчених могли бути використані проти них як намагання поширення ідей імперських поглядів або знань, що в умовах політичних репресій 1930-х рр. відразу ставало вироком у контрреволюційній діяльності та загрожувало життю. Тому іноді траплялося так, що науковим керівником аспіранта був сам аспірант. Напри-

клад, у матеріалах обстеження роботи Одеського педагогічного інституту за 1937/38 навчальний рік зазначено: *«т[овариш] Горбатюк штатний викладач Педінституту з навантаженням у півтори ставки, він же викладач Держуніверситету теж із навантаженням у півтори ставки, він також і керівник кафедри в Держуніверситеті та аспірант тієї кафедри, керівником якої він є»*. У цьому випадку схема інституту аспірантури в ОДУ виглядає абсурдом.

Кожен викладач вищої школи кожного року підписував документ, у якому зазначав наукову тему дослідження, термін його виконання та платню за проведеною роботу. Кожен давав розписку про зобов'язання виконати свою тему розміром у певну кількість друкованих аркушів та здати її до наукової частини ОДУ не пізніше кінця грудня поточного року, а у разі невиконання зобов'язувався повернути суму отриманого авансу. Наприклад, у документі під назвою «План сплати за наукову роботу по історичному факультету ОДУ на 1936 рік» І. Д. Сероглазов зобов'язувався до 29 грудня 1936 р. виконати дослідження на теми «Аграрний рух на Україні під час австро-германської окупації» та «Історична концепція М. М. Покровського» [30, с. 262–263]. Із двох запланованих тем до логічного завершення йому вдалося довести тільки останню. Як бачимо, 1936 р. І. Д. Сероглазов змінив вектор наукових досліджень з радянської історіографії, де основною темою була історична концепція М. М. Покровського, на історію селянських рухів на теренах України на початку ХХ ст. Такі кардинальні зміни були пов'язані з тим, що з опублікуванням 27 січня 1936 р. офіційного повідомлення «В Совнаркоме Союза ССР и ЦК ВКП(б)» з боку ВКП(б) почалася критика ідей М. М. Покровського, що ставало небезпечним для І. Д. Сероглазова, від чого в подальшому йому не вдалося вберегти себе.

Після багатьох випадків критики на свою адресу протягом 1936 р. напочатку 1937 р. І. Д. Сероглазов намагався демонструвати свою активну роботу щодо налагодження навчального процесу. Наприклад, на засіданні парткому ОДУ 17 січня 1937 р. під час обговорення питання щодо підготовки до складання державних іспитів доповідав, що *«Ми підібрали літературу, виділили кімнату для роботи студентів V-х курсів. Обговорено графік здачі дисциплін. Обговорено програми. Підготовка весь час іде, зараз друкуються програми з усіх дисциплін. У студентів немає ніяких підстав говорити, що немає умов для підготовки до іспитів – треба взятись за роботу»* [8, арк. 16–17]. Проте проти нього тривали відкриті виступи, в яких звучали прямі звинувачення у дворушництві, антипартійній, контрреволюційній і націоналістичній діяльності. Так, на загальних партійних зборах ОДУ, які проходили 25–27 лютого 1937 р. в контексті обговорень рішень Лютневого пленуму ЦК КП(б)У, обласного, міського та районного партійних активів з критикою на адресу І. Д. Сероглазова виступили студент І курсу істфаку Ткаченко, доцент С. Ф. Збандуто, доцент М. Є. Барабтарло, декан робітфаку П. Т. Швець. Після виступу останнього колеги, усвідомлюючи своє невігідне становище, І. Д. Сероглазов вдався до зворотної критики на адресу П. Т. Швеця при цьому перекладаючи відповідаль-

ність за недоліки з себе на вже звільненого ректора І. П. Шмідта: *«Мій виступ на активі був недостатнім, на минулому партійному активі я не дав критики та оцінки Шмідту. Ми Шмідта маємо характеризувати як троцькіста, ворога народу – який 1923 р. керував троцькістською організацією. Шмідт провалював роботу в університеті, заохочував порушення виробничої дисципліни, тепер лише ми ліквідуємо залишок шмідтовщини – не складання заліків, розвал труд[ової] дисципліни»*. На захист П. Т. Швеця та одночасно з критикою І. Д. Сероглазова відразу виступили студент робітфаку Коноваленко і Слубицький. Розуміючи, що обраний ним метод захисту не дав позитивного результату, І. Д. Сероглазов обрав інший шлях оборони від критиків: *«Вчорашній мій виступ був зовсім не вірний. На історичному факультеті букет професури ворожой зібралось справді, але я не вів відповідну роботу, не виконав завдання, поставлених переді мною... Я працював прокурором, боровся з ворогами партії завжди і боротимуся»*. Обрана тактика визнання помилок також не принесла І. Д. Сероглазову бажаного результату. Відразу ж після його виступу слово надали аспіранту-комуністу П. О. Лісничому, слова якого ще більше формували недовіру до декана: *«У Сіроглазова є риса, що він не любить критики, і вважає що він не може помиляться. У Сіроглазова в роботі зустрічаються такі моменти, на питання що нового вніс т[овариш] Сталін в Ленінізм, дав не точні формулювання. Тов[ариш] Сіроглазов гадає, що його ніхто не може критикувати»*. Усіх висловлених на цих партзборах звинувачень було достатньо для того, щоб ухвалити негативну характеристику діяльності І. Д. Сероглазова та розпочати проти нього внутрішнє розслідування: *«Декан факультету чл[ен] партії тов[ариш] Сіроглазов не забезпечив більшовицьке керівництво роботою факультету. Виходячи з того, що в наслідок передоверення тов[аришем] Сіроглазовим всієї роботи істфаку, що привело до шкідницького планування учбового процесу, за що тов[ариш] Сіроглазов, як член партії-декан несе персональну відповідальність. Партзбори доручають парткому перевірити всі факти і зайнятись питанням можливості дальнішого перебування його на посаді декана істфаку...»* [8, арк. 25, 28–29, 33–39, 42–43].

Після отримання значної порції критики та звинувачень у шкідництві, троцькізмі та не знанні основних положень сталінського ленінізму І. Д. Сероглазов став активніше підтримувати рішення радянської влади та радикальніше висловлюватися щодо її ворогів. Так, на загальних партійних зборах ОДУ, які проходили 10 березня 1937 р., на якому обговорювалося інформаційне повідомлення про пленум ЦК ВКП(б) та постанову пленуму про підготовку до виборів Верховної Ради *«Кожен з нас відчуває тепер гордість за наші успіхи, а разом з тим і відповідальність за поставлені завдання пленумом ЦК ВКП(б). Вітаючи постанову ЦК треба зараз перейти до конкретної роботи»* [8, арк. 54].

Незважаючи на визнання І. Д. Сероглазовим своїх помилок та підвищену політичну активність, на загальних партійних зборах ОДУ продовжували його

критикувати. Наприклад, на загальних партійних зборах ОДУ, які проходили 22–23 березня 1937 р., на яких обговорювалося підсумки рішення Пленуму ЦК ВКП(б), про нього негативно висловилися студент III курсу істфаку Ангаров, професор Б. М. Меламед і доцент М. Ф. Скавронський. Не стримуючи натиску від колег, І. Д. Сероглазов виступив з поміркованою відповіддю: *«Завдання поставленні пленумом – це оволодіти більшовизмом, і підходити до справи по діловому, а не по діляцькому. На прикладі шахтинського шкідництва тов[ариш] Сталін показав, що треба контроль і пильність, якої у нас бракувало... У мене на факультеті багато хиб і головні вони в відсутності контролю з мого боку. Корінна помилка в моїй роботі, це відсутність контролю, у нас є звичайно покращення в роботі, учбовий процес у нас побудовано краще ніж в минулому році, прориву за розкладом немає»*. Зміни у тональності виступу та ставлення до виконання справ були помічені присутніми на зборах. Студентка V курсу істфаку Соколовська і ректор М. С. Вайнштейн: відмітили це. Незважаючи на позитивні оцінки студентки і ректора, секретар парткому ОДУ В. Ігнатенко в заключному слові знову наголосив на недоліках в роботі декана: *«Не керує роботою і тов[ариш] Сероглазов, він усі недоліки викладання узнає від других, но не сам їх знаходить, винувата і парторганізація факультету. Тов[ариш] Сероглазов зараз уже взявся і хоче працювати, але йому не допомагають комуністи, хоч парторганізація там велика... Нам треба все викрити, показати людей і виправити помилки»* [8, арк. 62–64, 67–68, 71–73].

Негативні випадки на адресу І. Д. Сероглазова продовжились й на засіданні партійного комітету ОДУ 7–8 квітня 1937 р. під час обговорення керівництва навчальною частиною та планування навчального процесу. На його слова, що на істфаці *«...раніше історія була ліквідована, по суті, а те, що раніше до постанови ЦК та РПК читалося, то в дусі Покровського. На факультеті справді такий склад людей, що можуть шкодити і я не налагодив контроль викладачів, зокрема Розенталя, у цьому моя помилка на кафедрах»* відразу з критикою виступили професор Б. М. Меламед і секретар парткому В. Ігнатенко. Більше того в резолюції зборів було ухвалено, що необхідно *«Відмітити, що тов[ариш] Сероглазов не забезпечив керівництво історичн[им] факультетом, що цілком вірно стверджено в висновках комісії, передоручив керівництво факультетом Ковбасюку, знятому з роботи за націоналізм, за що тов[ариш] Сероглазов заслуговує зняття з роботи та покладення на нього парткари, але приймаючи до уваги його визнання помилок допущених в роботі та прохання його дати змогу виправити недоліки в роботі декана факультету, вважати за можливе залишити на роботі, зауваживши йому. Партком вважає за неможливе залишити надалі Ковбасюка не роботі зас[тупника] декана»* та дати йому характеристику після внутріпартійного розслідування справи [8, арк. 80–83].

Розуміючи наслідки небезпеки, яка складалася навколо нього, на загальних партійних зборах ОДУ, які проходили 9–12 квітня 1937 р., І. Д. Сероглазов вирішив діяти на випередження – чергового разу визнав недоліки у своїй роботі

та назвав імена і громадські організації, через які, на його думку, у роботі історичного факультету виникали проблеми: *«Парткомітет констатував тяжке становище на іст[оричному] факультеті, потрібно реалізувати рішення парткомітету. Я вже неодноразово визнавав правоту рішення парткому щодо іст[оричного] факультету. Прикріплені т[овариши] Вайнштейн і Повар ніколи не бувають на іст[оричному] факультеті. 44 комуністи зі своєї парторганізації складають прошарок іст[оричного] факультету. Потрібно відновити систему парторгів за деякими курсами. Про комсомол – парторг повинен систематично керувати комсомолом, потрібно допомогти комсомолу, потрібно заслухати на парткомі. Про міском – міском працює погано, не організовано проф[есійне] виклад[ання] у навчальн[ому] процес[і]. Українізація погіршилася, більшість викладачів читають російською мовою (Волков ті ін[ші])»*. Реакції на цей виступ з боку колег не було, але під час обговорення кандидатур до парткому, навіть після проголошення І. Д. Сероглазовим про зняття своєї кандидатури, 68 осіб проголосували за виключення його зі списків кандидатів. Заключне слово відносно його кандидатури висловив секретар парткому В. Ігнатенко: *«Сіроглазов на факультеті не справився. Є доповнюючий матеріал про деяку неіскренність. Його фамілія не Сіроглазов, а Шехтер. У нього є брат закордоном Шехтер, прислав на утримання матері гроші. Сіроглазов написав, що був у Червоній армії, а на самому ділі служив у Мішки Япончика. Не указав, що служив у його отряді. Не може бути обраним в партком»*. На що І. Д. Сероглазов зміг промовити тільки «зім'яті» фрази: *«Моє прізвище Сероглазов з 1919 року, під цим прізвищем був у ЄКП і вступив до партії. У мене брат лікар закордоном, він надсилає гроші для матері і 3 роки на мою вимогу не надсилав. Я був у полку ім[ені] Леніна, він так тоді називався. Я був у студ[ентському] батальйоні та влитий до цього полку. З троцькістами зв'язку не мав. Мене в партком обирати не слід»* [8, арк. 91, 94, 100–101]. Остання фраза символізує відчуття ним програшу у протистоянні з парткомом та загалом партійною організацією ОДУ. Підтвердженням цього також є те, що 60 голосами І. Д. Сероглазова було викреслено зі списків для участі у районній партійній конференції [8, арк. 112].

Ще одне підтвердження програшу І. Д. Сероглазова у протистоянні з партійною організацією ОДУ відбулося на засіданні парткому ОДУ, яке проходило 5 і 7 травня 1937 р. На засіданні другого дня партком розглядав його справу як члена партії. Спочатку виступив Зарицький, який надав інформацію про розслідування поданих компрометуючих матеріалів на І. Д. Сероглазова, потім слово надали обвинуваченому, після якого виступили усі бажаючі: професор Б. М. Меламед, капітан військової кафедри Яворський, Зарицький, секретар парткому В. Ігнатенко, Березняк. У результаті багатогодинного процесу розгляду справи було ухвалено оголосити І. Д. Сероглазову догану [8, арк. 133, 137–140]. Таким чином, комуністами університету проти нього було розпочато відкриту боротьбу.

Незважаючи на отриману догану та труднощі у відносинах з деякими колегами, І. Д. Сероглазов продовжував брати участь в обговореннях на засіданнях парткому, тобто демонстрував впевненість у поведінці та дбайливе ставлення у виконанні своїх обов'язків декана. Демонструючи зовнішній спокій, насправді І. Д. Сероглазова дуже хвилювала винесена йому догана, бо він добре розумів, що вона псувала йому реноме та заважала розвитку подальшій кар'єрі. Тому на закритих партійних зборах ОДУ, які проходили 15 травня 1937 р. виступив із заявою, що складалася з шести пунктів, яку оголосив секретар парткому В. Ігнатенко: *«1) тов[ариш] Сероглазов не визнає правильною статтю Котішева; 2) допомога його матері від брата, що живе закордоном – вже не допомагає (протягом 3-х років); 3) до армії був мобілізований як член ЄКП; 4) прізвище своє Шехтер не приховував при вступі до партії; 5) комітетом ЄКП було залишено для проведення парт[ійної] роботи; 6) Нольський був моїм добрим знайомим, він був тоді членом партії, з Одеси поїхав 1930 року»*. У відповідь виступили троє комуністів: Мер, студент V курсу істфаку Матяш і студент III курсу істфаку Сойфер. Слова трьох виступаючих не покращили ситуацію І. Д. Сероглазова, бо вони не були авторитетними особами для інших присутніх комуністів, та й виходячи із змісту весняних протоколів партійних зборів стає зрозумілим, що рішення відносно його долі було вже прийнято парткомом ОДУ, справа залишалась тільки за дотриманням проведення відповідної процедури щодо його вилучення з лав партії та звільнення з роботи. Тому і на цих зборах було ухвалено відповідне рішення: *«1. Затвердити рішення парткому від 5/V–37 р. 2. Тов. Сероглазову, за те, що дав не вірні відомості про службу в Червоній армії в особову партійну справу та за те, що не поставив до відому парторганізацію про перебування брата за кордоном та одержання від нього доларів матір'ю, про зміну свого прізвища Шехтер на Сероглазов – оголосити догану»* [8, арк. 147, 150].

У результаті такої злагодженої кампанії комуністів ОДУ І. Д. Сероглазов разом із М. С. Вайнштейном стали цапами-відбувайлами, імена яких згадувалися в якості відповідальних за всі недоліки в роботі університету, або їх використовували як приклад вигляду боротьби з наслідками певних злочинів, тим самим відволікаючи увагу від існуючих проблем та їх справжніх винуватців. Наприклад, на загальних зборах партійної організації ОДУ, які проходили 15 червня 1937 р., на яких слухали підсумки XIII з'їзду КП(б)У (27 травня – 3 червня 1937 р.) та обласної партійної конференції, ім'я І. Д. Сероглазова неодноразово згадували у негативному контексті: студент III курсу хімфаку Зубцов, Березняк і студент III курсу істфаку Лаєвський. При цьому І. Д. Сероглазов продовжував себе позиціонувати відданим комуністом, який чітко виконував усі ініціативи і накази партії, навіть, на відміну від виступів на попередніх зборах, доповідав українською мовою та демонстрував занепокоєння щодо проведення політики українізації: *«Рішення XIII з'їзду потрібно покласти в основу масово-політ[ичної] роботи. У всьому місті і районах*

стояло питання про таку важливу подію, як лист тов[ариша] Сталіна. Треба цю справу підняти. Українізація – треба звернути увагу на покращення цієї роботи» [8, арк. 173, 175].

Поки І. Д. Сероглазов намагався реанімувати своє реноме, комуністи ОДУ продовжували збирати проти нього компромат. Так, Г. Катишеву було доручено розслідувати заяви щодо теоретичних помилок І. Д. Сероглазова, допущених у викладанні та публікаціях, а також у тезах, складених разом з Б. М. Меламедом. З цією інформацією Г. Катишев виступив на засіданні парткому ОДУ 25 червня 1937 р., на якому розглядали справу І. Д. Сероглазова. Основні звинувачення зводилися до того, що не в усіх своїх публікаціях він дотримувався головних положень марксистсько-ленінської теорії, популяризував помилкову концепцію М. М. Покровського, у доповідях не висвітлював зрадницьку роль Л. Д. Троцького, невірно та недостатньо оцінював публікації Н. І. Межберга, допустив багато теоретичних помилок у брошурі, написаної разом з Б. М. Меламедом. Крім Г. Катишева з критикою І. Д. Сероглазова також виступили аспірант П. О. Лісничий, доцент С. Ф. Збандуто, Березняк, секретар комсомольської організації ОДУ Кублановський, аспірант О. П. Єгіпко, член парткому і директор Ботанічного саду І. О. Власенко. Обговорення були дуже жваві й гострі, навіть дійшло до прилюдних образ. Так, в умовах винесення догани парторганізацією ОДУ, постійного психологічного тиску з боку колег, публічної критики студентів, аспірантів, колег та інших життєвих моментів психіка І. Д. Сероглазова не витримала. На слова Кублановського «...не можна дійти невтішного висновку про ворожість Сероглазова» Г. Катишев додав «Мені це важко сказати», на що І. Д. Сероглазов миттєво відповів: «Ничтожество такое». Свою поведінку він пояснював тим, що робити його «...ворогом ніхто права не давав», тому «...проти цього рішуче виступає». Як наслідок у висновках одним із пунктів було ухвалено: «3. Відмітити непартійну поведінку тов. Сероглазова на парткомі» [8, арк. 191–193]. Подібний випадок декана істфаку набув розголосу та подальшого прилюдного обговорення. Остаточне рішення щодо цієї нестандартної ситуації було прийнято на загальних партійних зборах ОДУ 26 червня 1937 р., коли після оприлюднення інформації членом парткому І. О. Власенком було ухвалено: «1. Постанову парткому затвердити. 2. Останній пункт змінити в такий редакції: „Відміти неетичну поведінку тов[ариша] Сероглазова на засіданні парткому”» [8, арк. 178–183]. Різка і груба реакція І. Д. Сероглазова на відкрите звинувачення у ворожості є зрозумілою, бо за часів комуністичної диктатури пролетаріату в СРСР штамп «ворог народу» був не тільки ідеологічним, яким позначали політичних супротивників радянської влади, а й підґрунтям для кримінального вироку, що було прописано в Карному кодексі СРСР. Особливо загрозливим цей штамп був під час апогею кампанії боротьби з «ворогами народу» – Великого терору (1937–1938), головним елементом якого була боротьба з «ворогами народу», а політичні репресії були посилені та доведені до максимуму своєї інтенсивнос-

ті. Тому І. Д. Сероглазов добре розумів, що прилюдне звинувачення у ворожості робить його мішенню для співробітників НКВС.

Ще більш критичною ситуація стала для І. Д. Сероглазова на загальних партійних зборах ОДУ, які проходили 23 і 25 вересня 1937 р., на якому із засудженням його дій виступили Мер, доцент С. Ф. Збандуто, студент IV курсу істфаку Ангаров, студент робітфаку Коноваленко та інші [9, арк. 30–35]. Після виступу 15 колег та не чекаючи виступів інших, І. Д. Сероглазов вирішив виголосити промову на свій захист: *«Завдання парторганізації викоренити все вороже, що прищепилося. Про мене заявляє Швець. Я справді виявив сліпоту партійну і прогледів Погорелого. Я з ним входив до товариства істориків-марксистів. Я писав із ним разом статті, які визнані за витримані, але Погорілий писав одне, а робив інше, але я прогледів його. Свою провину я визнаю. Швець теж про себе не розповів всього, що він був ставлеником Кузнєцова і Бричкіна. Про Розенталя, я також заперечував, але Кузнєцов сказав, що треба прийняти його на роботу. Я заперечував категорично проти надсилання на роботу Шульмана і коли мені сигналізували про шкідливу роботу його студенти Чухрій, Ангаров, Пінсон та інші – ми його зняли. Ковбасюка також ухвалили за рекомендацією Швеця, він його знав. Я несу відповідальність за те, що я робив, але погано, коли деякі комуністи звалюють провину з себе на мене. Партком погано працює, а головне не перевіряє виконання рішення»* [9, арк. 35–36]. Використана І. Д. Сероглазовим методика не сприяла покращенню ситуації, колеги все одно продовжували виступати з різкою критикою на його адресу: доцент Г. А. Машталер, студент V курсу істфаку Матяш, студент IV курсу істфаку Лаєвський, аспірант геофаку Лихогляд, студент IV курсу хімфаку Зубцов, професор Б. М. Меламед, студентка III курсу істфаку Барановська, декан робітфаку П. Т. Швець, аспірант істфаку О. І. Колесников і аспірант фізичного інституту П. В. Капустянський [9, арк. 36–42]. Після довготривалих і звинувачувальних виступів трьох останніх осіб було порушено питання щодо припинення обговорення постаті І. Д. Сероглазова. За припинення обговорення проголосували 33 людини, проти – 13 [9, арк. 42–43]. Незважаючи на результати голосування і те, що обговорення тривало другий день, як мінімум 13 осіб ще мали бажання виступити з критикою проти І. Д. Сероглазова. В останні хвилини обговорення це вдалося зробити Березняку і студенту IV курсу істфаку Лаєвському. Після дводенних обговорень комуністи ОДУ ухвалили: *«що т[овариш] Сероглазов не по більшовицькому ставиться, як до оцінки своїх політичних помилок так і до оцінки зв'язків з ворогом народу Погорілим і пропонують парткому на найближчому засіданні розв'язати питання про його партійність»* [9, арк. 43–45]. Серед тих, хто виступив з критикою проти І. Д. Сероглазова, було шість студентів і три аспіранти, які склали більшість у порівнянні з чотирма викладачами (статуси двох виступаючих встановити не вдалося).

Крім критики з боку комуністів партійної організації ОДУ восени 1937 р. на адресу І. Д. Сероглазова почала лунати критика на сторінках місцевої преси

від імені одеських комсомольців і комуністів. 28 вересня 1937 р. на шпальтах «Молодої гвардії» – газети робітничої молоді, видання Одеського губернського комітету комсомолу – було представлено політичний образ декана істфаку І. Д. Сероглазова і ректора М. С. Вайнштейна. Також була дана характеристика різним сферам діяльності історичного факультету та його декана, якому закидалися звинувачення у поганій підготовці аспірантів, які ще на третьому році навчання були змушені слухати теоретичний курс та семінари; недбалому керівництві факультетом; невчасній виплаті стипендій; незавершені читання низки курсів лекцій тощо. Подібного змісту 30 вересня 1937 р. з'явилася стаття у «Чорноморській комуні» [31, с. 512–513].

Насправді ситуація з керівництвом на істфаці була складною та поступово погіршувалася. Восени 1937 р. почалися перевірки функціонування історичного факультету та роботи його декана І. Д. Сероглазова. У вересні 1937 р. партком ОДУ доручив членам парткому: професору Г. А. Машталеру і аспіранту фізичного інституту П. В. Капустянському розглянути справу І. Д. Сероглазова та надати висновки щодо неї. П. В. Капустянський з часом відмічав: *«Перше, що кинулося нам (комісії) у вічі при розборі справи, то це його безмежна нещирість. Навіть за якими документальними звинуваченнями він категорично все заперечував. Матеріали говорили про безумовну неможливість його залишення в партії та необхідність подальших рішень, що було зрозуміло і для нього»*. У результаті на І. Д. Сероглазова було накладено стягнення за розвал роботи на історичному факультеті [19, арк. 125 зв. – 126 зв.]. Тоді ж восени 1937 р. для перевірки роботи історичного факультету було створено комісію у складі члена парткому і директора Ботанічного саду І. О. Власенка, доцента С. Ф. Збандута, доцента М. Ф. Скавронського, доцента Г. А. Машталера і доцента О. Т. Смирнова. Ця комісія на трьох аркушах надала яскравий матеріал без вказання дати щодо проблем і недоліків на одному із структурних підрозділів університету. У висновках подана негативна оцінка роботі І. Д. Сероглазова за різними напрямками: керування факультетом і кафедрою, проведення навчального процесу і наукової діяльності, політика формування викладацького складу, підготовка молодих кадрів тощо [19, арк. 102–107, 112–114].

Унаслідок критики в університеті в місцевій пресі з'явилися публічні осуди у вигляді низки статей, автори яких закидали І. Д. Сероглазову участь в ЄКП, «потурання ворогам народу», погане керівництво факультетом, не налагодження навчального процесу, помилки у викладанні (читаючи курс історії СРСР, не доводив його до закінчення) [3, арк. 41] тощо. Вагомим звинуваченням був той факт, що за час його деканства і завідування кафедрою жоден аспірант не захистив дисертацію [19, арк. 117, 127, 130]. Гірше того, спроби парткому ОДУ домогтися покращення роботи аспіранта П. О. Лісничого викликали запеклий опір зі сторони І. П. Шмідта та І. Д. Сероглазова [19, арк. 117]. Підтвердження факту порушення умов проведення навчального процесу зберіглися на сторін-

ках університетської газети [23]. З цього часу почалося відкрите політичне переслідування І. Д. Сероглазова.

Усі ці факти, а також трагічна подія з другом – І. І. Погорілим [19, арк. 126] (у серпні 1937 р. заарештовано) – мали змусити замислитися І. Д. Сероглазова над погіршенням його репутації в університеті, що могло призвести до негативних наслідків. Тим більше, що у зв'язку зі справою М. С. Вайнштейна спеціальна комісія займалася усіма матеріалами, поданими на І. Д. Сероглазова, про що було оголошено студентом V курсу геофаку Пустовитом на загальних партійних зборах ОДУ, які проходили 23 травня 1937 р. [8, арк. 154].

2 жовтня 1937 р. на засіданні парткому ОДУ було ухвалено розгляд справи І. Д. Сероглазова передати на обговорювання загальних зборів партійної організації ОДУ [9, арк. 21], але все ж таки вирішили, що спочатку розглянуть її 4 жовтня 1937 р. на засіданні парткому ОДУ, в якій основним доповідачем був член комісії професор Г. А. Машталер. Одноголосним рішенням було ухвалено виключити його з лав партії, зняти з роботи та передати справу до відповідних органів для притягнення до відповідальності [9, арк. 20].

13 жовтня 1937 р. на загальних партійних зборах ОДУ було заслухано справу члена партії І. Д. Сероглазова (доповідав П. В. Капустянський). Щодо цієї справи висловилися 18 комуністів університету (Ханзон, П. В. Капустянський, Флешлер, Г. А. Машталер, Дикштейн, Корнієнко, Романов, Пінсон, Зубцов, Ангаров, Яворський, Юдкевич, Матяш, Морозов, М. С. Вайнштейн, П. Г. Чухрій, М. Є. Барабтарло, Киселевич) і голова комісії обкому партії Прокопович. Після надання слова І. Д. Сероглазову присутні на зборах ухвалили «Сероглазова І. Д., члена ВКП(б) з 1924 р., який перебував у 1917–1922 рр. в дрібнобуржуазній націоналістичній партії ЄКП, як не роззбройшого націоналіста дворушника та такого, що приховує від партії свій зв'язок протягом ряду років з агентами фашизму та троцькістами Шмідтом, Гладковською, Гороховською і свій зв'язок з закордоном як посібника і співучасника шкідництва, проводимого націоналістом Погорілим на історичному ф[акультеті] ОДУ (шкідницьке планування, засміченість ф[акультета] ворогами), як такого, що приписав собі заслуги перебування в Червоній армії, дезертирував з фронту і залишився на території білих – з партії виключити і передати справу до відповідних органів для притягнення до відповідальності» [9, арк. 3–3 зв.]. Після заслуханої доповіді ректора ОДУ М. С. Вайнштейна 13–16 жовтня 1937 р. закриті збори партійної організації ОДУ винесли резолюцію, в якій зазначали, що «внаслідок притуплення партійної пильності з боку керівництва університетом (Вайнштейн, Збандуто) та факультетами (історичного – Сероглазов, географічного – Вишнєпольський)... підготовка до 1937/38 навч[ального] року фактично зірвана». Також було заявлено, що «Нове керівництво університету – Вайнштейн, Збандуто, факультетами – Сероглазов, Вишнєпольський – не вели більшовицької боротьби з викорчовування та ліквідації наслідків шкідництва і примирливо поставилися до тих ворожих елементів, які ще й досі є

в університеті і цим вони фактично продовжували сприяти ворогам» [9, арк. 4–5]. Отже, одногосно комуністи ОДУ розправилися з І. Д. Сероглазовим.

2 грудня 1937 р. Бюро Ворошиловського районного комітету партії підтвердило рішення первинного осередку – парторганізації ОДУ щодо виключення І. Д. Сероглазова з лав КП(б)У як [19, арк. 9, 119–120]. Внаслідок цього з грудня 1937 р., згідно з довідкою проректора з навчальної частини від 3 квітня 1939 р., в університеті він не працював [19, арк. 16]. Кафедру історії СРСР після звільнення І. Д. Сероглазова очолив А. В. Фадеєв. Те, що в грудні 1937 р. І. Д. Сероглазов залишив керівництво історичним факультетом, передавши всі справи С. М. Ковбасюку, підтверджують і матеріали архівно-слідчої справи [19, арк. 116]. Хоча у заяві на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС від 3 травня 1954 р. вказував (у заяві на ім'я Генерального прокурора СРСР від 28 квітня 1954 р. ця інформація відсутня), що в ОДУ працював до дня арешту [19, арк. 203]. Отже, якщо вважати час звільнення І. Д. Сероглазова з університету груднем 1937 р., то його викладацький стаж у вищій школі складав дев'ять років і чотири місяці. При цьому в заявах на ім'я Генерального прокурора СРСР від 28 квітня 1954 р. та на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС від 3 травня 1954 р. вказував, що до арешту у вищій школі всього працював одинадцять з половиною років [19, арк. 186 зв., 202 зв.]. Цей факт чергового разу підтверджує схильність І. Д. Сероглазова до постійних безпідставних змін фактів своєї біографії з метою демонстрації значущості своєї персони в тому чи іншому прояві.

У грудні 1937 р. імовірно І. Д. Сероглазову стало зрозуміло, що події, які відбуваються навколо нього, можуть призвести до трагічних наслідків. Тому того ж місяця особисто в ЦК ВКП(б) подав листа на ім'я Й. В. Сталіна, в якому писав *«про обстановку цькування, тероризування членів партії, створеної в університеті злочинними особами... з метою перебити партійні кадри та насаперед кадри комуністів – науковців»* [19, арк. 176].

24 червня 1938 р. Одеський міський комітет КП(б)У розглянув апеляційну справу в присутності І. Д. Сероглазова та підтвердив рішенням Бюро Ворошиловського районного комітету партії [9, арк. 9, 121].

Відсторонення від керування факультетом і кафедрою, звільнення з роботи і лав партії були не самими трагічними моментами в житті І. Д. Сероглазова 1937 р. Більш грізним і загрозливим було те, що співробітники НКВС в Одеській області, як мінімум починаючи з 1937 р., збирали проти нього компрометуючий матеріал, який характеризував його провину або невідданість радянській владі. Так, в архівно-слідчій справі № 86662 УНКВС Одеської області за звинуваченням І. Д. Сероглазова відкладено копію листа комсомольця В. Т. Горбатюка до партійного комітету ОДУ, датовану 14 вересня 1937 р., в якому він надав оцінку загальній політичній ситуації в університеті, критикував недбалість і непрофесійність його керівництва, перелічував викритих ворогів народу та закликав партійців університету до рішучої боротьби з будь-якими ворогами та їх проявами проти радянської влади [19, арк. 108–111]. З чотирьох аркушів

цього листа один аркуш повністю присвячено недолікам і помилкам І. Д. Сероглазова під час перебування на посаді декана історичного факультету [19, арк. 110].

Маючи на руках документальні підтвердження негативної оцінки роботи І. Д. Сероглазова в ОДУ від його колег-комуністів та студента-комсомольця, рішення щодо його звільнення з лав партії від усіх ланок місцевих партійних організацій (університету, районного комітету, міського комітету) із звинуваченням у зв'язках з ворогами народу – І. П. Шмідтом, Н. І. Межбергом та І. І. Погорелим – дало підстави співробітникам НКВС підготувати документи для його арешту та обрання запобіжного заходу з утриманням під вартою.

Остаточну підготовку арешту І. Д. Сероглазова співробітниками НКВС було завершено 5 липня 1938 р., коли постановою IV відділу УДБ УНКВС в Одеській області його було виключено з агентурної мережі, до якої він потрапив 10 жовтня 1937 р. під прізвищем «Професор». Ймовіріше підставою для цього стало звинувачення 16 серпня 1937 р. завідувача відділу культури і пропаганди ленінізму Одеського міськпарткому Є. В. Тульського І. Д. Сероглазова разом із М. С. Вайнштейном, Ш. Г. Вишнепольським та ще 15 особами в участі в контрреволюційній організації. Завданням І. Д. Сероглазова як секретного співробітника органів НКВС було «висвітлювати і викрити троцькістське підпілля в Одеському університеті», але, припустимо, що він не виправдав надій або вів подвійну гру. Невиконання поставленого перед ним завдання передбачало притягнення його до кримінальної відповідальності, оскільки він «всіляко намагався дезінформувати і не показувати справжнього обличчя своїх спільників, які згодом були репресовані як вороги народу, на явки систематично не з'являвся, був недисциплінованим, від роботи по виявленню троцькістського підпілля і його організаційних зв'язків відмовився, що підтверджує його двоїстість» [31, с. 513–514].

Постанова про обрання І. Д. Сероглазову запобіжного заходу з утриманням під вартою як «активного учасника контрреволюційної сіоністської організації» – злочині передбаченому ст. 54-10 і ст. 54-11 КК УРСР було оформлено Одеським обласним управлінням НКВС 10 липня 1938 р. [19, арк. 2]. Через три дні, 13 липня, відповідно до постанови прокурора Одеської обласної прокуратури було санкціоновано його арешт та утримання в Одеській тюрмі [19, арк. 3]. Того ж 13 липня було виписано ордер на арешт І. Д. Сероглазова співробітником IV відділу Одеського обласного управління НКВС за адресою площа Карла Маркса, будинок № 8, квартира 3 [19, арк. 4, 166], але з невстановлених на сьогодні обставин цього не сталося. Дивним виглядає той факт, що термін дії ордеру на арешт, як правило, не перевищує 3 діб, про що вказано в ньому самому, але у випадку І. Д. Сероглазова цю нормативно-процесуальну норму було порушено. Його арешт відбувся 24 липня 1938 р. [19, арк. 5, 6 зв., 13, 162, 173, 180, 182, 216 зв., 217], коли також було проведено обшук, під час якого вилучили паспорт, військовий квиток та різне листування [19, арк. 5, 6 зв., 13].

Майно І. Д. Сероглазова не було описано і квартиру не було опечатано, тому що в ній залишилися проживати його дружина і дитина [19, арк. 13]. «Постановление о привлечении в качестве обвиняемого» було оголошено І. Д. Сероглазову 2 серпня 1938 р. [19, арк. 7–7 зв.]. Того ж дня було заведено «Анкету арестованного» з його фото [19, арк. 6–6 зв.].

Після перших п'яти з половиною місяців перебування під слідством у груповій справі І. Д. Сероглазов винним себе не визнав. На очних ставках (24 серпня, 2 вересня, 4 вересня, 5 вересня, 14 листопада 1938 р.) [19, арк. 145–157] і допиті 3 вересня 1938 р. він заперечував усі звинувачення, які йому висувало слідство [19, арк. 20–22]. Тоді слідство в якості свідків допитало його колег, які всі, будучи комуністами, висловилися із засудженням І. Д. Сероглазова. Викладач фізики, член парткому, редактор університетської газети П. В. Капустянський (протокол допиту від 29 грудня 1938 р.) акцентував увагу на зміні прізвища, активній участі в ЄКП проти більшовиків, перебуванні в полку Мішки Японца, пошуку в роботі особистого зиску, небажанні висувати молодих працівників тощо [19, арк. 124–127 зв.]. Історик М. Ф. Скавронський (31 грудня 1938 р.) критикував за погане керівництво факультетом, порушення навчального процесу на факультеті, переведення студентів з курсу на курс незалежно від результатів семестрових випробувань (на V курсі були студенти Святенко, Дмитренко та ін., які мали заборгованість за I та II курси), не підтримку фахівців нової радянської генерації (у 1936/37 навчальному році на факультеті не було жодного викладача – випускника радянської вищої школи), дискредитацію молодих науковців (Литвиненко та ін.), потурання «ворогам народу», помилки у викладанні, розтрату державних коштів (на наукову роботу на факультеті виділялися десятки тисяч рублів, але факультет не давав науковій продукції) тощо [19, арк. 128–130 зв.]. Директор Одеського педагогічного інституту І. О. Власенко (14 січня 1939 р.) закидав йому зміну прізвище, наявність родичів за кордоном, приписування собі участі в Громадянській війні, скасування практичних занять, які могли б вести асистенти тощо [19, арк. 136–138]. Незважаючи на всі звинувачення на свою адресу, І. Д. Сероглазов винним себе не визнав. Тому оперуповноважений 2 відділу УДБ УНКВС Одеської області 16 січня 1939 р. постановив його слідчу справу виділити для додаткового слідства в окреме провадження та одночасно порушив клопотання перед Обласною прокуратурою щодо продовження терміну тримання його під вартою [19, арк. 10].

Після виділення окремої справи слідство продовжило викликати в якості свідків колишніх колег І. Д. Сероглазова: викладача В. Т. Горбатюка (27 січня 1939 р.), студента V курсу і голова профкому істфаку П. Г. Чухрія (29 січня 1939 р.), директора Одеського музею революції С. Й. Тукова (22 березня 1939 р.), наукового співробітника Одеського музею революції М. І. Камінкера (22 березня 1939 р.) [19, арк. 131–135 зв., 139–144 зв.]. Отже, за рішенням співробітників НКВС «контрреволюційна» діяльність І. Д. Сероглазова була підтверджена показаннями П. В. Капустянського, М. Ф. Скавронського,

П. Г. Чухрія, І. О. Власенка, В. Т. Горбатюка та висновками комісії з обслідування істфаку [19, арк. 165], що було вказано в обвинувальному висновку [19, арк. 162–166].

Більшість звинувачень, висловлених колегами на адресу І. Д. Сероглазова, мають документальні підтвердження. 11 листопада 1935 р. на засіданні партійного комітету ОДУ присутні колеги-комуністи ставили йому в провину, що він *«...не вжив ніяких заходів щодо налагодження умов»* для аспірантської роботи П. О. Лісничого, який перебуваючи два роки в аспірантурі не був забезпечений науковим керівником [4, арк. 163]. У звіті про роботу партійного комітету ОДУ за період від 12 квітня 1937 р. до 25 квітня 1938 р. вказано, що із закінченням 1936/1937 навчального року станом на 1 липня 1937 р. із 1 566 студентів усі заліки склали лише 566 студентів (≈36 %), а 990 студентів (≈63 %) не склали усі заліки. До того ж 160 студентів у заборгованості мали по 3 заліки, 87 – по 4, 41 – по 5, 11 – по 6, 10 – по 7, 4 – по 8, 2 – по 9, 1 студентка (Гендіна – дружина колишнього секретаря Ленінського райкому партії Кузнецова) – 11 заліків. Після того як на початку 1937/1938 навчального року керівництво дало можливість студентам «боржникам» скласти заліки, станом на 1 жовтня 1937 р. залишилось понад 400 студентів, які не склали усі заліки, а 78 студентів було відраховано [4, арк. 185, 188].

У подальшому на допитах (31 січня, 1 лютого, 4 лютого, 20 березня 1939 р.) І. Д. Сероглазов продовжував заперечувати усі звинувачення висунуті проти нього [19, арк. 23–24, 27–35], відмовлявся від показань висунутих проти нього під час очних ставок, від показань даних іншими особами проти нього [19, арк. 145–157]. При цьому в протоколі допиту від 1 лютого 1939 р. він навіть наголошував: *«З колективом університету загалом у мене була спрацьованість і добрі стосунки, зрозуміло ближчі з якими разом працював. Університетом я ні з ким особистих рахунків не мав і ні з ким особистих рахунків не зводив. У своїй роботі я керувався виключно інтересами справи, інтересами університету, а не особистими стосунками. Працюючи в університеті з моменту його організації⁷ мені доводилося вести боротьбу з низкою осіб, критикувати інших залежно від того, чи йшлося про ті чи інші недоліки в роботі чи навіть злочини»* [19, арк. 25–26]. Патетика цих слів зрозуміла, бо що ще залишається людині, яка понад пів року знаходилася під арештом і добре розуміла, що їй лишалося тільки самій виправдовувати себе, а в злочинах звинувачувати інших.

4 лютого 1939 р. слідчий пред'явив І. Д. Сероглазову слідче провадження у його справі, на що він заявив, що свою справу за звинуваченням у сіонізмі вважав фіктивною та наполягав на виклику його прокурором для надання пояснення в його справі [19, арк. 159]. Як результат у жодному з протоколів допитів не визнав себе винним, заперечував і спростовував намагання звинуватити його у належності до сіоністської організації чи польської військової

⁷ У цьому факті також припускається відвертої фальсифікації. Університет організовано 1933 р., а на історичному факультеті він почав працювати одночасно з його відкриттям 1934 р.

організації. 15 лютого 1939 р. лікарі лікарні одеської тюрми № 38 встановили, що він одержим захворюванням на розширення аорти (аневризму аорти) [19, арк. 167а]. Складно сказати чи відіграла ця обставина якусь роль, але трохи більше ніж за місяць слідство було завершено.

20 березня 1939 р., згідно зі слідчою справою, відбувся останній допит [19, арк. 28–35], після якого 26 березня 1939 р. слідчий вдруге пред'явив слідче провадження, на що І. Д. Сероглазов заявив, що зі слідчими матеріалами на 157 сторінках ознайомився особисто, але слідство у справі вважає не повним, тому не погодився із закінчення ведення слідства та не підписав цей документ [19, арк. 160], що було надзвичайно рідкісним явищем у слідчій практиці тих часів. Цього ж дня у відповідь слідчий склав акт, який свідчив про закінчення ведення слідства та був підписаний двома керівними особами УНКВС в Одеській області [19, арк. 161–161 зв.]. Отже, незважаючи на відмовлення від показань висунутих проти нього та незгоду щодо закінчення ведення слідства після восьми місяців воно було завершено рішенням керівництва НКВС.

4 квітня 1939 р. було складено обвинувальний висновок, за яким І. Д. Сероглазову інкримінували членство в «контрреволюційній об'єднаній сіоністській організації» (ст. 54-10 ч. 1 і 54-11 КК УРСР) на підставі того, що 1917–1922 рр. був активним членом контрреволюційної дрібнобуржуазної ЄКП, за дорученням якої 1920 р. на зборах молоді в Тирасполі виступав з сіоністськими промовами; будучи секретним співробітником (сексотом) НКВС (підкреслено автором) приховував та дезінформував органи НКВС, відмовившись від роботи з виявлення ворожого підпілля; був пов'язаний з троцькістською і польською військовими організаціями, підтримуючи зв'язок із братом, який мешкав у Польщі; займаючи посаду декана істфаку ОДУ розвалив роботу цього факультету, зривав читання історії радянського періоду, не провів підготовку до навчального року, зруйнував підготовку молодих фахівців з історії, склад кафедр укомплектовував «ворожими елементами» (кафедру історії України складали: Погорілий – викритий ворог народу, Ковбасюк – націоналіст, Трачевський – націоналіст-петлюрівець, Межберг – троцькіст, Шульман – націоналіст) з метою збереження контрреволюційних кадрів; був тісно пов'язаний з вже репресованими «ворогами народу» (Кузнецов, Трачевський, Гордієвський, Загоровський, Петринський та ін.). Внаслідок викладеного було прийнято рішення слідчу справу І. Д. Сероглазова направити на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР [19, арк. 162–166].

Далі слідча справа І. Д. Сероглазова, згідно з тогочасним законодавством, пройшла всі процесуальні вимоги. 7 травня 1939 р. помічник прокурора обласної прокуратури зі спеціальних справ затвердив обвинувальний висновок Управління НКВС у звинуваченні І. Д. Сероглазова та направлення слідчої справи на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР [19, арк. 168]. 31 травня 1939 р. старший слідчий слідчої частини УДБ НКВС УРСР у Києві, розглянувши слідчу справу І. Д. Сероглазова, ухвалив направити цю справу на розгляд

Особливої наради при НКВС СРСР [19, арк. 169–170]. 7 липня 1939 р. прокурор відділу зі спеціальних справ прокуратури УРСР ухвалив погодитися з направленням слідчої справи І. Д. Сероглазова на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР [19, арк. 171]. 28 серпня 1939 р. Секретаріат Особливої наради при НКВС СРСР виніс висновок, що ця справа підлягає розгляду на Особливій нараді при НКВС СРСР [19, арк. 173–174]. Особлива нарада при НКВС СРСР відбулася 5 жовтня 1939 р., на якій було ухвалено, що за участь у контрреволюційній організації І. Д. Сероглазова ув'язнити до виправно-трудового табору строком на п'ять років, рахуючи термін з 24 липня 1938 р., а слідчу справу здати до архіву [19, арк. 175]. Отже, після ведення слідства впродовж восьми місяців ще через шість з половиною місяців (усього в одеській тюрмі провів 14 з половиною місяців⁸) ухвалені та узгоджені на різних рівнях ієрархії силових структур СРСР було ухвалено вирок першому декану істфаку ОДУ.

Ув'язнення І. Д. Сероглазов відбував в Усольському виправно-трудовому таборі (Усольтабі)⁹ – одному із таборів ГУТАБу (Головне управління виправно-трудових таборів НКВС СРСР), заснованому 5 лютого 1938 р. в місті Солікамськ Пермської області (з 8 березня 1940 р. до 2 жовтня 1957 р. Молотовська область, нині Пермський край). Про це свідчить вказана ним адреса у скарзі від 9 квітня 1940 р. [19, арк. 176–179] та довідка за результатами перевірки у Центральній оперативно-довідковій картотеці 1 спеціального відділу МВС СРСР від 27 травня 1954 р. [19, арк. 216–216 зв.]. Чисельність ув'язнених в Усольтабі в різні роки складала від 10 до 30 тисяч осіб. У таборі займалися лісозаготівлями, деревообробкою, працею у різних цехах, вели будівництво. Якою трудовою діяльністю перебуваючи у таборі займався І. Д. Сероглазов, на сьогодні встановити не вдалося.

Описуючи історію відбування покарання у виправно-трудовому таборі, І. Д. Сероглазов і тут припустився створення фальсифікацій та неоднорідних історичних фактологічних підмінювань. Так, у заявах на ім'я Генерального прокурора СРСР від 28 квітня 1954 р. та на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС від 3 травня 1954 р. писав, що весь термін покарання відбував у Ниробському виправно-трудовому таборі Молотовської області [19, арк. 186–187, 202]. До того ж він вказував, що коли його звільнили, то направили через управління Ниробтабу вчителем історії на роботу до середньої школи села Нироб, де знаходилося управління табору [19, арк. 187]. Хоча у вищенаведених документах вказано, що він перебував саме в Усольському виправно-трудовому таборі міста Солікамськ. Випадково припустися помилки у цьому аспекті І. Д. Сероглазов не міг, бо з Усольтабу його було звільнено 5 травня 1944 р., про що

⁸ У заявах на ім'я Генерального прокурора СРСР від 28 квітня 1954 р. та на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС від 3 травня 1954 р. І. Д. Сероглазов безпідставно вказав, що в одеській тюрмі знаходився 18 місяців [19, арк. 186, 202]. Як мінімум він збільшив час свого перебування у тюрмі на 3 місяці.

⁹ Е. П. Петровський помилково вказав, що І. Д. Сероглазов перебував «на засланні у Ниробському ВТТ м. Солікамськ» [31, с. 517]. По-перше, у місті Солікамську знаходився Усольський ВТТ. По-друге, Ниробський ВТТ розташовувався у селі Нироб.

свідчить довідка за результатами перевірки у Центральній оперативно-довідковій картотеці 1 спеціального відділу МВС СРСР від 27 травня 1954 р. [19, арк. 216–216 зв.], а Ниробський ВТТ (Ниробтаб) – це підрозділ, що діяв у структурі ГУТАБу НКВС СРСР, який було організовано в січні 1945 р. виокремленням з Усольського ВТТ. Отже, відбувати покарання у Ниробтабі І. Д. Сероглазов не міг апіорі. Незважаючи на всі наочні факти, які саме причини підштовхували його для зміни вказування місця відбування покарання, на сьогодні залишаються не встановленими.

З перших місяців перебування у таборі він почав писати скарги до різних інстанцій. Скарги також писали представники його родини, навіть під час війни. У заяві на ім'я Генерального прокурора СРСР від 28 квітня 1954 р. він згадував, що низку скарг писав на ім'я Народного комісара внутрішніх справ Л. П. Берію та Прокурора СРСР (з 1946 р. посада мала назву Генеральний прокурор СРСР) [19, арк. 186, 202]. В одній із таких скарг від 9 квітня 1940 р. [19, арк. 176–179] він писав: *«У своїх скаргах на Ваше ім'я я викладав суть моєї справи, я пояснив, яким чином я став жертвою злочинних осіб, які ввели в оману Особливу нараду, органи НКВС і прокуратури, внаслідок чого винесено про мене неправильну постанову, бо ніколи я не робив і не думав чинити жодного злочину. Навпаки, як син радянського народу, більшовицької партії, я завжди вів тільки чесну роботу на користь соціалістичного будівництва, і тільки за це я став жертвою негідників, які добилися мого виключення з партії більшовиків та мого ув'язнення»* [19, арк. 176]. Після чергової розповіді в листі, хто із співробітників ОДУ є насправді ворогом радянської влади, хто заслуговує на справедливе покарання з боку силових органів та хто насправді має сидіти в тюрмі, закінчував зізнанням у відданості партії (ні народу і ні Батьківщині) та бажанні продовжувати їй вірно служити: *«Але у в'язниці повинні сидіти ці мерзотники, а не я, бо вони мене посадили, тільки тому, що я вів корисну роботу, роботу більшовицьки, як за своєю спеціальністю, так і по лінії суспільно-політичної. Я жив щасливим життям, партія більшовиків мене виховала та загартувала. Я став вузівським працівником, брав активну участь у суспільно-політичному житті моєї батьківщини. Я був щасливий і в особистому своєму житті, мені нічого не потрібно було, я хотів і хочу, тільки й надалі, жити і працювати, як мене вчила партія ЛЕНІНА-СТАЛІНА. Моє щасливе життя, мою корисну роботу у виші, моє життя громадянина СРСР, чим я завжди був сповнений гордості та щастя, – тимчасово обірвали мерзотники»* [19, арк. 179]. Подібні одкровення і зізнання додаткового разу підтверджують його приналежність до адептів ранньорадянської генерації вчених.

У відповідь на скарги І. Д. Сероглазова та його сестри З. Д. Заводюк 2 січня 1941 р. т. в. о. прокурора Відділу з спеціальних справ прокуратури УРСР розглянув у порядку нагляду його архівно-слідчу справу, але не знайшов підстав для опротестування рішення Особливої наради НКВС СРСР, про що було повідомлено скаржникам [19, арк. 180–181].

Незважаючи на подання безліч скарг, І. Д. Сероглазов відбув повний термін покарання, а через події Великої вітчизняної війни був затриманий у таборі та звільнений тільки 5 травня 1944 р. [19, арк. 216–216 зв., 220]. Після відбукання покарання у 1945–1956 рр. працював вчителем історії, логіки, психології у 8–10 класах середніх шкіл: у 1945/1946 навчальному році в селі Нироб (Молотовська область) [19, арк. 191, 195–195 зв., 203 зв.]; з жовтня 1946 р. до липня 1947 р. у школі № 12 селища Бакал (Челябінська область) [1, арк. 1 зв.; 19, арк. 187, 189–190 зв., 193–193 зв., 196, 203 зв.]; з вересня 1947 р. до 1954 р. у школі № 13 міста Сатка [1, арк. 1 зв.; 19, арк. 187, 188–188 зв., 203 зв.] і завучем школи робітничої молоді міста Сатка [19, арк. 193 зв., 197] та школах Саткінського району (Челябінська область) [1, арк. 1 зв.; 19, арк. 187]. У цей час одночасно з педагогічною діяльністю вів громадську роботу [19, арк. 187]. Перебуваючи вчителем Ниробської середньої школи керував методичною секцією вчителів історії та географії при районному відділі народної освіти [19, арк. 195–195 зв.]. Під час роботи у школі № 12 селища Бакал у період підготовки та проведення виборів до Верховної Ради РРФСР читав лекції та доповіді для агітаторів та виборців, керував гуртком політзанять вчителів [19, арк. 189–189 зв.]. Працюючи у школі № 13 міста Сатка був дійсним членом Всесоюзного товариства з поширення наукових та політичних знань, керував гуртком історії ВКП(б) серед учителів Саткінської школи, був активним позаштатним лектором районного комітету ВКП(б), читав лекції з історії керівникам політшкіл району [19, арк. 188–188 зв., 193 зв., 197], вів плідну лекційну роботу серед вчителів міста і району [19, арк. 192–192 зв.].

25 серпня 1949 р. заступник начальника відділення «О» Управління Міністерства державної безпеки в Челябінській області склав висновок за матеріалами архівно-слідчої справи І. Д. Сероглазова, в результаті чого вважав: *«Сероглазова Ізраїлю Давидовича до кримінальної відповідальності не притягати. Архівно-слідчу справу на нього здати до Відділу «А» УМДБ Челябінської області на зберігання, одночасно за матеріалами справи Сероглазова скласти докладну довідку та взяти її в активну агентурну розробку»* (виділено автором), що було затверджено 29 серпня 1949 р. заступником начальника УМДБ в Челябінській області [19, арк. 182–182 зв.]. Отже, в друге у своєму житті І. Д. Сероглазов став агентом (сексотом) силових структур СРСР.

28 квітня 1954 р. І. Д. Сероглазов написав заяву на ім'я Генерального прокурора СРСР Р. А. Руденка з проханням про реабілітацію [19, арк. 186–187 зв.], яку 3 травня 1954 р. майже один в один із незначним доповненням переписав на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова [19, арк. 202–204]. Станом на цей час і як мінімум до кінця 1955 р. І. Д. Сероглазов проживав у місті Сатка Челябінської області на вулиці імені М. О. Некрасова, № 16 у будинку вчителя [19, арк. 186, 198, 202, 217, 223, 225]. У заяві на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС, чого не було в заяві на ім'я Генерального прокурора СРСР, заради отримання реабілітації він вдався до зухвалої брехні: *«Коли мене зааре-*

штували, то жодного слова абсолютно ніякої мови не йшло на „слідстві” про зв’язок з ворогами народу з університету; це й зрозуміло, оскільки окрім захоплення та позитивних відгуків як з боку адміністрації, так і з боку партійної організації, колективу викладачів ніколи про мене не було. Здавалося б, що на слідстві мала б йти мова про мою роботу в університеті, але ні слова про це мені не говорили, жодного звинувачення у зв’язку з мою педагогічною, громадсько-партійною, пропагандистською роботою мені не висували, як і взагалі не висували мені жодного конкретного звинувачення. Немає жодного сумніву в тому, що тільки арешт і висилка є єдиною причиною того, що я опинився поза лав партії» [19, арк. 203–203 зв.]. Нахабна брехня І. Д. Сероглазова у кожному слові щодо кожного згаданого ним факту має спростування наведеними вище історичними джерелами. Його погану виробничу роботу в ОДУ констатував навіть старший слідчий слідчого відділу УКДБ при Раді міністрів УРСР по Одеській області, який 17 липня 1954 р. підготував висновок на реабілітацію [19, арк. 220–221]. Окремо звернемо увагу, що поза межами партії він опинився у період з 4 жовтня 1937 р. до 24 червня 1938 р., коли його поступово було звільнено усіма ланками одеської партійної ієрархії, а арешт відбувся тільки через місяць після цього – 24 липня 1938 р. Подібна безпардонна поведінка чергового разу демонструє усі вади його морального обліку та нахабні життєві пріоритети. Обидві заяви були написані у піднесено-пафосному тоні та мали пронизано-патетичні закінчення. Заява на ім’я Генерального прокурора СРСР закінчувалася словами: «Партком погано працює, а головне не перевіряє виконання рішення. Мені важко допустити, щоб на мені залишилася темна пляма, якої я не заслужив. Я глибоко переконаний, що при перевірці цієї заяви я буду повністю реабілітований» [19, арк. 187–187 зв.]. Заява на ім’я Першого секретаря ЦК КПРС мала наступне завершення: «Я усвідомлюю, що моя реабілітація як комуніста цілком залежить від моєї повної реабілітації як громадянина. Я хочу прожити решту років мого життя, не маючи незаслуженої плями як громадянин і комуніст, це тільки помножить мої сили, мою енергію у справі комуністичного виховання підрастаючого покоління» [19, арк. 204]. В якості підтвердження своєї відданої праці на користь радянської влади до заяв додавав шість характеристик (одна від завідувача Ниробського районного відділу народної освіти від 16 серпня 1946 р. [19, арк. 195–195 зв., 212–212 зв.], дві від директора Бакальської середньої школи № 12 від 16 квітня 1947 р. та 17 липня 1947 р. [19, арк. 189–189 зв., 190–190 зв., 206–206 зв., 207–207 зв.], дві від завідувача Саткінського районного відділу народної освіти від 22 вересня 1947 р. [19, арк. 193–194, 205–205 зв., 213] та від 9 квітня 1954 р. [19, арк. 196–197, 214–215], одна від директора Саткінської середньої школи № 13 від 13 липня 1950 р. [19, арк. 188–188 зв., 211–211 зв.]) та два витяги з наказів за містом роботи (з наказу Ниробського районного відділу народної освіти від 20 серпня 1946 р. про оголошення подяки із занесенням до особистої справи [19, арк. 191, 210], з наказу Ситкінського районного відділу народної освіти від

30 червня 1951 р. про оголошення подяки із занесенням до трудової книжки [19, арк. 192–192 зв., 209]).

15 травня 1954 р. Прокуратура СРСР направила архівно-слідчу справу І. Д. Сероглазова разом з його скаргою на 12 аркушах для складання висновку в справі та скарзі до КДБ при Раді міністрів СРСР [19, арк. 184]. 24 травня 1954 р. Прокуратура СРСР у доповнення до скерованої за дев'ять днів до цього архівно-слідчої справи І. Д. Сероглазова до КДБ при Раді міністрів СРСР відправила заяву [19, арк. 201]. 8 червня 1954 р. заступник начальника обліково-архівного відділу КДБ при Раді міністрів СРСР направив архівно-слідчу справу І. Д. Сероглазова разом з його скаргою на 14 аркушах начальнику Управління КДБ в Одеській області з метою перегляду справи по суті прохання заявника [19, арк. 183]. 16 червня 1954 р. заступник начальника обліково-архівного відділу КДБ при Раді міністрів СРСР досилав заяву І. Д. Сероглазова від 24 травня 1954 р. начальнику Управління КДБ в Одеській області з метою винесення висновку в його справі [19, арк. 200]. 19 червня 1954 р. в. о. начальника обліково-архівного відділу УКДБ в Одеській області направив архівно-слідчу справу І. Д. Сероглазова та його заяву на 14 аркушах на розгляд начальнику слідчого відділу УКДБ в Одеській області [19, арк. 185]. 28 червня того ж року в. о. начальника обліково-архівного відділу УКДБ в Одеській області направив повторну заяву з листуванням на 15 аркушах на розгляд начальнику слідчого відділу УКДБ в Одеській області [19, арк. 199].

17 липня 1954 р. старший слідчий слідчого відділу УКДБ при Раді міністрів УРСР по Одеській області, який підготував висновок щодо відміни рішення Особливої наради при НКВС СРСР від 5 жовтня 1939 р., а архівно-слідчу справу відносно І. Д. Сероглазова як необґрунтовано засудженого припинити та направити її до слідчого Управління КДБ при Раді міністрів СРСР на погодження [19, арк. 217–221]. 28 вересня 1955 р. заступник Генерального прокурора СРСР у порядку нагляду направив до Президії Одеського обласного суду протест, в якому просив постанову Особливої наради при НКВС СРСР від 5 жовтня 1939 р. про засудження І. Д. Сероглазова скасувати, справу припинити за відсутністю в його діях складу злочину [19, арк. 222–223, 224–225].

21 листопада 1955 р. Президія Одеського обласного суду, розглянувши протест заступника Генерального прокурора СРСР та керуючись Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 серпня 1954 р. і Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 серпня 1955 р., ухвалила цей протест задовільнити, постанову Особливої наради при НКВС СРСР від 5 жовтня 1939 р. про засудження І. Д. Сероглазова скасувати, справу провадженням припинити за відсутністю в його діях складу злочину [19, арк. 226–227, 228–229].

Після реабілітації у 1956–1960 рр. у статусі доцента працював на посаді завідувача секції історії кафедри марксизму-ленінізму педагогічного інституту Комсомольська-на-Амурі [1, арк. 1 зв.]. З 1960 р. перебував на пенсії, але згідно з положенням щодо пенсіонерів на початку 1960-х рр. тимчасово працював в ОДУ [1, арк. 1 зв.]. подальшу долю встановити не вдалося. Помер після 1960 р.

Не дивлячись на специфіку характеру, пріоритетів і філософії життя І. Д. Сєроглазова, карколомні зигзаги долі, які призвели до того, що він виніс багато тягарів і поневірянь через суспільно-політичне тло своєї епохи, історична наука не була для нього романтичною палітрою життя. Незважаючи на всі метаморфози його біографії своєю діяльністю він став знаковою фігурою в історії Одеського університету.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – Ф. 2. – Од. зб. 1059. – 2 арк.
2. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. П-11. – Оп. 1. – Спр. 878. – 180 арк.
3. ДАОО. – Ф. П-11. – Оп. 1. – Спр. 1236. – 198 арк.
4. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 1. – Спр. 87. – 259 арк.
5. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 1. – Спр. 88. – 422 арк.
6. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 2. – Спр. 5. – 198 арк.
7. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 3. – Спр. 67. – 235 арк.
8. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 4. – Спр. 44. – 199 арк.
9. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 4. – Спр. 94. – 82 арк.
10. ДАОО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 20. – 21 арк.
11. ДАОО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 23. – 69 арк.
12. ДАОО. – Ф. Р-39. – Оп. 1. – Спр. 171. – 128 арк.
13. ДАОО. – Ф. Р-129. – Оп. 1. – Спр. 1201. – 31 арк.
14. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 4. – 11 арк.
15. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 12. – 20 арк.
16. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 24. – 17 арк.
17. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 34. – 17 арк.
18. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 35. – 196 арк.
19. ДАОО. – Ф. Р-8065. – Оп. 2. – Спр. 565. – 229 арк.
20. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Одеська філія, 1926–1930. – Одеса, 1930. – 26 с.
21. *Гринштейн А.* Из истории 45-й дивизии / А. Гринштейн // *Летопись революции*. – 1927. – № 1. – С. 89–90.
22. *Заруба В.* Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952) : монографія / В. Заруба. – Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД», 2004. – 456 с.
23. *Зважити науку перших днів* // *За більшов. кадри*. – 1937. – 28 трав. – № 12. – С. 3.
24. *Извещения* // *Молодая гвардия*. – 1924. – 7 февр. – № 71. – С. 4.
25. *Левченко В. В.* Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту : [монографія] / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса : ТЕС, 2010. – 428 с.
26. *Левченко В. В.* «Пролетарсько-революційна» автобіографія – записка приналежності до «франкорадянської» генерації вчених (на прикладі наукового співтовариства гуманітаріїв Одеси) / В. В. Левченко // *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. – 2019. – Вип. 29. – С. 74–89. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://surf.li/vnckcg> (дата звернення: 20.04.2025).
27. *Партийные* // *Изв. Одес. губкома КПБУ, Губисполкома и Губпрофсовета*. – 1924. – 17 сент. (№ 1436). – С. 4.
28. *Партийные* // *Изв. Одес. губкома КПБУ, Губисполкома и Губпрофсовета*. – 1924. – 23 окт. (№ 1468). – С. 4.
29. *Партийные* // *Изв. Одес. губкома КПБУ, Губисполкома и Губпрофсовета*. – 1924. – 29 окт. (№ 1473). – С. 5.
30. *Петровський Е.* Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках / Е. Петровський // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідом. зб. наук. пр.* – Київ, 2005. – Вип. 13. – С. 260–273. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://surf.li/udrvnc> (дата звернення: 20.04.2025).

31. *Петровський Е. П.* З історії історичного факультету Одеського університету у 30-і рр. XX ст.: декан Ізраїль Давидович Сероглазов / Е. П. Петровський // Зап. іст. ф-ту. – Одеса, 2004. – Вип. 15. – С. 509–520. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://url.li/xptkzo> (дата звернення: 20.04.2025).
32. *Петровський Е. П.* Сероглазов (Шехтер) Ізраїль Давидович: 1900 – не раніше 1955 / Е. П. Петровський // Одеські історії. Т. 1 : початок XIX – середина XX ст. : енциклопед. вид. – Одеса : Друк. дім, 2009. – С. 348–350.
33. Политпроверка на яечейке 1-ой Госкондитерской // Молодая гвардия. – 1923. – 18 марта. – № 8. – С. 3.
34. *Урсу Д. П.* «...Особенно засорен враждебным элементом»: Одесский университет в 20–30-е годы / Д. П. Урсу // Одес. ун-т. – 1995. – 12 мая.
35. *Урсу Д. П.* Відродження історичного факультету в Одеському державному університеті (1934–1941 роки) / Д. П. Урсу, Е. П. Петровський // Зап. іст. ф-ту. – 2008. – Вип. 19. – С. 233–245. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://url.lu/mktsro> (дата звернення: 20.04.2025).
36. *Урсу Д. П.* Особливості науково-дослідної роботи викладачів, аспірантів і студентів історичного факультету Одеського державного університету в 1934–1941 роках / Д. П. Урсу, Е. П. Петровський // Зап. іст. ф-ту. – 2009. – Вип. 20. – С. 300–312. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://url.li/jgfbjb> (дата звернення: 20.04.2025).
37. *Шмідт І. П.* Перша наукова сесія / І. П. Шмідт, Д. І. Склярчук // Чорном. комуна. – 1935. – 12 трав. – С. 2.
38. *Юркова О.* Наукова атестація істориків в Україні: нормативна база та особливості захисту дисертацій (друга половина 1920-х–1941 рр.) / О. Юркова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідом. зб. наук. пр. – Київ, 2010. – Вип. 19, ч. 2. – С. 126–141. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://url.li/usfqrg> (дата звернення: 20.04.2025).

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-11, inventory 1, dossier 878.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-11, inventory 1, dossier 1236.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 1, dossier 87.
- [4]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 1, dossier 88.
- [5]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 2, dossier 5.
- [6]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 3, dossier 67.
- [7]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 4, dossier 44.
- [8]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 4, dossier 94.
- [9]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-36, inventory 1, dossier 20.
- [10]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-36, inventory 1, dossier 23.
- [11]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-39, inventory 1, dossier 171.
- [12]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-129, inventory 1, dossier 1201.
- [13]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 4.
- [14]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 12.
- [15]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 24.
- [16]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 34.
- [17]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 35.
- [18]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-8065, inventory 2, dossier 565.
- [19]. Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova [Archives of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund 2 (Materialy do biohrafiy spirobitnykiv ONU imeni I. I. Mechnykova) [(Materials for biographies of employees of Odesa I.I. Mechnikov National University)], dossier 1059, 2 p.
- [20]. *Vseukrainska naukova asotsiatsiia skhodoznavstva. Odeska filia. 1926–1930.* [All-Ukrainian Scientific Association of Similarities. Odesa branch.] Odesa, 1930, 26 p.
- [21]. Grinshteyn A. Iz istorii 45-y divizii [From the history of the 45th division]. *Letopis revolyutsii [Chronicle of the Revolution]*, 1927, no. 1, pp. 89–90.

- [22]. Zaruba V. *Istoriya derzhavy i prava Ukrainy akademik M. Ye. Slabchenko (1882–1952)* [Historian of the state and rights of Ukraine, academician M. E. Slabchenko (1882–1952)]: monohrafiia. Dnipropetrovsk, 2004, 456 p.
- [23]. Zvazhyty nauku pershykh dnev [Weigh the science of the early days]. *Za bilshovitski kadry* [For Bolshevik cadres], 1937, May 28 (no. 12), pp. 3.
- [24]. Izveshcheniya [Notifications]. *Molodaya gvardiya* [Young Guard], 1924, Febr. 7 (no. 71), pp. 4.
- [25]. Levchenko V. V. *Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu* [History of the Odessa Institute of Public Education (1920–1930): a positive experience of the unsuccessful experiment]: monohrafiia. Odesa, 2010, 428 p.
- [26]. Levchenko V. V. «Proletarsko-revoliutsiina» avtobiohrafiia – zaporuka prynalezhnosti do «rannoradianskoi» heneratsii vchenykh (na prykladi naukovoho spivtovarystva humanitariiv Odesy) [«Proletarian Revolutionary» Autobiography – Security Deposit to the «Early Soviet» Generation of Scientists (on the Example of the Scientific Community of Odessa Humanities)]. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 2019, iss. 29, pp. 74–89. Available at: <http://surl.li/tpjpf> (accessed: 20.04.2025).
- [27]. Partiynyye [Party]. *Izvestiya Odesskogo Gubkoma KPBU, Gubispolkoma i Gubprofsova* [News of the Odessa Provincial Committee of the Communist Party of Ukraine, the Provincial Executive Committee and the Provincial Trade Union Council], 1924, Sept. 17, (no. 1436), pp. 4.
- [28]. Partiynyye [Party]. *Izvestiya Odesskogo Gubkoma KPBU, Gubispolkoma i Gubprofsova* [News of the Odessa Provincial Committee of the Communist Party of Ukraine, the Provincial Executive Committee and the Provincial Trade Union Council], 1924, Okt. 23 (no. 1468), pp. 4.
- [29]. Partiynyye [Party]. *Izvestiya Odesskogo Gubkoma KPBU, Gubispolkoma i Gubprofsova* [News of the Odessa Provincial Committee of the Communist Party of Ukraine, the Provincial Executive Committee and the Provincial Trade Union Council], 1924, Okt. 29 (no. 1473), pp. 5.
- [30]. Petrovskiy E. P. Kadrova sytuatsiia na istorychnomu fakulteti Odeskoho derzhavnoho universytetu v 1930-kh rokakh [Staffing situation at the Faculty of History of Odessa State University in the 1930s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], 2005, iss. 13, pp. 260–273. Available at: <http://surl.li/tpkpk> (accessed: 20.04.2025).
- [31]. Petrovskiy E. P. Z istorii istorychnoho fakultetu Odeskoho universytetu u 30-i rr. XX st.: dekan Izrail Davydovich Sierohlazov [From the history of the Faculty of History of Odessa University in the 1930s: Dean Izrail Davydovich Seroglazov]. *Papers of the Faculty of History*, 2004, iss. 15, pp. 509–520. Available at: <https://surl.li/xptkzo> (accessed: 20.04.2025).
- [32]. Petrovskiy E. P. Sierohlazov (Shekhter) Izrail Davydovich: 1900 – ne ranishe 1955 [Sierohlazov (Shekhter) Izrail Davydovich: 1900 – ne ranishe 1955]. *Odeski istoriky. Vol. 1 (pochatok XIX – seredyna XX st.): entsyklopedychnye vydannia. [Odessa historians. Vol. 1 (early 19th – mid-20th centuries)]*. Odesa, 2009, pp. 348–350.
- [33]. Politproverka na yachejke 1-oy Goskonditerskoy [Political inspection at the cell of the 1st State Confectionary]. *Molodaya gvardiya* [Young Guard], 1923, March 18 (no. 8), pp. 3.
- [34]. Ursu D. P. «...Osobbenno zasoren vrazhdebnym elementom»: Odesskiy universitet v 20–30-e gody [«... Especially contaminated with hostile elements»: Odessa University in the 20s and 30s]. *Odesskiy universitet [Odessa University]*, 1995, May 12.
- [35]. Ursu D. P., Petrovskiy E. P. Vidrozhennia istorychnoho fakultetu v Odeskomu derzhavnomu universyteti (1934–1941 roky) [Revival of the Faculty of History at Odessa State University (1934–1941)]. *Papers of the Faculty of History*, 2008, iss. 19, pp. 233–245. Available at: <https://surl.li/mktsro> (accessed: 20.04.2025).
- [36]. Ursu D. P., Petrovskiy E. P. Osoblyvosti nauko-doslidnoi roboty vykladachiv, aspirantiv i studentiv istorychnoho fakultetu Odeskoho derzhavnoho universytetu v 1934–1941 rokakh [Peculiarities of the research work of teachers, postgraduates and students of the Faculty of History of Odessa State University in 1934–1941]. *Paper of Faculty of History*, 2009, iss. 20, pp. 300–312. Available at: <https://surl.li/jgfbjb> (accessed: 20.04.2025).
- [37]. Shmidt I. P., Skliaruk D. I. Persha naukova sesiia [First scientific session]. *Chornomorska komuna [Black Sea commune]*, 1935, May 12, pp. 2.
- [38]. Yurkova O. Naukova atestatsiia istorikyv v Ukraini: normatyvna baza ta osoblyvosti zakhystu dysertatsii (druga polovyna 1920-kh – 1941 rr.). *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], 2010, iss. 19, pp. 13–132. Available at: <https://surl.li/usfqrq> (дата звернення: 20.04.2025).

Надійшла 23.04.2025 р.

Додаток 1

Реєстр виявлених опублікованих праць І. Д. Сероглазова

1. Сероглазов И. Комсомольское рождество / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1923. – 7 янв. (№ 2). – С. 1.
2. Сероглазов И. Мировой фашизм / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1923. – 15 янв. (№ 3). – С. 4.
3. Сероглазов И. В Европе хаос / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1923. – 1 февр. (№ 4). – С. 2.
4. Сероглазов И. В Европе пожар разгорается / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1923. – 12 февр. (№ 5). – С. 2.
5. Сероглазов И. На европейском вулкане / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1923. – 2 марта (№ 6). – С. 2.
6. Сероглазов И. В капиталистической Европе / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1923. – 10 марта (№ 7). – С. 1.
7. Сероглазов И. В капиталистической Европе фронты выравниваются / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1923. – 19 апр. (№ 11). – С. 1.
8. Сероглазов И. Что будет решать губернский съезд / И. Сероглазов // Молодая гвардия. – 1925. – 22 апр. (№ 392). – С. 2.
9. Сероглазов И. [Рецензия] / И. Сероглазов // Літопис революції. – 1931. – № 1–2. – С. 267–272. – Рец. на кн.: Книга для чтения по истории народов СССР. Т. 3 : Пролетарий, 1930. – 402 с.
10. Сероглазов І. Троцькістська контрабанда в програмах Одеської наросвіти / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1932. – 6 січ. (№ 727). – С. 2. (у співавторстві з І. Погорілим, Г. Трачевським).
11. Сероглазов. Під машкарою лєнінізму – клясово-ворожі теорії / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1932. – 10 січ. (№ 730). – С. 2. (у співавторстві з Германом, Погорілим, Трачевським).
12. Сероглазов. Революційний рух на Одещині в троцькістському висвітленні / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1932. – 16 січ. (№ 735). – С. 2. (у співавторстві з Германом, Погорілим, Трачевським).
13. Сероглазов. Професор Вайнштейн ревізує Маркса – Енгельса – Леніна в оцінці Паризької комуні / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1932. – 17 берез. (№ 784). – С. 2. (у співавторстві з Германом і Погорілим).
14. Сероглазов І. Михайло Миколайович Покровський – історик-більшовик / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1932. – 16 квіт. (№ 808). – С. 2.
15. Сероглазов І. М. М. Покровський, як історик-марксист / І. Сероглазов // Металеві дні. – 1932. – № 5. – С. 57–67.
16. Сероглазов І. Ленін і соцбудівництво / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1933. – 22 січ. (№ 1034). – С. 2.
17. Сероглазов І. Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін про партію робітничого класу / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1933. – 9 лип. (№ 1170). – С. 2–3.
18. Сероглазов І. Про класову боротьбу на селі / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1933. – 28 лип. (№ 1186). – С. 2.
19. Сероглазов І. Пам'яті М. С. Жезмер / І. Сероглазов // Чорном. комуна. – 1933. – 21 верес. (№ 1232). – С. 4. (у співавторстві з Ф. Смирновим, Н. Межбергом, Л. Самулевич, Н. Матяш, Туковим і Внуковим).
20. Сероглазов І. [Рецензия] / І. Сероглазов // Борьба классов. – 1936. – № 4. – С. 122–127. – Рец. на кн.: Покровский М. Н. Русская история в самом сжатом очерке. 4-е посмерт. изд. М. : Партиздат. 1933. 544 с.

Levchenko V. V.

Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor,
Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Odessa National Maritime University (ONMU), Professor ONMU
34 Mechnykova St, Odessa, 65029, Ukraine
tel.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6907-7768>

**THE FIRST DEAN OF THE FACULTY OF HISTORY
OF ODESA STATE UNIVERSITY – IZRAIL SEROGLAZOV:
BIOGRAPHY, HISTORY, BIBLIOGRAPHY**

The article presents the life experience of an individual – Izrail D. Seroglazov, the first dean of the Faculty of History at Odesa State University – through the lens of societal and political dynamics and mechanisms of Stalinist repressions during the period of 1935–1938. Based on an attempt to reconstruct his biography and examine a specific case of political persecution, the article explores how personal and professional challenges intersected with ideological campaigns of the time. It demonstrates that the main impetus behind the persecution and the initiative to remove Seroglazov from his position as dean and expel him from the Communist Party originated “from below” – from the university’s micro-society composed of Communist Party members among faculty, graduate students, students, and staff. The root cause of dissatisfaction was his incompetence in organizing the educational process, irresponsible attitude toward his duties, disregard for criticism from students and postgraduates, favoritism toward close colleagues, corruption in the financing of research projects, and inappropriate behavior toward coworkers. While publicly supporting party decisions, Seroglazov sought to deflect or conceal the confrontation with his colleagues during party meetings. Political terror in the USSR in the 1930s became a tool for resolving internal conflicts within this micro-society. The study reveals how professional, social, and personal grievances intertwined with political accusations in the context of Soviet ideological campaigns. The article raises questions about the moral responsibility of ordinary citizens and the possibilities of resisting repressive policies at the grassroots level. The analysis is guided by historical research methods focused on careful and thorough examination and correlation of all factors influencing an event in its broader context.

Keywords: I. Seroglazov, dean, Faculty of History, Odesa State University, biography, history, generations, political repressions, bibliography.

УДК 02:030-043.86(477)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331911](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331911)

Соколов Віктор Юрійович

кандидат історичних наук, доцент,

головний бібліотекар науково-дослідного відділу

Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01001, Україна

e-mail: socolv@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

РОЗВИТОК ДОВІДКОВИХ ВИДАНЬ З БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ В УКРАЇНІ

Визначено сутність, завдання та особливості становлення бібліотечної енциклопедистики. Висвітлено розвиток довідкових, у тому числі – енциклопедичних, видань з бібліотечної справи та суміжних галузей в окремих країнах світу та в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. З'ясовано та обґрунтовано важливість створення та поширення бібліотечних довідково-енциклопедичних видань для розвитку бібліотекознавства та галузевої енциклопедистики. Проаналізовано місце і значення становлення бібліотечної енциклопедистики та енциклопедичних видань для піднесення бібліотечної справи в цілому. Охарактеризовано бібліотечну енциклопедистику як закономірний феномен розвитку бібліотечної науки і практики, бібліотечних довідково-енциклопедичних видань та книжкової культури загалом. Встановлено, що розвинення бібліотечної енциклопедистики, з одного боку, зумовлене рівнем поступу бібліотекознавства та довідково-енциклопедичних видань, з іншого – є вагомим чинником підвищення ступеню фахової культури, науки й освіти галузі. У дослідженні окреслено основні тенденції розвитку бібліотечної енциклопедистики в Україні, зокрема – появу й піднесення електронних бібліотечних енциклопедій, що розширюють можливості доступу до фахових енциклопедичних знань. Доведено, що, незважаючи на низький рівень державної підтримки, українська бібліотечна енциклопедистика продовжує розвиватися, відповідно до загальносвітових закономірностей розвитку бібліотечної галузі та галузевої енциклопедистики.

Ключові слова: галузеві енциклопедії, довідкові видання, енциклопедична справа, галузева енциклопедистика, бібліотечна енциклопедистика, енциклопедичні дослідження.

Актуальність теми дослідження. Нині галузеві енциклопедичні видання, зокрема, з бібліотечної справи, є не тільки засобом поширення та систематизації наукових і практичних знань та досягнень, а й певною інформаційною та документною основою подальшого поступу науково-практичної діяльності, професійної освіти та галузевої науки в цілому. Вони мають не лише історичну та джерелознавчу цінність, а й продовжують залишатися актуальними об'єктами

наукового вивчення та широкого довідково-інформаційного використання. Від розвитку галузевих енциклопедичних видань, у деякій мірі, залежить рівень поступу певної галузі науки. Звідси, питання вивчення, аналізу організації підготовки та створення бібліотечних довідкових (у тому числі – енциклопедичних) видань є певним стратегічним напрямом розвинення сучасної бібліотечної практики та науки. Науковим висвітленням та поясненням зазначених питань займається бібліотечна енциклопедистика, яка є однією зі складових галузевої енциклопедистики. Актуальність пропонованого дослідження зумовлена також тим фактором, що, з розвитком за останні десятиліття електронних енциклопедій, постала необхідність вдосконалення методів і засобів збирання, опрацювання, аналізу та висвітлення інформації для довідково-енциклопедичних видань. Таким чином, суспільний і науковий прогрес зумовлює подальше формування та розвиток бібліотечної енциклопедистики.

Аналіз досліджень і публікацій. Нині термін «бібліотечна енциклопедистика» починає все активніше використовуватися у певних колах українських бібліотекознавців. Втім, у наукових публікаціях зазначене поняття зустрічається лише в поодиноких випадках (праці Л. Глазунової, С. Зворського, В. Ракитянської, В. Сафоновой, В. Соколова, Г. Солоїденко та ін.) [6; 11; 25; 26; 29–35]. У вітчизняному бібліотекознавстві та в галузевій енциклопедистиці питання становлення бібліотечної енциклопедистики лише частково розглядалися в окремих аспектах дослідження розвитку бібліотечної справи. Наприклад, в публікаціях С.Зворського бібліотечна енциклопедистика висвітлювалася у контексті створення «Української бібліотечної енциклопедії» [11], в статтях Л. Глазунової, В. Ракитянської, В. Сафоновой – в аспекті організації та підготовки «Бібліотечної енциклопедії Харківщини» [6; 25; 26], в працях Г. Солоїденко – в ракурсі формування вітчизняної бібліотечної термінології та розвитку бібліотечних довідково-енциклопедичних видань [30–35], в публікаціях Н. Черниш – з точки зору розвитку онлайн-енциклопедій [43] тощо. У 2017 р. Л. Гарбар підготувала та оприлюднила ґрунтовне довідково-енциклопедичне видання у вигляді біобібліографічного словника про видатних вітчизняних бібліотекознавців та організаторів бібліотечної справи [4]. Також, за останні роки вийшло декілька збірників праць, матеріалів наукових конференцій та колективних монографій, де було узагальнено досвід розвитку вітчизняної енциклопедистики, в яких також розглядалися питання становлення галузевої енциклопедистики, зокрема з бібліотечної справи [9; 29; 38–42]. Проте, зміст та обсяг поняття «бібліотечна енциклопедистика», коло проблематики галузі, її завдання ще не висвітлювалися в окремих спеціальних дослідженнях.

Метою пропонованої роботи є висвітлення основних етапів становлення і особливостей розвитку української бібліотечної енциклопедистики на основі аналізу довідково-енциклопедичних видань з бібліотечної справи та наукових праць, що стосуються бібліотечної енциклопедистики; визначення її основних завдань, місця та значення у піднесенні бібліотечної науки та практики.

Методологічну основу пропонованої роботи становлять, переважно, описово-аналітичний, бібліографічний, історико-генетичний, історико-порівняльний та хронологічний методи дослідження. **Наукова новизна** розвідки визначається тим, що в ній вперше висвітлено сутність поняття «бібліотечна енциклопедистика» та охарактеризовано її специфічні ознаки; проаналізовано відомості про розвиток українських бібліотечних довідково-енциклопедичних видань через призму становлення галузевої енциклопедистики; обґрунтовано важливість розвитку бібліотечної енциклопедистики для піднесення бібліотечної науки та практики.

Виклад основного матеріалу. Бібліотечна енциклопедистика (**Б. е.**) (від «енциклопедія» – з грец. *ἐγκύκλιος παιδεία* – «коло загальноосвітніх знань») має декілька визначальних базисних значень, які характеризують її шляхом виокремлення різних аспектів своїх істотних ознак, що розкриваються у наступних дефініціях, а саме, що **Б. е.** – це:

1) наукова галузь міждисциплінарних комплексних досліджень про стан та розвиток енциклопедичної справи, створення та функціонування довідкових, зокрема енциклопедичних, видань з бібліотекознавства та бібліотечної діяльності, що вивчає та систематизує знання та останні досягнення у сферах бібліотечної науки та практики;

2) наукове вивчення енциклопедій, словників та інших довідкових видань та інформаційних матеріалів з бібліотечної справи; умов, принципів та закономірностей їх створення, теоретичних і методичних особливостей підготовки для видання та широкого вжитку;

3) сфера професійної діяльності, котра пов'язана з укладанням і виданням бібліотечних словників, довідників, енциклопедій, інформаційних науково-методичних матеріалів, що стосуються зазначеного напрямку роботи, до якого, окрім науково-практичної діяльності, належить також певна ділянка книговидавничої роботи (розробка концепцій, змісту, тематики, принципів подання науково-практичного матеріалу у довідкових виданнях; опрацювання методики та методології створення, оформлення та оприлюднення зазначених видань тощо);

4) сукупність опублікованих енциклопедичних видань з бібліотечної справи, які представляють собою певний науково-видавничий здобуток, відображають стан теоретичного осмислення практичної діяльності галузі та розвитку бібліотекознавства, що сприяють піднесенню сфер галузевої науки, освіти та культури фахівців, систематизують термінологічний апарат бібліотекознавства та слугують авторитетним джерелом перевірених знань, а також дидактичним засобом навчання у сучасній професійній освіті.

Б. е. тлумачать також як сукупність та теоретичне узагальнення всіх інтелектуальних продуктів і ресурсів бібліотекознавчого напрямку, які створюються профільними науково-дослідними інститутами, бібліотеками, бібліотечними навчальними закладами тощо. У такому розумінні **Б. е.** – це галузева наука

про бібліотечно-бібліографічну, книгознавчу, документознавчу, інформаційну, культурно-просвітницьку та інші сфери діяльності бібліотечних установ, що розкриває свій предмет засобами раціонального аналізу та дослідження здобутків бібліотечної справи, зокрема через наукове опрацювання галузевих енциклопедичних видань з бібліотекознавства та бібліотечної діяльності. **Б. е.**, з одного боку, всебічно відображає різноманітні здобутки бібліотечної науки та практики, дає системний широкий погляд на стан та розвиток пов'язаних з галуззю явищ та сфер діяльності, з іншого – транслює певний внесок у теоретичне осмислення розвитку галузі; сприяє підвищенню активності науково-дослідної, науково-методичної, культурно-просвітницької роботи бібліотек, всебічній інтеграції інтелектуального потенціалу бібліотечного співтовариства, розширенню професійних зв'язків.

Б. е., як певний науково-теоретичний і довідковий ресурс галузевого характеру, задовольняє, перш за все, професійні запити фахівців і спеціалістів суміжних професій, проте коло її аудиторії може бути розширено за рахунок всіх осіб, хто цікавиться розвитком науки, освіти та культури в цілому, оскільки енциклопедичні видання (енциклопедії, енциклопедичні довідники, енциклопедичні словники, енциклопедичні словники-довідники та ін.) з бібліотечної справи, як і з інших галузей знань, довгий час мають науково-практичну цінність [26, с. 65]. Зазначені видання дають можливість встановити і зафіксувати певні кількісні та якісні зміни, що відбулися в окремих сферах бібліотечного життя або в певних галузях бібліотечних наук; відобразити особливості трансформацій як в окремих бібліотеках, так і в бібліотечній системі в цілому; надати інформацію про видатних діячів бібліотечної справи, науки та освіти; з'ясувати роль керівних органів та їхній вплив на розвиток бібліотечної науки та практики та ін. Аналіз довідників, словників, енциклопедичних видань та інших інформаційних джерел з бібліотечної справи та бібліотекознавства також надає чітке уявлення про розвиток бібліотечних мереж та становлення окремих бібліотек; формування складу їхніх фондів; зміни у довідково-пошуковому апараті; динаміку впровадження засобів механізації, автоматизації, комп'ютеризації, а також про діяльність фахівців, які забезпечували збереження та опрацювання інформаційно-бібліотечного ресурсу тощо. Отже, об'єктом **Б. е.** є як довідково-енциклопедичні видання з бібліотечної справи, так і енциклопедичні знання (істотна, об'єктивна, достовірна, усталена інформація) галузі.

У проблемному колі **Б. е.** постають такі основні завдання:

- аналіз, систематизація та наукове опрацювання термінологічної системи галузі та теоретичних проблем, пов'язаних з методологією створення довідково-енциклопедичних видань з бібліотечної справи;
- дослідження сучасного стану розвитку бібліотек та їхнього досвіду роботи через призму вивчення та наукового опрацювання енциклопедичних знань галузі;

- вивчення та вирішення практичного комплексу завдань, що полягають у необхідності створення ґрунтовних бібліотечних енциклопедичних видань;
- акумуляція та поширення інформації про передовий досвід та розвиток бібліотечної справи у світі в цілому, та у певній окремій національній державі зокрема;
- розкриття історії бібліотечної справи та бібліотекознавства, культурно-просвітницького та наукового внеску фахівців-бібліотекознавців у розвиток бібліотечної справи та науки, а також висвітлення життєдіяльності знаних діячів даної галузі (переважно, стосовно певної країни);
- сприяння розвитку й інтеграції комплексу інформаційно-бібліотечних та книгознавчих знань (наук), покращенню доступу до інформаційних та наукових джерел з бібліотечної галузі, удосконаленню та уніфікації її понятійного апарату шляхом формування термінологічної бази сучасного бібліотекознавства, а також покращенню комунікаційних зв'язків між фахівцями галузі та підвищенню іміджу бібліотек (переважно, у певній країні);
- просування у світлі сучасних знань оновлення змісту та методології бібліотечної науки та освіти;
- спомагання підвищенню рівня й якості бібліотечної науки та практики, розвитку професійної літератури шляхом створення й застосування найбільш повної й сучасної енциклопедичної інформаційної системи.

Вирішуючи зазначені завдання, досліджуючи та створюючи довідково-енциклопедичні видання, **Б. е.** формує у такий спосіб рівень фахових знань та професійну культуру працівників галузі. Однак, культура підготовки будь-якого галузевого енциклопедичного видання (енциклопедична культура) залежить, у свою чергу, від середнього рівня професійної культури певної галузі, оскільки орієнтована на пересічного фахівця. Отже, зазначені явища взаємопов'язані та знаходяться у прямій взаємозалежності. Звідси, підвищення рівня професійної й енциклопедичної культури, що виявляється у підготовці бібліотечних енциклопедій та довідників, також є важливим завданням **Б. е.**

Теорія та методологія бібліотекознавства, як будь-якої іншої наукової дисципліни, значною мірою, осмислюється, будується і вдосконалюється шляхом розроблення її понятійного апарату, удосконалення та уточнення термінів і дефініцій, оскільки велика кількість понять є ключовими і визначають межі конкретної галузі науки. Концептуальний та інноваційний потенціал бібліотекознавства залежить від розуміння та інтерпретації нових явищ, що визначають як розвиток її окремих наукових галузей, так і поступальний рух практичної діяльності. Рівень розвитку теорії та методології бібліотекознавства, так само, як будь-якої іншої науки, найкращим чином відображається та характеризується сукупністю її довідкових видань та наявністю різних галузевих енциклопедій, які є одними з поширених для фахівців і широкого кола користувачів,

а також ґрунтовних щодо максимально повного висвітлення та відображення досягнень окремих галузей науки. Саме такі видання дозволяють представити фахове знання в усьому його багатстві та розмаїтті; узагальнюють, осмислюють, систематизують та популяризують здобутки науки та науково-практичної діяльності; вміщують інформацію про роботу бібліотечних навчальних і культурно-просвітницьких установ, окремих товариств та організацій; представляють інтелектуальний потенціал професійних кадрів на різних історичних етапах. У цьому контексті, **Б. е.** вивчає та розкриває зміст бібліотекознавства та бібліотечної справи шляхом аналізу, систематизації, наукового опрацювання методології та методики створення довідково-енциклопедичних видань галузі: словників, довідників, путівників, енциклопедій тощо. Окремі теоретичні напрями **Б. е.** та її досліджень стосуються розвитку галузевих енциклопедичних знань (способів їх систематизації, виокремлення, представлення, поширення в суспільстві тощо) та енциклопедичної культури в цілому (як сукупності цінностей, пов'язаних зі створенням галузевих енциклопедій, наприклад, з фондознавства, читачезнавства, бібліографознавства тощо).

Перші довідкові видання енциклопедичного характеру з бібліотечної справи були створені у США на початку XX ст. Одним з них був багатомовний «Glossary of library terms» («Словник бібліотечних термінів») А. Мота (Бостон, 1915), який пропонував всього 182 англійських терміна з поясненнями та перекладом сьома європейськими мовами [51]. У 1920-х рр. у США та Великобританії було опубліковано декілька довідників для бібліотекарів. Аналогічні видання було створено і в СРСР. Так, у 1923 р. завідуючий Центральною бібліотекою 1-го району Петрограда Р. Гольдарбейтер підготував перший радянський словник з бібліотечної справи «Словарь библиотекаря» (Пг., 1923) кишенькового формату. У 1928 р. М. Бузін'єр для системи бібліотек профспілок підготував та видав «Словарь-справочник профсоюзного библиотекаря» (М., 1928). У зазначеному році було також видано перший багатомовний словник бібліотечних термінів «Словарь библиотечных терминов на русском, английском, немецком и французском языках» (М., 1928), який було створено завдяки організаційній та науково-практичній роботі Комісії із складання словника Інститута бібліотекознавства Публічної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна під керівництвом Л. Хавкіної.

В Україні ідея створення бібліотечної енциклопедії виникла також на початку 1920-х рр. і належала Ю. Меженку, який співпрацював з петроградським видавництвом «Мысль» [33, с. 258–259]. У 1923 р. зазначеним видавництвом було опубліковано енциклопедичне видання «Практическое руководство по библиотековедению» під авторством Г. Г. Ковалевського та Ю. О. Іванова-Меженка [17]. Проте, видання, що готувалося на основі перекладу праці Ю. Меженка «Бібліотечна техніка» (К., 1921), було опубліковано достроково без попередження авторів. Тому, пояснюючи, що видання було незавершене, Ю. Меженко у листі до петроградського видавництва «Мысль», який був надрукований в ж.

«Бібліологічні вісті» у № 4 за 1923 р., писав: «...ця книжка являється перекладом незначної частини «Бібліотечної Енциклопедії», що мала бути розміром до 40–50 аркушів, складалася мною і Ковалевським спільно та по незалежних від нас обставин не просунулася далі 20–21 аркуша. ... довожу до відому всіх, ... що за частину, що підписана моїм прізвищем, я відповідаю лише, як за популярну брошурку, а не як за поважний твір... » [23, с. 119–120]. Другу спробу підготовки бібліотечної енциклопедії Ю. Меженко намагався здійснити у 1944 р. та вона також стала невдалою. Ю. Меженко спільно з співробітниками консультаційно-бібліографічного відділу Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна розробив концепцію і тематику словника, склав список джерел, розпочав укладання алфавітної та систематичної робочої картотеки, однак незабаром цю важливу роботу було припинено [33, с. 258–259; 35, с. 31].

У 1920-х рр. в Україні було оприлюднено ще одне довідкове видання з бібліотечної справи – це «Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології» (Одеса, 1926), що був надрукований у 1-2 випуску «Бюлетеня Одеського бібліотечного об'єднання» за 1926 р. [20]. У рік оприлюднення зазначеного словника (1926), керівництвом Науково-дослідного інституту бібліотекознавства, що діяв у складі Всенародної бібліотеки України (ВБУ), було прийнято рішення про підготовку бібліотечного термінологічного словника та створено спеціальну термінологічну комісію, до складу якої увійшли відомі фахівці бібліотечної справи та бібліотекознавства, а саме: Л. Грузиненко, Н. Піскорська, О. Полулях, О. Чолгонська (Лучицька), М. Ясинський. Комісія розробила проєкт інструкції для складання словника українських термінів з книгознавства та бібліотекознавства з паралельним поданням «чужоземних термінів» провідними європейськими мовами. У 1927 р., коли Науково-дослідний інститут бібліотекознавства було перетворено на Науково-дослідну комісію бібліотекознавства та бібліографії при ВБУ, словниковий матеріал налічував вже 3262 картки, проте подальшу термінологічну діяльність комісії було припинено [5, с. 399; 32].

Період 1920-х рр. був часом активної розбудови української бібліотечної справи, розвитку книгознавства та бібліотекознавства, формування наукової національної бібліотекознавчої та книгознавчої школи, бібліотечної та книгознавчої термінології, а також початкового періоду становлення **Б. е.** На основі проведення значної науково-дослідної та науково-практичної роботи з різних напрямів книгознавства, бібліографознавства та бібліотекознавства, були покладені певні науково-методологічні засади в галузі бібліотечної та книгознавчої енциклопедистики. Так, наприклад, у 1920–1930-х рр. питання розвитку української бібліотечної термінології, а також необхідності формування української бібліотечної енциклопедії розробляв В. Козловський (1877 – після 1934), який, зокрема, 10 квітня 1933 р. на засіданні Науково-дослідної комісії бібліотекознавства і бібліографії ВБУ виступив із доповіддю «Українська

бібліотечна енциклопедія», де висунув ідею створення галузевої енциклопедії, підтримавши задум, висловлений також на початку 1920-х рр. Л. Биковським (1895–1992) [18; 19]. Втім, далі начерків, планів і проєктів справа з підготовки української бібліотечної енциклопедії не просунулася, переважно, внаслідок репресій 1930-х рр., реорганізацій та згортання діяльності українських бібліотекознавчих і книгознавчих установ та інститутів. Однак, ще на початку 1920-х рр., коли на більшій частині території України була встановлена більшовицька влада, чимало фахівців з бібліотечної та книжкової справи виїхали за кордон, де не припиняли своєї професійної діяльності та продовжували розвивати галузеву науку та практику, а деякі з них – і з енциклопедистики (серед емігрантів бібліотекознавців і книгознавців були Л. Биковський (1895–1992), І. Огієнко (1882–1972), С. Русова (1856–1940), С. Сірополко (1872–1959) та ін. Так, наприклад, після багаторічної роботи, Л. Биковський підготував і видав у 1978 р. фотографічним способом два бібліографічних покажчики в галузі бібліології (книгознавства), призначені майбутнім поколінням дослідників для підготовки майбутньої вітчизняної «бібліологічної енциклопедії». Одним із зазначених довідкових бібліографічних покажчиків були «Матеріали для майбутньої української енциклопедії книгознавства: принагідні нотатки» (Денвер, Колорадо, 1978), де автор проаналізував проблему створення українського галузевого довідкового енциклопедичного видання, що містило б систематизований звід знань у галузі бібліології і висвітлювало б досягнення наукової думки та практичної діяльності, необхідність в якому усвідомлювалася фахівцями ще в 1920-х рр, про що, зокрема, свідчить рукопис С. Сірополка «Історія письма і друку: коротка енциклопедія книгознавства» [2; 14, с. 431–432; 27].

У другій половині XX ст. довідкові видання з бібліотечної та книжкової справи в УРСР набули подальшого розвитку. Важливе місце серед них займали довідники та путівники різних бібліотек. Зазвичай, зміст, інформаційне наповнення статей та розділів таких видань ставали предметом обговорення на засіданнях наукових, вчених та редакційних рад бібліотек. Певним досягненням у справі розвитку довідкових видань в УРСР стало оприлюднення термінологічного словника, що мав назву – «Довідник з бібліотекознавства і бібліографії» (Харків, 1969), укладеного Е. Куделько і С. Мінцем [8]. «Довідник...» пропонував приблизно 2500 термінів і понять з теорії й практики бібліотечної справи, бібліотекознавства та бібліографознавства та був опублікований на сім років раніше за російськомовний «Словарь библиотечных терминов» (М., 1976) [30, с. 65]. Процес створення та удосконалення довідкових видань з бібліотечної справи в країні пройшов складний шлях від підготовки та публікації найпростіших видів видань, які, наприклад, фіксували лише назву та період роботи окремої бібліотеки, до окремих ґрунтовних енциклопедичних видань зі складною структурою, розгалуженим довідковим апаратом, розгорнутими передмовами та вступними статтями відомих фахівців бібліотечної галузі. Втім,

ідея про створення бібліотечної енциклопедії як в Україні, так і в інших республіках Радянського Союзу серйозно не розглядалася.

В Європі бібліотечні енциклопедії почали з'являтися, переважно, у середині ХХ ст. Перші енциклопедичні видання з бібліотекознавства та бібліотечної справи було надруковано у США у 1940-х рр. – це «The library science glossary» («Словник з бібліотекознавства») Л. Томлінсона (Вако, Техас, 1942), що пропонував пояснення приблизно 1000 термінів та «A.L.A. Glossary of library terms with a selection of terms in related fields» («Словник бібліотечних термінів Американської бібліотечної асоціації із добіркою термінів із суміжних галузей») Елізабет Томпсон (Чикаго, 1943), що мав 2550 понять та термінів з бібліотечної справи [52; 53].

У 1968 р. була започаткована багатотомна енциклопедія «Encyclopedia of library and information science» («Енциклопедія бібліотечної та інформаційної науки») під редакцією Аллена Кента (Allen Kent), яка була опублікована у 33 томах основного видання та у 40 додатках і томах-показниках (Нью-Йорк; Базель, 1968–2003) [45]. Втім, з самого початку видання було розкритиковане фахівцями за надто широкі та розпливчасті межі термінологічного охоплення галузевих і тематичних рубрик інформаційно-бібліотечного напрямку діяльності та наук. У 2009 р. було оприлюднено в друкованій та в електронній формах третє видання «Encyclopedia of library and information sciences» під редакцією Марсії Дж. Бейтс (Marcia J. Bates) та Мері Найлз Мак (Mary Niles Maack) вже у семи томах (Бока-Ратон, 2009) обсягом 5742 сторінок [46].

У Великобританії перше енциклопедичне видання з бібліотекознавства вийшло під редакцією Т. Ландау у 1958 р. – це «Encyclopaedia of librarianship» («Енциклопедія бібліотекознавства») (Лондон, 1958), що пояснювала приблизно 5000 термінів [44; 33, с. 258–259; 31, с. 72]. У другій половині ХХ ст. бібліотекознавчі та книгознавчі енциклопедії були видані у багатьох європейських країнах, зокрема, в Німеччині, Польщі, Франції, Чехословаччині та в інших країнах (наприклад, такі ґрунтовні видання, обсяг яких складав нерідко приблизно півтори-дві тисячі сторінок, як «Encyklopedia wiedzy o książce» («Енциклопедія книжкових знань») (Вроцлав, 1971); «Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego» («Енциклопедія сучасного польського бібліотекознавства») (Вроцлав, 1976); «Lexikon des Bibliothekswesen: in zwei Bänden» («Словник з бібліотекознавства: у двох томах») (Лейпциг, 1974–1975) та ін.) [48–50]. В Росії лише наприкінці ХХ ст. було підготовлено енциклопедії з суміжних з бібліотечною справою галузей – з книгознавства та музеєзнавства («Книговедение: энциклопедический словарь» (М., 1982); «Книга: энциклопедический словарь» М., 1999); «Российская музейная энциклопедия: в 2-х т.» (М., 2001) [15; 16; 31, с. 73–74]. Лише у 2007 р. була опублікована російська «Библиотечная энциклопедия» (М., 2007), що вийшла друком приблизно на 50 років пізніше перших європейських енциклопедій з бібліотекознавства і на три роки пізніше запланованого терміну (певна частина ін-

формації, як визначають самі укладачі цієї енциклопедії, вже на час публікації виявилася застарілою [11, с. 35; 31, с. 73–74]. Актуальність підготовки таких фундаментальних наукових видань була викликана необхідністю узагальнити і зробити доступним для фахівців та широкого кола громадськості значний масив накопиченого фахового знання. Саме такі видання створювали можливості для максимально повного самовизначення галузі та давали змогу представити бібліотечне знання в усьому його розмаїтті.

На рубежі XX–XXI ст. за незалежності України видання довідників, словників та праць енциклопедичного жанру з бібліотечної справи та суміжних галузей характеризується вже збільшенням, як їх обсягів, так і поглибленням спеціалізації у зв'язку з розвитком бібліотечної справи та впровадженням нових інформаційних технологій. З часом суттєво розширилася інформаційна наповненість та тематичні межі довідкових видань, змінилися їхні термінологічні визначення. У зазначений період було надруковано: Сташко М. В. «Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів» (Л., 1996); «Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики» (К., 1999); «Словник книгознавчих термінів» (К., 2003); «Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології» (К., 2004) та ін. [1; 21; 28; 36]. За даними «Корпусу енциклопедичних видань України» серед галузевих видань 17 % мають у назві словосполучення «енциклопедичний довідник», 18 % – «енциклопедичний словник»; серед регіональних енциклопедичних видань 18 % – з словосполученням «енциклопедичний довідник» і лише 10 % – «енциклопедичний словник» [22].

Окремим видом довідкових видань є енциклопедичні довідники – різновид енциклопедій, в яких статті представлені у систематичній і стислій формі (наприклад, як в енциклопедичному довіднику «Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека імені Івана Франка. 1940–2011: енциклопедичний довідник» (Івано-Франківськ, 2011), в якому висвітлено історію та сучасний стан бібліотеки, роботу її структурних підрозділів, розкрито довідково-інформаційну, соціокультурну та проєктну діяльність книгозбірні) [12; 30, с. 73]. У 2017 р. у вигляді енциклопедичного словника було надруковано працю Л. Гарбар «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.): матеріали до біобібліографічного словника» (К., 2017), яка репрезентує перелік статей про приблизно 2,5 тисячі знаних вітчизняних бібліотекознавців – творців теорії, історії, методики та організації бібліотечної справи в Україні [4].

Отже, нині в Україні продовжує успішно розвиватися такий вид науково-дослідної, культурно-просвітницької та видавничої діяльності як створення бібліотечних довідково-енциклопедичних видань. Особливо важливою подією у розвитку вітчизняної бібліотечної справи та становлення **Б. е.** є підготовка та оприлюднення в електронному форматі загальнодержавної «Української бібліотечної енциклопедії» (УБЕ), що готується з 2010 р. працівниками сектору

енциклопедичних досліджень науково-дослідного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого за співучастю як співробітників інших відділів книгозбірні, так і кваліфікованих фахівців з багатьох наукових, публічних, спеціалізованих бібліотек та вищих навчальних закладів Києва, Харкова, Одеси, Львова, Вінниці, Кропивницького та інших міст України [37]. Одним з важливих принципів створення енциклопедичного видання з бібліотечної справи є обов'язкова участь у підготовці статей кваліфікованих спеціалістів суміжних галузей: музеєзнавців, краєзнавців, фахівців із соціальних та інформаційних комунікацій, знавців історії, провідних науковців і знавців певного напрямку досліджень чи окремого питання з розвитку того чи іншого явища чи об'єкта розвинення бібліотечної справи.

З кожним роком підготовка УБЕ набуває дедалі ширшого резонансу в професійних колах бібліотечних фахівців. Завдяки роботі над створенням даної енциклопедії вводиться в історичний та науковий обіг інформація про багатьох замовчуваних чи з ідеологічних причин «забутих» видатних вітчизняних бібліотекознавців, книгознавців та діячів бібліотечної справи, розвиваються нові напрями дослідження її історії, характеризуються та уточнюються новітні терміни бібліотекознавства та бібліотечної практики [24]. На початок 2025 р. в УБЕ опубліковано приблизно 1000 статей [37]. Створення, опрацювання та оформлення статей для УБЕ розглядається певним чином на щорічній міжнародній науково-практичній конференції «Короленківські читання» у Харкові, де жваво обговорюються стан та перспективи розвитку проєкту «Українська бібліотечна енциклопедія». Якнайшвидше завершення роботи над УБЕ свідчитиме про якісно новий рівень розвитку бібліотечної справи в Україні та сприятиме зміцненню її позитивного міжнародного іміджу як держави з багатими культурними традиціями і здобутками. Адже УБЕ присвячено висвітленню інформації про історію та сучасний стан бібліотечної справи в Україні; про мережу бібліотек, науково-дослідну, бібліографічну, методичну діяльність вітчизняних бібліотек, бібліотечні фонди, користувачів бібліотек, бібліотечні кадри, впровадження нових інформаційних технологій у практику діяльності сучасних бібліотек; про діячів бібліотечної сфери, окремі питання суміжних наук та дисциплін тощо. Реалізація наукового проєкту «Українська бібліотечна енциклопедія» – це прагнення найбільш активної частини бібліотечної спільноти країни зробити наукове узагальнення накопичених галузевих знань та уніфікацію бібліотечно-інформаційної термінології [11, с. 36–37]. Окрім того, робота над матеріалами статей для УБЕ спонукала у 2014 р. бібліотечних фахівців Харкова до створення власної регіональної «Бібліотечної енциклопедії Харківщини» також в електронній формі (електронний ресурс «Бібліотечна енциклопедія Харківщини» було створено у 2016 р.) [3]. Керівництвом Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка після прийняття відповідного рішення про створення «Бібліотечної енциклопедії Харківщини», було сформовано редакційну колегію, визначено координаційні центри за

окремими напрямками роботи, окреслено головні розділи е-видання, зокрема, з «Історії бібліотечної справи Харківського регіону», «Інформаційні технології», «Персоналії» тощо (багато бібліотек Харківщини вже мали свої напрацювання, особливо стосовно персоналій та вивчення історії становлення книгозбірень) [6, с. 48–49]. Загалом, історія бібліотечної справи є одним з провідних напрямів науково-дослідної роботи бібліотек, що, звичайно впливає й на особливості формування **Б. е.**, а висвітлення творчого та трудового шляху видатних бібліотекознавців та працівників бібліотечної справи також є досить важливою й об'ємною частиною дослідницької діяльності бібліотек та підготовки будь-якого довідкового видання з бібліотечної справи, зокрема, при створенні галузевої енциклопедії. Саме енциклопедичні видання з бібліотечної справи та бібліотекознавства надають особливого звучання матеріалу, що відображає інформацію про загальний розвиток бібліотечної галузі в країні або в окремому краю чи в певній установі, про діяльність видатних діячів української науки та культури, особливо тих, чиї імена внаслідок певних політичних причин не отримали достатнього висвітлення [43, с. 33]. Таким чином, **Б. е.** аналізує галузевий інформаційний ресурс, що акумулює відомості (наукову та довідкову інформацію) про бібліотечно-бібліографічну, книгознавчу, документознавчу та культурно-просвітницьку сфери діяльності бібліотек, опрацьовує та розкриває здобутки бібліотечної справи, а також суміжних галузей, як в країні в цілому, так і в окремих її регіонах [25, с. 20–22].

Таким чином, на початку 2020-х рр. **Б. е.** залишається одним з провідних напрямів науково-дослідницької діяльності Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого та Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. У зазначених бібліотечних установах, завдяки аналізу та науковому опрацюванню широкого кола інформаційного та наукового матеріалу, довідкових і фахових видань, продовжується удосконалення науково-організаційної та організаційно-методичної роботи над підготовкою галузевих енциклопедій, а саме: удосконалюється та розширюється тематичний діапазон словників; покращуються та доповнюються енциклопедичні статті; поліпшується методика наукового редагування статей та організація підготовки бібліотечних енциклопедій в цілому. За логікою подальшого поступу бібліотечної справи та **Б. е.** в країні поступово відбуватиметься розвиток різних регіональних енциклопедичних видань з бібліотечної справи, в першу чергу, у визнаних бібліотечних центрах країни – у Києві, Харкові, Львові, Одесі, Вінниці та в інших обласних центрах [29, с. 138]. Створенню бібліотечних енциклопедій, як правило, передують довідкові й енциклопедичні видання, що висвітлюють розвиток бібліотечної справи певної місцевості, міста або окремої бібліотеки чи відображають певне коло видатних діячів бібліотечної справи та бібліотекознавців регіону, міста, установи тощо. Підготовка будь-якого енциклопедичного видання потребує не тільки високого наукового рівня та залучення широкого кола джерел, аналізу наукової літератури, зацікавлення багатьох провідних фахівців і вче-

них, а й високої фахової кваліфікації редакційного колективу, який, здебільшого, тільки під час створення енциклопедичного видання змушений швидко отримувати досвід відповідної діяльності.

Найбільш важливим етапом у підготовчій роботі зі створення галузевого енциклопедичного видання є формування редакційної колегії майбутнього видання, а також робочих груп за різними напрямками (галузями знань та інформаційно-бібліотечною діяльністю) розвитку бібліотечної науки та практики. Важливим моментом організаційної роботи у підготовці бібліотечної енциклопедії є визначення провідної бібліотеки певного регіону, що буде виконувати роль науково-методичного центру з координації бібліотекознавчих енциклопедичних досліджень [10, с. 48–49]. Загалом, при створенні бібліотечної енциклопедії редакційна колегія спочатку розробляє концепцію з підготовки видання (концепція енциклопедії є сукупністю взаємопов'язаних і взаємозумовлених ознак видання, визначених його метою, змістом, формою представлення); складає початковий варіант словника (який є, по-суті, реєстром назв статей); визначає принципи подання матеріалу, критерії його відбору, принципи селекції понятійних і персональних статей, ілюстрованого матеріалу, їх розміри; готує приблизні схеми для однотипних статей; обґрунтовує методичні засади підготовки енциклопедичної статті та її інформаційного наповнення, бібліографічного оформлення тощо. Отже, найбільш загальними етапами підготовки бібліотечної енциклопедії є: визначення складу редколегії, порядку організації та послідовності редагування статей її членами; попередній підбір авторів, організація процесу спілкування з ними, а також написання ними статей; упорядкування первинного та вторинного наукового і літературного редагування й організація читання статей літературними редакторами і коректорами; організація порядку перевірки та зіставлення фактів, правильності етимологічних і топонімічних відомостей, внесення правок, а також узгодження відредагованих статей з авторами; отримання наукових рецензій на найбільш складні теоретичні статті; організація колективного обговорення тексту; підготовка допоміжного апарату видання та здійснення художнього оформлення інформаційного матеріалу [24].

Значна частина бібліотечних довідково-енциклопедичних видань, зокрема енциклопедій, орієнтована і на фахівців, і на широке коло читачів, тому вони поєднують у собі ознаки наукового і науково-популярного видання. Бібліотечна енциклопедія, таким чином, має бути: по-перше, галузевим словник бібліотечних термінів; по-друге, довідником, що розкриває систему сучасних знань галузі, викладених доступною мовою; по-третє, джерелом достовірної інформації про певні явища, події, життєдіяльність видатних вчених та відомих діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток бібліотечної справи; по-четверте, довідково-енциклопедичним виданням, що має розгалужену систему посилань і відсилань, а також допоміжний довідковий апарат; по-п'яте, науково-популярною довідковою працею, що має теоретичну і практичну значущість.

Слід враховувати, що при створенні енциклопедичних видань з бібліотечної справи авторами статей ґрунтовно аналізується та суттєво розвивається термінологічний апарат галузі, який на кожному етапі розвитку бібліотечної науки і практики систематизується, згідно останнім досягненням конкретної сфери діяльності. Під час такої роботи авторами статей та редакторами часто вводяться в ужиток нові терміни та поняття, переосмислюються засади розвитку та структури бібліотечної терміносистеми, її семантичної диференціації, шляхів формування та особливостей функціонування. Таким чином, аналіз та удосконалення термінологічної системи не оминають її сфери дослідження **Б. е.** [32, 33, 35].

Нині підготовка та публікація бібліотечних енциклопедичних видань, внаслідок зменшення фінансових можливостей, припустима лише невеликими накладками, що значно обмежує коло їхнього використання. До того ж, створення будь-якого енциклопедичного видання потребує багато часу і зусиль, пошуку нових шляхів для вирішення багатьох організаційних і методологічних питань. Із зазначених обставин, створення онлайн-енциклопедій, зокрема з бібліотечної справи, і поступове наповнення її змістом в електронній формі має багато переваг (редагування пропущених помилок, доповнення та виправлення змісту статей, розширення бібліографічного списку новітніми виданнями, покращення художнього оформлення статей тощо), а головне – значно розширює читачку аудиторію, так як робить онлайн-енциклопедію доступною, незалежно від місця перебування користувача [43, с. 33–34].

У мережі Інтернет нині розміщено дві українські бібліотечні енциклопедії та декілька довідкових видань з бібліотечної справи та бібліотекознавства. Однак, у кожному місцевому осередку, де готуються довідкові, зокрема енциклопедичні, видання з бібліотечної справи, існують певні методологічні та технологічні особливості підготовки даних видань, які іноді можуть призводити до окремих розбіжностей подання матеріалу, що може ускладнювати алгоритм пошуку інформації. Аналіз, опрацювання й узагальнення норм, правил, принципів організації вищезазначеної роботи, зокрема методики і методології підготовки енциклопедичних видань з бібліотечної науки і практики, приналежить компетенції **Б. е.** та позбавить багатьох методологічних і технічних помилок і зробить роботу з підготовки енциклопедичних видань більш ефективною. У цьому аспекті **Б. е.** сприяє поширенню загальної методології створення довідково-енциклопедичних видань; допомагає координації діяльності та методичному забезпеченню підготовки зазначених видань; посилює культурну та професійну єдність фахівців країни; пособляє розвитку просвітництва, пропаганді та розповсюдженню культурно-історичних знань, інтеграції інформаційних ресурсів галузі тощо.

Таким чином, об'єднання та аналіз інформаційних ресурсів бібліотечних установ, аналітичних та науково-методичних матеріалів з бібліотечної справи у межах функціонування **Б. е.** сприятиме не лише розвитку інформаційного ви-

робництва, галузевої науки, але й формуванню ринку інформаційних продуктів і послуг. Аналіз та наукове опрацювання довідково-енциклопедичних видань з бібліотечної справи, зокрема в електронній формі, забезпечить можливість розширення, оновлення змісту статей та системи посилань; зробить більш ефективним пошук релевантної інформації, системи орієнтування в структурі, тематиці, допоміжних покажчиках, словниковому складі та постатейному наповненні кожної рубрики того чи іншого галузевого енциклопедичного видання, а також дозволить збільшити обсяги тексту, ілюстративного матеріалу та значно розширить коло користувачів [13, с. 206]. У цьому контексті **Б. е.** постає певною складовою єдиної системи галузевої довідкової бази даних, оскільки вона, за своєю цільовою ознакою буде задовольняти інформаційні запити фахівців бібліотечної справи та суміжних спеціальностей, працівників керівних установ, гуманітаріїв та інших спеціалістів, виконуючи науково-пізнавальну, методично-практичну, інформаційно-довідкову, педагогічну, репрезентативну, інтегруючу та кумулятивну функції.

Найкращою формою організації роботи з підготовки бібліотечних енциклопедичних видань було б створення єдиного методичного координаційного центру з підготовки довідково-енциклопедичних видань з бібліотечної справи, основними завданнями якого були б: інтеграція інформаційних ресурсів галузі; координація діяльності та методична допомога з підготовки зазначених видань; сприяння посиленню культурної та професійної єдності фахівців країни. У цьому сенсі, **Б. е.** може сприяти виконанню, як даних завдань, так і створенню спеціалізованого галузевого інтернет-ресурсу (наприклад, веб-сайту, на якому зокрема можуть бути зібрані відповідні матеріали та посилання на інші сайти), а також інтернет-порталу, який став би єдиною інформаційно-пошуковою системою та інформаційною базою в галузі бібліотечної науки, освіти та практики, представленої у відповідних довідкових виданнях. Даний портал пропонував би низку методичних матеріалів, статей, інструкцій щодо створення бібліотечних довідково-енциклопедичних видань, зокрема енциклопедій з різних галузей бібліотечної науки та практики [7, с. 50]. Таким чином, об'єднання та аналіз інформаційних ресурсів бібліотек, аналітичних та науково-методичних матеріалів з бібліотечної справи пособляє розвитку не тільки інформаційного виробництва, а й галузевої науки, у тому числі – **Б. е.** Адже, до інформаційних е-ресурсів можна залучати численні сайти обласних, міських, районних бібліотек, що подають чимало цінного матеріалу, який можна використовувати при створенні довідкових видань з бібліотечної справи. Акумуляція на сайті (порталі) галузевих електронних довідкових видань, зокрема енциклопедій, з бібліотечної справи забезпечить можливість розширення, оновлення змісту статей та системи посилань на електронні видання; зробить більш ефективним пошук релевантної інформації, системи орієнтування в структурі, тематиці, допоміжних покажчиках, словниковому складі та постатейному наповненні кожної рубрики того чи іншого енциклопедичного видання з бібліотечної справи, а

також дозволить збільшити обсяги тексту, ілюстративного матеріалу та значно розширить коло користувачів [29, с. 142].

Розвиток електронних форм представлення матеріалу та всебічне використання електронних інформаційних систем відкритого доступу – це один із найперспективніших напрямів сучасної практики підготовки галузевих енциклопедичних видань та подальшого поступу **Б. е.** Окрім того, створення та підготовка довідкових, зокрема енциклопедичних, е-видань з бібліотечної справи значно сприятиме підвищенню фахового рівня, як тих фахівців, що задіяні у підготовці даних видань, так і тих, на кого вони розраховані. Оприлюднення бібліотечних енциклопедичних видань також буде пособляти професійній підготовці молодих спеціалістів; впровадженню передового досвіду; ознайомленню з передовими технологіями; поширенню інновацій тощо.

Створення енциклопедичних видань з бібліотечної справи та розвиток **Б. е.** багато в чому залежить від особливостей формування бібліотечної політики, а також від пошуку загальних шляхів оптимального поєднання інтересів регіонів і держави, що постає одним з пріоритетних напрямів розвитку реформування сучасного суспільства. Оскільки важливим напрямом бібліотечної політики є розвиток сфер науки, освіти і культури з урахуванням місцевих традицій та особливостей, створення та функціонування довідкових видань повинно враховувати специфічні характеристики поступу бібліотечної справи у кожному регіоні країни. Отже, **Б. е.**, певним чином, не тільки залежить, а й впливає на формування і реалізацію бібліотечної політики, яка може розглядатися на рівні: 1) державної бібліотечної політики; 2) державної регіональної бібліотечної політики; 3) на рівні розробки та впровадження (фінансування) бібліотечних проєктів регіону з урахуванням особливостей його розвитку; 4) на рівні територіальних меж певної місцевості регіону (області, району, міста); 5) на мікрорегіональному рівні у межах певного об'єкту бібліотечної політики (установи, структури та ін.). Так само, створення та аналіз друкованих і електронних енциклопедичних видань з бібліотечної справи можуть бути організовані на кожному із зазначених рівнів [29, с. 144–145]. Звичайно, всі соціальні взаємозв'язки, інституційні механізми та інструменти реалізації бібліотечної політики, переважно, враховуються при підготовці бібліотечних довідкових видань та онлайн-енциклопедій, які не тільки будуть знайомити користувачів з певним рівнем стану і розвинення бібліотечної справи країни чи регіону, а й самі, певним чином, будуть відображати рівень їхнього розвитку, надаючи користувачеві інформаційний ресурс у традиційній та електронній формах та віддзеркалюючи історичний, культурний, науково-освітній, економіко-промисловий потенціал країни або рівень поступу певного регіону.

Висновки. Таким чином, при належному розвитку **Б. е.**, створення друкованих та електронних енциклопедичних видань з бібліотечної справи може стати результативною цільовою програмою бібліотечної політики, ефективним засобом консолідації інформаційного та професіонального ресурсу країни. Під-

готовка та оприлюднення довідкових видань з бібліотечної справи та розвиток **Б. е.** значною мірою сприятиме піднесенню професійної культури галузі, формуванню навичок дослідницької, аналітично-пошукової роботи фахівців бібліотек. Збільшення уваги до розвитку професійної термінології, до визначення та змісту понять поглиблює фахові знання; упорядковує та систематизує тематичний матеріал; розвиває аналітичні здібності працівників бібліотек, збагачуючи їхню професійну культуру та мову. **Б. е.** – це не тільки наукова галузь, а й прискіплива, скрупульозна колективна діяльність науковців, що базується на чітких методологічних засадах, оперує системою фактичних відомостей, актуалізованих у межах конкретного видання й відтворених у статтях певного типу. Рівень та стан зазначеного виду діяльності свідчить не тільки про теоретичний ступінь розвинення знань з бібліотекознавства, але й про практичний щабель розвитку бібліотечної справи та культури в цілому. За соціальним положенням та рівнем динаміки поступу **Б. е.** можна судити та визначати стан розвитку різних галузей бібліотекознавства, професійний рівень культури фахівців певної сфери діяльності, а також з'ясовувати обсяги внеску видатних вчених та діячів бібліотечної справи у розвиток галузі. Становлення та рівень розвитку **Б. е.** – це характеристика не тільки певного етапу поступу бібліотечної справи та науки, а й спосіб популяризації академічних знань через наукове опрацювання та створення низки довідково-енциклопедичних видань.

Організація підготовки, створення та оприлюднення бібліотечних енциклопедичних видань та подальше розвинення **Б. е.** часто збігаються з переломними періодами у розвитку галузі, знаменують собою певний суттєвий етап становлення теоретичного розуміння галузі та галузевої термінології. Тому логічним і життєво необхідним стає осмислення та періодичне оновлення і корегування змістовних матеріалів існуючих довідкових видань для їх постійної актуалізації. Звідси – робота з підготовки бібліотечної енциклопедії відбувається перманентно та триває не один рік. Таким чином, **Б. е.** покликана вивчати та систематизувати сучасні знання про стан, етапи та напрями розвитку різних галузей бібліотечної справи країни та поширювати їх серед фахівців засобами підготовки та удосконалення енциклопедичних видань. Процес становлення вітчизняної **Б. е.** та визначення основних методичних й методологічних засад з укладання українських енциклопедичних видань з бібліотечної справи продовжується, оскільки триває формування самого механізму їхнього укладання, до якого залучені провідні фахівці з багатьох галузей сучасного бібліотекознавства. Отже, формування та становлення вітчизняної **Б. е.** свідчить про її вихід на рівень державної значущості, попри відносно низький ступінь її підтримки зі сторони держави. Незважаючи на соціально-економічні складнощі в країні, українська **Б. е.** буде продовжувати розвиватися й надалі, при умові заохочення до неї не тільки найкращих фахівців галузі, а й при допомозі залучення низки соціально-культурних проєктів, а також поважних благодійних громадських та культурних фондів, зокрема – Українського культурного фонду.

Список використаних джерел та літератури

1. Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології. – Київ, 2004. – 328 с.
2. Биковський Л. Матеріали для майбутньої української енциклопедії книгознавства: принагідні нотатки / Л. Биковський. – Денвер, 1978. – 225 с. (Укр. бібліолог. ін-т.).
3. Бібліотечна енциклопедія Харківщини: регіональний корпоративний проєкт [веб-сайт] / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Електрон. дані. – Харків, 2025. – Режим доступу: <http://libenc.korolenko.kharkov.com/> (дата звернення: 31.10.2024). – Загол. з тит. екрана.
4. Гарбар Л. В. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. сл. / авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; ред. кол.: Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, НБУВ, Ін-т рукопису. – Київ, 2017. – 616 с.
5. Гарбар Л. В. Ніна Володимирівна та Олена Володимирівна Піскорські – діячі української бібліотечної справи / Л. В. Гарбар // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2012. – Вип. 16. – С. 390–416. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000777> (дата звернення: 31.10.2024).
6. Глазунова Л. В. Бібліотечна енциклопедія Харківщини: презентація демоверсії електронного ресурсу / Л. В. Глазунова, В. В. Сафонова // Короленківські читання 2016 «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору» : матеріали 19-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12 жовт. 2016 р.) : у 2 ч. – Харків, 2017. – Ч. 1. – С. 47–51. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2SwVlrf> (дата звернення: 31.10.2024).
7. Добко Т. В. Українська енциклопедія в електронному середовищі / Т. В. Добко // Українська енциклопедистика : матеріали 3-ї Міжнар. наук. конф. (Київ, 22–23 жовт. 2013 р.). – Київ, 2014. – С. 45–50.
8. Довідник з бібліотекознавства і бібліографії / Е. Куделько, С. Мінц. – Харків, 1969. – 249 с.
9. Енциклопедистика: генеза в часі та просторі (до 30-річчя проголошення незалежності України: колективна монографія / ред. А. М. Киридон. – Київ : Енциклопед. вид-во, 2021. – 320 с.
10. Железняк М. Українські регіональні енциклопедії: значення, функції, проблеми / М. Железняк, О. Іщенко // Українська енциклопедистика : матеріали 5-ї Міжнар. наук. конф. (Київ, 27 листоп. – 1 груд. 2017 р.). – С. 44–49. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://ue.encyclopedia.kiev.ua/articles/2017/ukrainskirehionalni-entsyklopedii-znachennia-funktsii-problemy.pdf> (дата звернення: 31.10.2024).
11. Зворський С. «Українська бібліотечна енциклопедія»: від задуму до практичної реалізації / С. Зворський // Енциклопед. вісн. України. – 2015. – Вип. 6–7. – С. 33–37.
12. Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка. 1940–2011 : енциклопед. довід. / Упр. культури Івано-Франків. ОДА [та ін.] ; відп. за вип. Л. Бабій. – Івано-Франківськ, 2011. – 78 с.
13. Іщенко О. Енциклопедистика як складник книжкової культури України: тенденції сьогодення / О. Іщенко // Наук. пр. Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – 2019. – № 51. – С. 201–209. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2019_51_15 (дата звернення: 31.10.2024).
14. Ківшар Т. І. Невідомі «Матеріали для майбутньої енциклопедії книгознавства» Л. Биковського (до 125-х роковин від дня народження) / Т. І. Ківшар // Життя в науці. Студії на пошану Любові Дубровіної. – Київ : НБУВ, 2020. – С. 422–440.
15. Книга : енциклопед. сл. – М., 1999. – 1551 с.
16. Книговедение : энциклопед. сл. – М., 1982. – 692 с.
17. Ковалевский Г. Г. Практическое руководство по библиотековедению / Г. Г. Ковалевский, Ю. А. Иванов-Меженко. – Петроград : Мысль, 1923. – 204 с.
18. Козловський В. Бібліотекознавча й бібліографічна термінологія, принципи її вироблення і організація термінологічної роботи / В. Козловський // Архів НБУВ. – Оп. 1. – Спр. 204. – Арк. 6–7.
19. Козловський В. Українська бібліотечна енциклопедія : тези доповіді [заслухана на засіданні НДКБ 28 берез. та 10 квіт. 1933 р.] / В. О. Козловський // Архів Ін-ту рукопису НБУВ. – Ф. 33. – № 2868.
20. Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології / [уклад.: Б. Комаров, Р. Волянський, Е. Каменська, Л. Коган, Л. Жислін] // Бюл. Одес. бібл. об-ня. – 1926. – № 1–2. – С. 5–19.
21. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики / Г. М. Швецова-Водка [та ін.] ; ред. Г. М. Швецова-Водка. – Київ : [б. в.], 1999. – 116 с.

22. Корпус енциклопедичних видань України: бібліогр. онлайн-покажчик [веб-сайт] / уклад.: М. Г. Железняк, О. С. Іщенко [та ін.] ; Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Електрон. дані. – Київ, 2025. – Режим доступу: <https://corpus.encyclopedia.kyiv.ua/> (дата звернення: 15.06.2024). – Загол. з тит. екрана.
23. *Меженко Ю.* Лист до редакції / Ю. Меженко // *Бібліолог. вісті*. – 1923. – № 4. – С. 119–120.
24. Проект Концепції «Української бібліотечної енциклопедії» // *Бібліотечна планета*. – 2011. – № 1. – С. 30–32. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://goo.su/h8Df> (дата звернення: 31.10.2024).
25. *Ракитянська В. Д.* «Бібліотечна енциклопедія Харківщини»: концепція регіонального електронного проекту / В. Д. Ракитянська, В. В. Сафонова // *Бібліотечний форум України*. – 2014. – № 4. – С. 20–22. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://ru.calameo.com/read/00063294500762915c4c6> (дата звернення: 31.10.2024).
26. *Сафонова В.* Галузева енциклопедія як складова бібліотечної регіоналістики / В. Сафонова // *Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку: матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 125-річчю від дня заснув. ПОУНБ імені І. П. Котляревського*. – Полтава: АСМІ, 2020. – С. 63–70.
27. *Сірополько С.* Історія письма і друку: коротка енциклопедія книгознавства [Ч. 1] / С. Сірополько // *ЦДАВО України*. – Ф. 4433. – Оп. 2. – Спр. 18. – 84 арк. ; Спр. 19. – [Б/д] ; *Сірополько С.* Історія письма і друку: коротка енциклопедія книгознавства. Ч. 2: Бібліотекознавство / С. Сірополько. – ЦДАВО України. – Ф. 4433. – Оп. 2. – Спр. 19. – 72 арк. ; *Сірополько С.* Історія письма і друку: коротка енциклопедія книгознавства. Ч. 3: Школотознавство / С. Сірополько. – ЦДАВО України. – Ф. 4433. – Оп. 2. – Спр. 20. – 257 арк.
28. *Словник книгознавчих термінів* / [уклад.: В. Я. Буран та ін.]. – Київ: Кн. палата, 2003. – 159 с.
29. *Соколов В. Ю.* Регіональні енциклопедичні видання з бібліотечної справи – важливий фактор розвитку бібліотечної політики / В. Ю. Соколов // *Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія* / ред. А. М. Киридон. – Київ: Енциклопед. Вид-во, 2017. – С. 135–147.
30. *Солоїденко Г.* Бібліотечні довідники, путівники: досвід створення та видання / Г. Солоїденко // *Бібліотечний вісник*. – 2021. – № 3. – С. 64–77. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_3_8 (дата звернення: 31.10.2024).
31. *Солоїденко Г. І.* Бібліотеки та бібліотечна справа на сторінках енциклопедій / Г. І. Солоїденко // *Енциклопедії як глобальні медії: колективна монографія* / ред. А. М. Киридон. – Київ, 2020. – С. 71–80.
32. *Солоїденко Г. І.* Бібліотечна термінологія / Г. І. Солоїденко // *Українська бібліотечна енциклопедія* / Нац. б-ка України імені Ярослава Мудрого. – Електрон. текст. дан. – 2025. – Режим доступу: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%91%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 31.01.2025). – Загол. з екрана.
33. *Солоїденко Г. І.* Бібліотечне знання на сторінках фахових енциклопедій / Г. І. Солоїденко // *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали наук.-практ. конф.* (Львів, 12 листоп. 2009 р.). – Львів, 2009. – С. 258–262.
34. *Солоїденко Г. І.* Російська бібліотечна енциклопедія – ще один крок в теорії і практиці бібліотекознавства / Г. І. Солоїденко // *Вісн. Кн. палати*. – 2009. – № 11. – С. 9–12.
35. *Солоїденко Г. І.* Українська бібліотечна термінологія: становлення та основні етапи розвитку / Г. І. Солоїденко / НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – 204 с.
36. *Сташко М. В.* Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів: 6700 термінів / М. В. Сташко; Держ. ун-т «Львів. політехніка». – Львів, 1996. – 200 с.
37. *Українська бібліотечна енциклопедія*: [веб-сайт] / Нац. б-ка України імені Ярослава Мудрого. – Електрон. дані. – 2025. – Режим доступу: <https://ube.nlu.org.ua/> (дата звернення: 31.01.2025). – Загол. з тит. екрана.
38. *Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі: монографія*. – Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2021. – 196 с.
39. *Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву: колективна монографія* / ред. А. Киридон. – Київ: Енциклопед. вид-во, 2022. – 368 с.
40. *Українська енциклопедистика. Регіональний аспект: матеріали 5-ї Міжнар. наук. конф.* / ред. М. Г. Железняк; НАН України, Ін-т енциклопед. дослідж. – Київ, 2017. – 112 с.
41. *Українська енциклопедистика: постаті, події, поняття: зб. матеріалів* / ред. А. Киридон. – Київ: Енциклопед. вид-во, 2022. – 208 с.

42. Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції: монографія / ред. Я. Яцків ; Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2018. – 150 с.
43. Черниш Н. Українські електронні енциклопедії як складова національного інформаційного простору / Н. Черниш // Вісн. Кн. палати. – 2016. – № 2. – С. 29–34.
44. *Encyclopaedia of librarianship* / ed. T. Landau. – London, 1958. – 336 p.
45. *Encyclopedia of library and information science* [in 33 volumes]. / ed. A. Kent. – New York, 1968–2003.
46. *Encyclopedia of library and information sciences*. Vol. 1–7 / ed.: M. J. Bates, M. N. Maack. – Boca Raton, Fla. [u. a.] : CRC Press, 2009.
47. *Encyclopedia of library science* [in 28 volumes]. – New York, 1958.
48. *Encyklopedia wiedzy o książce* / red. naczelny A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynandlowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1971. – 1299 s.
49. *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1976. – 340 s.
50. *Lexikon des Bibliothekswesen: in zwei Bänden*. Leipzig, 1974–1975 / H. Kunze, G. Ruckl, H. Riedel. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1974–1975. – Bd. 1. – 1040 s. ; Bd. 2. – Sp. 1041–2112.
51. *Moth A. Glossary of library terms* (Engl., Dan., Dutch, French, Germ, Ital., Span., Swed) / A. Moth. – Boston, 1915. – 58 p.
52. *Thompson E. H. A.L.A. Glossary of library terms with a selection of terms in related fields* / E. H. Thompson ; Prep. under the dir. of the Comm. on library terminology of the ALA. – Chicago, 1943. – 168 p.
53. *Tomlinson L. E. The library science glossary* / L. E. Tomlinson. – Waco, 1942. – 132 p.

References

- [1]. *Anhlo-ukrainskyi slovnyk-dovidnyk bibliotechno-informatsiinoi terminolohii* [English-Ukrainian dictionary-handbook of library and information terminology]. Kyiv, 2004, 328 p.
- [2]. Bykovskyi L. *Materialy dlia maibutnoi ukrainskoi entsyklopedii knyhoznavstva: prynahidni notatky* [Materials for the future Ukrainian encyclopedia of bibliography: random notes.]. Denver (Kolorado), 1978, 225 p.
- [3]. *Bibliotechna entsyklopediia Kharkivshchyny: rehionalnyi korporatyvnyi proiekt* [Library Encyclopedia of Kharkiv Region: regional corporate project]. Available at: <http://libenc.korolenko.kharkov.com/>
- [4]. Harbar L. V. *Istoriia ukrainskoi bibliotechnoi spravy v imenakh (kinets XIX st. – 1941 r.): materialy do biobibliografichnoho slovnyka* [The history of Ukrainian librarianship in names (the end of the 19th century – 1941): materials for a bio-bibliographic dictionary]. Kyiv, 2017, 616 p.
- [5]. Harbar L. V. Nina Volodymyrivna ta Olena Volodymyrivna Piskorski – diiachi ukrainskoi bibliotechnoi spravy [Nina Volodymyrivna and Olena Volodymyrivna Piskorski are Ukrainian librarians]. *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy*. 2012, iss. 16, pp. 390–416. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000777>
- [6]. Hlazunova L. V., Safonova V. V. *Bibliotechna entsyklopediia Kharkivshchyny: prezentatsiia demoversii elektronnoho resursu* [Library encyclopedia of the Kharkiv region: presentation of the demo version of the electronic resource]. *Korolenkivski chytannia 2016. «Biblioteki, arkhivy, muzei: intehratsiia do svitovoho naukovooho ta istoriko-kulturnoho prostoru» : materialy XIX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 12 zhovt. 2016 r.) : u 2 ch.* Kharkiv, 2017, pat. 1, pp. 47–51. Available at: <https://bit.ly/2SwVlrf>
- [7]. Dobko T. V. *Ukrainska entsyklopediia v elektronnomu seredovyshchi* [Ukrainian encyclopedia in the electronic environment]. *Ukrainska entsyklopedystyka : Mater. III mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 22–23 zhovt. 2013 r.)*. Kyiv, 2014, pp. 45–50.
- [8]. Kudelko E., Mints S. *Dovidnyk z bibliotekoznavstva i bibliografii* [Handbook of library science and bibliography]. Kharkiv, 1969, 249 p.
- [9]. *Entsyklopedystyka: geneza v chasi ta prostori (do 30-richchia proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy: kolektyvna monohrafiia* [Encyclopaedics: genesis in time and space (to the 30th anniversary of the declaration of independence of Ukraine: a collective monograph)]. Kyiv, 2021, 320 p.
- [10]. Zhelezniak M., Ishchenko O. *Ukrainski rehionalni entsyklopedii: znachennia, funksi, problemy* [Ukrainian regional encyclopedias: meaning, functions, problems]. *Ukrainska entsyklopedystyka : materialy V Mizhnarodnoi naukovo konferentsii (Kyiv, 27 lystop. – 1 hrud. 2017 r.)*. Kyiv, 2017, pp. 44–49. Available at: <http://ue.encyclopedia.kiev.ua/articles/2017/ukrainskirehionalni-entsyklopedii-znachennia-funktsii-problemy.pdf>

- [11]. Zvorskyi S. «Ukrainska bibliotekna entsyklopediia»: vid zadumu do praktychnoi realizatsii [«Ukrainian library encyclopedia»: from conception to practical implementation]. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*. 2015, iss. 6–7, pp. 33–37.
- [12]. *Ivano-Frankivska oblasna universalna naukova biblioteka im. I. Franka. 1940–2011 : entsykl. dovid. [Ivano-Frankivsk Regional Universal Scientific Library named after I. Franko. 1940–2011: an encyclopedic reference]*. Ivano-Frankivsk, 2011, 78 p.
- [13]. Ishchenko O. Entsyklopedystyka yak skladnyk knyzhkovoi kultury Ukrainy: tendentsii sohodennia [Encyclopaedics as a component of the book culture of Ukraine: current trends]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. 2019, no 51, pp. 201–209. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2019_51_15
- [14]. Kivshar T. I. Nevidomi «Materialy dlia maibutnoi entsyklopedii knyhoznavstva» L. Bykovskoho (do 125-tyh rokivnyh vid dnia narodzhennia) [Unknown «Materials for the future encyclopedia of bibliography» by L. Bykovsky (to the 125th anniversary of his birth)]. *Zhyttia v nauksi. Studii na poshanu Liubovi Dubrovinoi*. Kyiv, 2020, pp. 422–440.
- [15]. *Kniga: enciklopedicheskij slovar [Book: encyclopedic dictionary]*. M., 1999. 1551 p.
- [16]. *Knigovedenie: enciklopedicheskij slovar [Bibliography: an encyclopedic dictionary]*. M., 1982, 692 p.
- [17]. Kovalevskij G. G., Ivanov-Mezhenko Yu. A. *Prakticheskoe rukovodstvo po bibliotekovedeniyu [Practical guide to librarianship]*. Petrograd, 1923, 204 p.
- [18]. Kozlovskiy V. Bibliotekoznavcha y bibliografichna terminolohiia, pryntsyipy yii vyroblennia i orhanizatsiia terminolohichnoi roboty [Library and bibliographic terminology, principles of its development and organization of terminological work]. *Arkhiv NBUV [NBUV archive]*, op. 1, spr. 204, ark. 6–7.
- [19]. Kozlovskiy V. *Ukrainska bibliotekna entsyklopediia : tezy dopovidi [zasluchhana na zasidanni NDKB 28 berez. ta 10 kvit. 1933 r.] : mashynopys [Ukrainian library encyclopedia: theses of the report [heard at the NDKB meeting on March 28. and April 10 1933] : typescript]*. *Instytut rukopysu NBUV [Institute of Manuscripts of the NBUV]*. F. 33, no 2868.
- [20]. Korotkyi Rosiisko-Ukrainskyi slovnyk biblioteknoi Terminolohii [Short Russian-Ukrainian dictionary of library terminology]. *Biuletyn Odeskoho biblioteknoho obiednannia*. 1926, no 1–2, pp. 5–19.
- [21]. *Korotkyi terminolohichnyi slovnyk iz bibliograficheskoho ta sotsialnoi informatyky [A short terminological dictionary of bibliography and social informatics]*. Kyiv, 1999, 116 p.
- [22]. *Korpus entsyklopedychnykh vydan Ukrainy: bibliografichnyi onlain-pokazhchyk [Corpus of Ukrainian Encyclopedias: Bibliographic Index]*. Available at: <https://corpus.encyclopedia.kyiv.ua/>
- [23]. Mezhenko Yu. Lyst do redaktsii [Letter to the editor]. *Bibliolohichni visti*. 1923, no 4, pp. 119–120.
- [24]. Proekt Kontseptsii «Ukrainskoi biblioteknoi entsyklopedii» [Project Concept of «Ukrainian library encyclopedia»]. *Bibliotekna planeta*. 2011, no 1, pp. 30–32. Available at: <https://goo.su/h8Df>
- [25]. Rakytianska V. D., Safonova V. V. «Bibliotekna entsyklopediia Kharkivshchyny»: kontseptsiiia rehionalnoho elektronnoho proektu [«Library encyclopedia of the Kharkiv Region»: the concept of the regional electronic project]. *Biblioteknyi forum Ukrainy*. 2014, no 4, pp. 20–22. Available at: <http://ru.calameo.com/read/00063294500762915c4c6>
- [26]. Safonova V. Haluzeva entsyklopediia yak skladova biblioteknoi rehionalistyky [Industry encyclopedia as a component of library regional studies]. *Biblioteka v suchasnomu informatsiinomu i sotsiokulturnomu seredovyshchi: dosiahnennia, vykylyky i vektory rozvytku : materialy Vseukr. nauk. kon-yi, prysviachenoii 125-richchiiu vid dnia zasniv. POUNB imeni I. P. Kotliarevskoho*. Poltava, 2020, pp. 63–70.
- [27]. Siropolko S. Istoriia pysma i druku : korotka entsyklopediia knyhoznavstva. I chastyna [History of writing and printing: a short encyclopedia of bibliography. And part]. *TsDAVO Ukrainy*. Fond. 4433, op. 2, spr. 18, 84 ark.; II chastyna «Bibliotekoznavstvo» [Part II «Library Science»]. *TsDAVO Ukrainy*. F. 4433, op. 2, spr. 19, 72 ark.; III chastyna «Shkoloznavstvo» [Part III «School Studies»]. *TsDAVO Ukrainy*. F. 4433, op. 2, spr. 20, 257 ark.
- [28]. *Slovnyk knyhoznavchykh terminiv [Dictionary of bibliographic terms]*. Kyiv, 2003, 159 p.
- [29]. Sokolov V. Yu. Rehionalni entsyklopedychni vydannia z biblioteknoi spravy – vazhlyvyi faktor rozvytku biblioteknoi polityky [Regional encyclopedic publications on library matters are an important factor in the development of library policy]. *Entsyklopedychni vydannia v suchasnomu informatsiinomu prostori: kolektyvna monohrafiia*. Kyiv, 2017, pp. 135–147.
- [30]. Soloidenko H. I. Bibliotekni dovidnyky, putivnyky: dosvid stvorennia ta vydannia [Library reference books, guides: experience of creation and publication]. *Biblioteknyi visnyk*. 2021, no 3, pp. 64–77. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_3_8

- [31]. Soloidenko H. I. Biblioteki ta biblioteczna sprava na storinkakh entsyklopedii [Libraries and librarianship on the pages of encyclopedias]. *Entsyklopedii yak hlokalni medii : kolektyvna monohrafiia*. Kyiv, 2020, pp. 71–80.
- [32]. Soloidenko H. I. Biblioteczna terminolohiia [Library terminology]. *Ukrainska biblioteczna entsyklopediia*. Available at: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%91%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F>
- [33]. Soloidenko H. I. Biblioteczne znannia na storinkakh fakhovykh entsyklopedii [Library knowledge on the pages of professional encyclopedias]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteki v umovakh informatsiinoho suspilstva : materialy nauk.-prakt. konf., (Lviv, 12 lystop. 2009 r.)*. Lviv, 2009, pp. 258–262.
- [34]. Soloidenko H. I. Rossiiska biblioteczna entsyklopediia – shche odyn krok v teorii i praktitsi bibliotekoznavstva [The Russian library encyclopedia is another step in the theory and practice of library science]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*. 2009, no 11, pp. 9–12.
- [35]. Soloidenko H. I. *Ukrainska biblioteczna terminolohiia: stanovlennia ta osnovni etapy rozvytku* [Ukrainian library terminology: formation and main stages of development]. Kyiv, 2010, 204 p.
- [36]. Stashko M. V. *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk bibliotечно-bibliohrafichnykh terminiv: 6700 terminiv* [Russian-Ukrainian dictionary of library and bibliographic terms: 6700 terms]. Lviv, 1996, 200 p.
- [37]. *Ukrainska biblioteczna entsyklopediia* [Ukrainian library encyclopedia website]. Available at: <https://ube.nlu.org.ua/>
- [38]. *Ukrainska elektronna entsyklopedystyka v sotsiohumanitarnomu vymiri: monohrafiia* [Ukrainian electronic encyclopedia in the socio-humanitarian dimension: monograph]. Kyiv, 2021, 196 p.
- [39]. *Ukrainska entsyklopedystyka yak skladnyk informatsiinoho sprotyvu: kolektyvna monohrafiia* [Ukrainian encyclopedia as a component of information resistance: a collective monograph]. Kyiv, 2022, 368 p.
- [40]. *Ukrainska entsyklopedystyka. Rehionalnyi aspekt: Materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainska entsyklopedystyka»* [Ukrainian encyclopedia. Regional aspect: Materials of the 5th International Scientific Conference «Ukrainian Encyclopedia»]. Kyiv, 2017, 112 p.
- [41]. *Ukrainska entsyklopedystyka: postati, podii, poniattia: zbirnyk materialiv* [Ukrainian encyclopedias: figures, events, concepts: a collection of materials]. Kyiv, 2022, 208 p.
- [42]. *Ukrainski entsyklopedii: typolohiia, styl, funksiï: monohrafiia* [Ukrainian encyclopedias: typology, style, functions: monograph]. Kyiv, 2018, 150 p.
- [43]. Chernysh N. *Ukrainski elektronni entsyklopedii yak skladova natsionalnoho informatsiinoho prostoru* [Ukrainian electronic encyclopedias as a component of the national information space]. *Visnyk Knyzhk. palaty*. 2016, no 2, pp. 29–34.
- [44]. Landau T. *Encyclopaedia of librarianship*. London, 1958, 336 p.
- [45]. Kent A. *Encyclopedia of library and information science* [in 33 volumes]. New York, 1968–2003.
- [46]. Bates M. J., Maack M. N. *Encyclopedia of library and information sciences*. Vol. 1–7. Boca Raton, 2009.
- [47]. *Encyclopedia of library science* [in 28 volumes]. New York, 1958.
- [48]. Birkenmajer A., Kocowski Br., Trzynandlowski J. *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971, 1299 s.
- [49]. *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976, 340 s.
- [50]. Kunze H., Ruckl G., Riedel H. *Lexikon des Bibliothekswesen: in zwei Bänden*. Bd. 1–2. Leipzig, 1974–1975.
- [51]. Moth A. *Glossary of library terms. (Engl., Dan., Dutch, French, Germ, Ital., Span., Swed.)*. Boston, 1915, 58 p.
- [52]. Thompson E. H. *A.L.A. Glossary of library terms with a selection of terms in related fields*. Chicago, 1943, 168 p.
- [53]. Tomlinson L. E. *The library science glossary*. Waco (Texas), 1942, 132 p.

Надійшла 11.02.2025 р.

Sokolov Viktor

Candidate of Historical Sciences (PhD),

Associate Professor, Chief Librarian of the Research Department

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

e-mail: socolv@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

DEVELOPMENT OF REFERENCE PUBLICATIONS ON LIBRARIANSHIP AND THE FORMATION OF LIBRARY ENCYCLOPEDICS IN UKRAINE

Summary

In Viktor Sokolov's article **"Development of reference publications on librarianship and the formation of library encyclopedics in Ukraine"** the development of reference (in particular, encyclopedic) publications on library science (especially in Ukraine) is analyzed, the significance and importance of their creation for the further progress of library science and the formation of a library encyclopedics, which is characterized as a natural phenomenon of the development of library science and practice, as a certain stage in the development of library reference publications and book culture in general.

The purpose of the proposed work is to determine the features of the interpretation of the meaning of the term "library encyclopedics" based on the analysis and generalization of information relating to the development of reference and encyclopedic publications on librarianship and industry encyclopedics, as well as the analysis of the characteristic features, tasks and features of the development of the library encyclopedics in Ukraine, determining its place and significance for the advancement of library practice and science.

The methodological basis of the proposed work is, in addition to general scientific methods (analysis, comparison, analogy, deduction, induction, etc.), methods of terminological analysis, descriptive-analytical, bibliographic, historical-genetic, historical-comparative, chronological and other research methods.

The scientific novelty of the investigation is determined by the fact that it first highlights the essence of the concept of "library encyclopedics" and characterizes its specific features; the information on the development of Ukrainian library reference and encyclopedic publications is analyzed through the prism of the formation of a library encyclopedics; the importance of the development of a library encyclopedics for the advancement of library science and practice is substantiated.

Conclusions. With the proper development of library encyclopedics, the creation of printed and electronic encyclopedic publications on library science can become an effective target program of library policy, an effective means of consolidating the information and professional resource of the country. The preparation and publication of reference publications on library science and the development of library encyclopedics will significantly contribute to the improvement of the professional culture of the industry, the formation of skills for research, analytical and search work of library specialists. Increased attention to the development of professional terminology, to the definition and content of concepts deepens professional knowledge; organizes and systematizes thematic material; develops the analytical abilities of library workers, enriching their professional culture and language. Library encyclopedics is not only a scientific field, but also a meticulous,

scrupulous collective activity of scientists, based on clear methodological principles, operating on a system of factual information, updated within the framework of a specific publication and reproduced in articles of a certain type. The level and state of the specified type of activity indicates not only the theoretical degree of development of knowledge in library science, but also the practical stage of development of library science and culture in general. By the social position and level of dynamics of progress of library encyclopedics, one can judge and determine the state of development of various branches of library science, the professional level of culture of specialists in a certain field of activity, and also find out the volume of contribution of outstanding scientists and librarians to the development of the industry. The formation and level of development of library encyclopedics is a characteristic not only of a certain stage of progress in library science and science, but also a way of popularizing academic knowledge through scientific processing and creation of a number of reference and encyclopedic publications. The organization of the preparation, creation and publication of library encyclopedic publications and the further development of library encyclopedics often coincide with turning points in the development of the industry, mark a certain significant stage in the formation of the theoretical understanding of the industry and industry terminology. Therefore, it becomes logical and vital to comprehend and periodically update and correct the content of existing reference publications for their constant updating. Hence, the work on the preparation of a library encyclopedia is ongoing and lasts more than one year. Thus, library encyclopedics is designed to study and systematize modern knowledge about the state, stages and directions of development of various branches of library science in the country and to disseminate them among specialists by means of preparation and improvement of encyclopedic publications. The process of formation of library encyclopedics in Ukraine and determination of the main methodological and methodological principles for compiling Ukrainian encyclopedic publications on library science continues, since the formation of the very mechanism of their compilation, which involves leading specialists from many branches of modern library science, continues. The formation and formation of library encyclopedics in Ukraine indicates its reaching the level of state significance, despite the relatively low degree of its support from the state. Despite the socio-economic difficulties in the country, library encyclopedics in Ukraine will continue to develop, provided that not only the best specialists in the field are encouraged to do so, but also with the help of involving a number of socio-cultural projects, as well as reputable charitable public and cultural foundations, in particular the Ukrainian Cultural Foundation.

Keywords: branch encyclopedias, reference editions, encyclopedia business, branch encyclopedics, library encyclopedics, encyclopedic studies.

УДК 929Мечников:087:[94:378.4(477.74-21)]»1890/2025»
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).333408](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).333408)

Хмарський Вадим Михайлович

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Всеволода Змієнка, 2, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: +38 (048) 723 52 54;
e-mail: khmarskyi@onu.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8140-639X>

**ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ІЛЛІ МЕЧНИКОВА
У СИНТЕТИЧНИХ ПРАЦЯХ З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ (КІНЕЦЬ 19 – ПОЧАТОК 21 СТ.)**

Статтю присвячено еволюції образу видатного науковця, Нобелівського лауреата Іллі Мечникова в узагальнюючих працях з історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, у якому він працював у 1870–1882 роках. З кінця 19-го століття і до сьогодні з'явилися друком сім книжок, брошура і стаття. Автором першої такої праці був у 1890 році професор Олексій Маркевич. У ній І. Мечников представлений одним із провідних університетських вчених-біологів. Проте у 1915 році професор Михайло Попруженко у своїй статті «не побачив» І. Мечникова серед видатних науковців університету за 50 років його історії. У радянський час у 1940 р. з'явилася книга з історії університету, в якій автори приділили значну увагу постаті І. Мечникова. Але основний акцент був зроблений на його місці у суспільно-політичній боротьбі в університеті. До 100-річчя університету вийшло дві праці – науково-популярна книжка (1965) та наукова монографія (1968). Автором відповідних фрагментів була професор З. Першина. У них І. Мечникову було присвячено надзвичайну увагу. Він показаний як видатний науковець і культовий персонаж в історії університету. Наступні книжки у 1991 та 2000 роках були науково-популярного характеру, меншими за обсягом. Про І. Мечникова йшлося як про видатного науковця, але не надаючи йому екстраординарного місця в історії університету. У 2015 році вийшла друком фундаментальна монографія з історії університету. У ній місце І. Мечникова було мінімізоване, але віддаючи йому належне як видатному науковцю. У 2025 р. підготовлено монографію, що має презентувати нове бачення і місце І. Мечникова в історії університету. Якщо в радянський час І. Мечникова спочатку було визначено як російського вченого, то згодом – як українського та російського, то сучасні історики не акцентують увагу на його етнічному походженні чи національній самосвідомості, намагаючись осмислити його життя і науковий доробок як невід'ємну частину культурної спадщини сучасної України.

Ключові слова: Ілля Мечников, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, синтетичні праці, еволюція образу, історія університету, історіографія, політика пам'яті, Олексій Маркевич, Андрій Крячун, Заїра Першина, імперська епоха, радянська епоха, сучасність.

Образ Іллі Мечникова є невід'ємною складовою інтелектуального й матеріального ландшафту Одеського університету. Від часу надання закладу вищої освіти його імені, символічно у залі засідань Вченої ради з'явилась скульптура у весь зріст, а на фасаді головного корпусу – велика меморіальна дошка, портрети вченого у різних місцях університету (включаючи музейну експозицію). Протягом десятиліть відбувались численні імпрези, присвячені його пам'яті, призначались стипендії на його честь, зображення уміщувались на різноманітній університетській рекламній продукції. Прізвище використовується у різноформатних університетських заходах, як-от: МечниковСтартФест (свято першокурсників) чи Мечников День (презентація закладу просто неба у Ботанічному саду) тощо. Особливе місце у політиці пам'яті університетського керівництва та істориків посідають узагальнюючі праці з історії Університету, що втілюють певну авторефлексію – осмислення минулого й сьогодення, намагання пізнати себе. Про те, як ювілеї впливають на урочисті заходи та появу синтетичних праць, вже йшлося напередодні 150-річного ювілею [5; 12]. Повернутись до цього вважаємо не зайвим, адже очевидно, що час породжував і змінював не лише загальний погляд Університету на самого себе, а й на таку знакову його постать як Ілля Мечников.

Представимо короткий перелік праць з історії нашого закладу із зазначенням року їхнього виходу друком, який наочно демонструє вирішальну роль ювілеїв як спонукальних чинників університетського історіописання: 1890 р. – книга «Двадцятип'ятиріччя імператорського Новоросійського університету: історична записка та академічні списки» (О. Маркевич); 1915 р. – стаття «Імператорський Новоросійський університет. (з нагоди 50-річчя його існування)» (М. Попруженко); 1940 р. – книга «Одеський університет за 75 років (1865–1940)» (колектив авторів); 1965 р. – книга «Одеському університету – сто років» (О. Юрженко, З. Першина, Г. В'язовський); 1968 р. – книга «Історія Одеського університету за 100 років» (колектив авторів); 1991 р. – книга «Одеський університет, 1865–1890» (колектив авторів); 2000 р. – книга «Історія Одеського університету. 1865–2000» (колектив авторів); 2010 р. – брошура «Одеському національному університету імені І.І. Мечникова – 145. Лібрето напередодні славетного ювілею» (О. Дьомін, В. Хмарський); 2015 р. – книга «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (1865–2015). Історія та сучасність» (колектив авторів).

У підсумку маємо сім праць книжкового формату, брошуру та статтю: два нарративи з'явилися в імперський період, чотири – у радянський і вже три – у сучасний. Далі розглянемо згідно таких характеристик, як зовнішні параметри, насамперед обсяг, що свідчить про докладені до праці зусилля, так і визначальні вербальні маркери, що відображають як добу, і розглянемо візію авторів персони Іллі Мечникова.

Треба зазначити, що вперше про історію Університету заговорили через 10 років після його створення, тобто саме тоді, коли Ілля Мечников ще був одним

з викладачів. Історик права професор Федір Леонтович, будучи на той час ректором, у грудні 1874 року запропонував написати відповідну «стислу записку», але у січні ювілейного 1875 року відмовився від цього проєкту [12, с. 58].

Місію піонера виконав Олексій Маркевич – професор кафедри російської історії, який став автором книги, написаної на перше 25-річчя молодого закладу освіти. Ентузіаст по натурі, судячи з усього, з власної ініціативи й без гонорару, він взявся до роботи й за сім місяців представив цілий фоліант на 550 сторінок. «Історія від Маркевича» до початку XXI століття матиме рекордний обсяг серед наративів з історії Одеського університету. Згідно з прийнятими нині стандартами це аж 50 авторських аркушів (у подальшому для стислості – аркуш – це одиниця виміру друкованої продукції, що містить 40 тисяч друкарських знаків). У перших рядках автор дякував як ректорові С. Ярошенку (1881–1890) за підтримку, так і колезі професору-філологу О. Кочубинському – за сприяння друку книги [7, с. V–VI].

Праця О. Маркевича складається зі вступу, передісторії, загальної історії Університету, історії кафедр, навчально-допоміжних установ та додатків. Мету твору автор визначив так: показати перші кроки навчального закладу методом систематичного викладу його історії, розглядаючи становище «існуючих у ньому протягом цього часу кафедр, оскільки навчальні й виховні заняття викладачів були, без сумніву, головною справою всього його життя (підкреслення наше – авт.); до того ж таким шляхом нам легше за все ознайомитись і з самим складом університетських викладачів» [7, с. 157]. Ця величезна за обсягом, у дусі позитивістських текстів, енциклопедія Університету, по суті, зберігає своє значення й донині.

Центральною частиною книги є огляд історії 38 кафедр (400 сторінок) з біографіями 145 науковців. Майже п'ять сторінок (близько 1% від обсягу всієї книги і понад 1% у межах галереї біографій) присвячено Іллі Мечникову у розповіді про фізико-математичний факультет і зокрема кафедру зоології, на якій він працював. Йдеться про шістьох зоологів, але О. Маркевич дозволяє собі епітет лише до І. Мечникова, називаючи його «знаменитим зоологом» [7, с. 446]. Історик наводить стислу біографію, переповідаючи про початок наукової кар'єри, змальовує обставини переїзду до Одеси, виходу у відставку та факт перебування І. Мечникова на той час у Парижі. Також в книзі міститься перелік праць, серед яких 80 наукових (переважно німецькою мовою) та 15 науково-популярних, який і займає більшу половину інформації про науковця.

Загалом розповідь про І. Мечникова лише за рахунок довшого переліку праць більша за інші і цілком співмірна з сюжетом про його колегу по кафедрі О. Ковалевського. Але І. Мечникова частіше за всіх згадано у сюжетах про інших зоологів. О. Маркевич (1847–1903), будучи не лише сучасником, але й майже однолітком І. Мечникова, написав текст лише невдовзі після від'їзду науковця до Франції, і тому цілком слушною є його заключна ремарка: «Діяльність І.І. Мечникова надто близька до нашого часу, щоб я дозволив собі

висловлювати про неї своє міркування, але про наукове значення її достатньо говорить сама відомість І. І. Мечникова» [7, с. 448].

Отже, оптика часу ще не дала можливості створити цілісний прижиттєвий образ Іллі Мечникова, але очевидний масштаб особистості було відзначено.

Минуло чверть століття. Станом на 1915 рік 70-річний Ілля Мечников вже сім років як був лауреатом Нобелівської премії й продовжував жити у Франції. А в Університеті задалегідь (з 1911 року) почали говорити про написання історії до 50-річчя. За редакторство й авторство розгорілася боротьба та дійшло навіть до балотування на Раді університету. У травні 1913 року проєкт мав здійснювати декан історико-філологічного факультету, історик професор Олександр Доброклонський. Втім з певних причин він відійшов від справи, і Рада спішно доручила її іншому історичу – професору Івану Линниченку, проте й він не впорався із завданням [1, арк. 91–93]. В умовах Першої світової війни та цілковитого згортання ювілейних заходів Університет міг залишитися без чергового наративу. Ситуацію врятував філолог професор Михайло Попруженко, який свого часу програв балотування О. Доброклонському. Він опублікував у петербурзькому журналі «Історичний вісник» статтю про історію Університету за 50 років.

«Історія від Попруженка» («стислий нарис», за визначенням автора) – стаття обсягом в один авторський аркуш. На його думку, «університет за п'ятдесят років свого існування пережив, звичайно, чимало різних небезпек і хвилювань, досить дав Росії (Російській імперії – авт.) працівників такого типу, а водночас цілком виразно встановив завдання спеціальних місцевих наукових потреб і запитів тієї частини нашої батьківщини, в якій йому потрібно було стати центром і осередком вищого просвітництва, розсадником освіти» [11, с. 605].

Текст М. Попруженка на 16 сторінок був у 50 разів менше тексту О. Маркевича. Приділивши значно більше уваги гуманітаріям, він лише дві сторінки відвів «природничникам» серед яких визначив п'ять персон – О. Веріго, М. Головкінський, О. Клосовський, Р. Прендель, І. Сінцов. Нобелівського лауреата Іллі Мечникова серед них не було. Дивним є те, що він відзначив створення бактеріологічної станції у Севастополі (університетське товариство природознавців), навіть не згадавши подібну знамениту установу в Одесі. Певно це пов'язано не з обсягом журнальної статті, а обставиною перебування І. Мечникова під час світової війни за кордоном, що могло вважатись непатріотичним і вплинути на аперцепцію М. Попруженка.

До написання наступної історії Університету минула ще чверть століття. За іронією долі це знову припало на роки вже світової війни. За цей час Університет закривали, розпорошували, створювали на його сколах інші заклади освіти, потім вже їх розпорошували, поки врешті не повернулись у 1933 році до ідеї його відновлення під назвою Одеського державного університету. Оскільки написання першої радянської історії було вельми непростою справою, адже припало на часи вже сформованої сталінської візії минулого, коли

«методологічні помилки» могли бути небезпечні для кар'єри чи долі науковців, то очолив написання книги особисто ректор Микола Савчук (1938–1948), а відповідальним редактором був професор-історик Костянтин Добролюбський, хоча обидва не стали авторами.

Текст «Історії від Савчука» 1940 року має шість авторів, тобто став уперше плодом колективних зусиль. Було вирішено включити до історії закладу не лише 13 дискретних років після встановлення в Одесі радянської влади (1920–1933), але і університетську історію імперської доби. Книжка мала висвітлити, на думку авторів, «основні моменти» історії закладу. Її обсяг – 15 аркушів, а за структурою – це діахронний наратив, що складається з трьох частин (дві з них присвячено імперському періоду). Вербальні маркери першої радянської праці такі: дореволюційний період – «Одеський університет був дітищем свого міста. Всі контрасти та протиріччя, відтінки суспільно-політичного життя дореволюційної Одеси позначалися на його діяльності»; радянська сучасність – «трудоий ентузіазм працівників університету, його професорів, викладачів та студентів, метод соціалістичного змагання, як основний метод боротьби за рух уперед, турбота Радянської влади та партії про вищу радянську школу, – порука того, що Одеський державний університет, сповнений бадьорості та готовності працювати на користь своєї чудової батьківщини, піде вперед – до нових досягнень та успіхів» [9, с. 186]. Отже, у цій праці в історії Університету утверджувалась радянська парадигма історіописання.

Автором частини, присвяченої 1865–1899 рокам, був історик Андрій Крячун (згодом загине на фронті). Її (44 сторінки) поділено за хронологічним принципом на три розділи – «Боротьба за створення університету» (3 сторінки), «Університет у 1865–1899 рр.» (7 сторінок) та «Суспільно-революційний рух в Одеському університеті в 1865–1899 рр.» (поділений на три підрозділи з тривіальними назвами за хронологічним принципом – «60–70-ті роки XIX століття», «80-ті роки XIX століття», «90-ті роки XIX століття») (34 сторінки). І. Мечникова загадано один раз у другому розділі, а сюжети про нього містяться у двох перших підрозділах заключного розділу, тобто його доробок і діяльність імплементовано до контексту суспільно-політичної боротьби.

Можна стверджувати, що у цьому тексті відбулось тріумфальне повернення І. Мечникова на сторінки університетської історії – його згадано понад 20 разів. Насамперед привертають увагу епітети. Спочатку про І. Мечникова згадано разом з І. Сеченовим як відомих вчених зі світовим ім'ям у перші роки існування Університету, а потім названо у колі п'ятих його «великих наукових сил» 70-х років (разом з О. Вериги, І. Сеченовим, М. Умовим, Ф. Успенським), який «виділявся, як велика, видатна наукова сила, як прекрасний та талановитий лектор», якого одесити вже тоді сприймали «світилом, що сходить» [9, с. 10, 24]. Фактографічною основою став текст О. Маркевича – переказано біографічні дані, але окремо окреслено роль І. Мечникова у роботі товариства природознавців, головування на з'їзді природознавців в Одесі, внесок у становлення

Зоологічного музею та Наукової бібліотеки (разом з Л. Ценковським та В. Григоровичем), популярність як публічного лектора (разом з О. Ковалевським).

Головним було те, що перебування І. Мечникова в Університеті змальовано у контексті суспільно-політичної боротьби у імперії, місті й закладі, продемонстровано його позицію у протистоянні ліберальної та консервативної «партійних» груп в університетській корпорації. Автор уналежнював І. Мечникова до «прогресивного табору», «демократичного крила» стверджував, навіть про «групу Мечникова» (серед прибічників названо О. Трачевського та О. Посникова, а серед опонентів – «консервативна частина професури», яку очолював П. Цитович). На думку А. Крячуна, саме громадянська позиція І. Мечникова стала причиною, через яку він пішов з Університету. На підтвердження цього надано витяги з двох історичних джерел. Спочатку представлено думку жандармів – «Мечников – професор зоології, людина крайніх переконань, неможлива в жодному навчальному закладі», а потім і самого науковця – «я відразу зрозумів, що реакційна течія викине мене з університету» [11, с. 24, 25, 31].

Відзначимо також, що у книзі, написаній російською мовою, А. Крячун називає його у дусі часу «видатним російським вченим», «знаменитим російським зоологом-ембріологом», «красою і гордістю Росії».

Загалом сюжети про І. Мечникова подано некомпактно, вони розпорошені по розділу. За обсягом «мечниковські» фрагменти у А. Крячуна та О. Маркевича подібні. Але з огляду на обсяг обох праць, питома вага розповіді про І. Мечникова у новій книжці утричі більша. Вченого змальовано у ній не стільки як потужного науковця, а як «прогресивного» діяча наукова діяльність якого була для автора проявом його суспільно-політичної боротьби.

Минула чергова чверть століття. Закінчилася Друга світова війна. В останній рік війни Університету присвоїли ім'я Мечникова, почалося десятиліття «відбудови», а за ним – десятиліття «відлиги». Особливою подією у житті університету стало сторіччя його історії у 1965 році. До нього готувались і, звичайно, планували писати книгу. Показово, що колишній професор Новоросійського університету історик Антоній Флоровський (1884–1968), живучи у вигнанні, хоч і у «соціалістичній» Чехословаччині, цікавився написанням історії Університету до особливого ювілею [6, с. 139]. Втім, одесити його розчарували, ледве встигнувши в ювілейний рік видати невеличку книжку авторства трьох – історикині З. Першиної, проректора-філолога Г. В'язовського та ректора-хіміка О. Юрженка. Цю книжку обсягом п'ять аркушів автори назвали «коротким нарисом», у якому три з половиною розділи присвячені «дорадянському» періоду (60% обсягу).

Загальна оцінка Університету в «Історії від трьох»: «Протягом всієї своєї історії він був значним центром прогресивної науки та передової демократичної культури двох народів – українського й російського»; дореволюційний період – «незважаючи на жорстокі утиски царату, тут утверджувались матеріалістичні традиції в науці, розвивалася революційна суспільна думка»; сучасність –

«свій сторічний ювілей Одеський університет зустрічає в період натхненної боротьби радянського народу за перетворення в життя грандіозної програми розгорнутого будівництва комуністичного суспільства, прийнятої ХХІІ з'їздом КПРС» [14, с. 3].

Текстологічний аналіз цієї та кількох наступних синтетичних праць з історії Університету дають підстави стверджувати, що розповідь про І. Мечникова, як і увесь імперський період, належить Заїрі Першиній (1925–2003). Цього разу відбулась принципова композиційна зміна – про нього йдеться переважно у розділі «Наукові традиції», що розпочинається такими словами: «Одну з найяскравіших сторінок у розвиток наукової думки в університеті вписав Ілля Ілліч Мечников, чиє ім'я носить нині Одеський університет» [14, с. 15]. Далі оповідь вибудовано за такою фабулою: обставини появи І. Мечникова в Університеті; визначення його як основоположника еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології, імунології, як «представника матеріалістичного світогляду у природознавстві»; окреслення його наукових інтересів щодо фізіології внутріклітинного травлення, досліджень по дарвінізму, біологічних методів боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур, засновника бактеріологічної станції; натхненні лекції, які він читав «каменя на камені не залишаючи від лжеучення про божественне походження світу»; скрутні матеріальні умови; про суспільну й моральну обстановку навколо нього («його переслідували і цькували реакціонери», «реакція усунула Мечникова з університету») [14, с. 16].

Крім розповіді про самого І. Мечникова, йдеться й про його однодумців і друзів – співпрацю з І. Сеченовим, О. Ковалевським, Л. Ценковським. Серед послідовників названо В. Заленського, Д. Заболотного, помічників – М. Гамалею та Я. Бардаха. У наступному розділі, присвяченому суспільно-політичній боротьбі в Університеті під назвою «Проти темряви й гніту» його згадано як «непримиренного противника реакційного режиму в університетах», а серед його однодумців названо професорів М. Умова, О. Поснікова, О. Веріго, В. Преображенського, М. Головкінського, М. Дювернуа. У сюжеті про відставку зазначено факт звернення до ректора 95-ти студентів з вимогою залишити І. Мечникова в Університеті, прийняття відставки радою та звільнення з Університету на знак солідарності професорів О. Поснікова та В. Преображенського [14, с. 41]. Отже, до 100-річчя Університету бачимо новий, компактний, фабульно-стрункий і стилістично вивірений сюжет про І. Мечникова.

«Мечниковський» сюжет міститься на 4-х сторінках 75-сторінкової праці – не набагато більше, ніж у А. Крячуна, але з огляду на те, що ця книжка утричі менша за попередню, то фіксуємо чергове збільшення питомої ваги наративу про І. Мечникова: 5% від всього обсягу книжки і понад 8% у її «дореволюційних» розділах. Зазначена вище книжка – перша з університетських історій, написана українською мовою, була наче синопсисом більшої праці.

Так і сталося – за три роки побачило світ фундаментальне видання. Це був справжній колективний витвір, над яким працювали понад 80 авторів та відповідалних осіб, включаючи 14 членів редакційної колегії на чолі з ректором О. Юрженком (1960–1969). Саме координація між такою кількістю виконавців та прагнення до академічності тексту й стала, напевно, причиною затримки видання. «Історія від Юрженка» 1968 року має обсяг 35 аркушів (423 сторінки) і складається з чотирьох розділів. Перші два – «Дореволюційний період» та «Радянський період» (у пропорції за обсягом 3:2) – можна умовно назвати «історичною» частиною, в якій міститься загальна характеристика Університету. Решта тексту була поділена на розділи «Природничі і точні науки» та «Гуманітарні науки» з додатком про науково-дослідні установи. Виділення «наукової» частини було новим у композиції твору. Більше того, вона перевищувала за обсягом «історичну» частину більше ніж вдвічі. Вважаємо це красномовним свідченням намагання змістити акцент саме на сциєнтистське призначення університету, а не на місце у суспільно-політичних процесах.

Вербальні маркери: загальна оцінка – «історія університету складна і в той же час велична тими перемогами науки, що були здобуті у його стінах», «Одеський університет був одним з вогнищ революційного руху на Півдні країни... З невеликого навчального закладу, в якому могли навчатись насамперед представники панівної верхівки, він перетворився на справді масовий, справді народний університет», «Університет став одним з визначних осередків розвитку української культури – національної за формою і соціалістичної за змістом» [4, с. 3–4]. Лейтмотивом «мечниковства» Університету були такі слова з передмови (О. Юрженко): «Історія університету складна і в той же час велична тими перемогами науки, що були здобуті у його стінах. Ім'я І. І. Мечникова опромінює молодість його. Саме у період роботи тут великий український і російський вчений зробив свої відкриття світового значення в біологічній науці» [4, с. 3].

З огляду на структуру монографії сюжети з І. Мечниковим потрапили до обох частин. Авторами умовної «історичної» частини (власне синтези) були шість істориків – К. Мигаль, В. Немченко, П. Некрасов, З. Першина, М. Раковський, Є. Сизоненко. Підрозділи про три перших десятиліття Університету та про студентський рух у ньому написала З. Першина, яка під час роботи над книгою стала деканом історичного факультету (1966). У першому з підрозділів є великий фрагмент, присвячений І. Мечникову. Лейтмотивом до нього стали такі рядки: «Найсвітліші сторінки історії Новоросійського університету пов'язані з діяльністю найвидатнішого бактеріолога І. І. Мечникова». Історикиня виділила розвідку про І. Мечникова найбільший фрагмент у підрозділі. Вона творчо і на основі переважно історичних джерел розширила сюжети, започатковані О. Маркевичем, А. Крячуном та своєю попередньою книжкою науково-популярного формату щодо появи І. Мечникова в університеті («12 років своєї роботи... ні на хвилину не припиняючи науково-дослідної роботи», «був захоплений... головним чином викладанням та внутрішнім життям університету»),

змалювала його як талановитого педагога («спеціальні наукові заняття не лише можуть, але й повинні поєднуватись з викладацькою справою»), і як людину, що дбала про поліпшення кадрового складу і наукових сил Університету («не посідаючи офіційно ніяких адміністративних посад, він постійно піклувався про зміцнення викладацького складу університету передовими вченими»), показала його умілим лектором («аудиторія, де читав І. І. Мечников, завжди була переповнена: сюди приходили студенти з усіх факультетів»), а також розвинула тему суспільно-політичного, світоглядного протистояння «партії червоного Мечникова» (коло його однодумців збільшено до десяти осіб і ще шестеро позначено їхніми послідовниками у майбутньому) з «реакційними професорами-чиновниками від науки, що становили в університеті більшість» (П. Цитовича замінено на трійку інших опонентів). Завершується сюжет драматичним звільненням І. Мечникова із закладу в умовах, коли «реакція цькувала передову професуру» [4, с. 18–20].

Втім розповідь про значення І. Мечникова для Університету не обмежилась лише цим змістовним фрагментом. Він присутній у цьому ж підрозділі, де йдеться про його колег О. Посникова та І. Сеченова, бактеріологічну станцію та наукові з'їзди, публічні лекції, а також у підрозділі, присвяченому студентському руху («наукова і педагогічна діяльність видатних учених-матеріалістів І. І. Мечникова, І. М. Сеченова, М. О. Умова та інших перетворювала університет у вогнище матеріалістичної думки, пробуджувала студентство до активної політичної діяльності») [4, с. 20–22, 52].

У другій частині рельєфно представлено науковий доробок І. Мечникова. Різного обсягу фрагменти про його внесок у науку зроблено у таких розділах як «Біологічні науки. Основні напрями досліджень» (Г. Ткаченко, П. Дмитрашко), «Дарвінізм» (П. Дмитрашко), «Розвиток зоологічних досліджень та зоологія хребетних» (І. Пузанов), «Зоологія безхребетних» (М. Савчук), «Гідробіологія» (О. Прендель), «Мікробіологія» (В. Тульчинська), «Фізіологія людини і тварин» (Р. Файтельберг), «Медичні науки» (Д. Щасний), «Новоросійське товариство природознавців» (А. Можаровська), «Зоологічний музей» (Л. Назаренко), «Наукова бібліотека» (П. Бондаренко) [4, с. 136–166, 400–404, 412–414].

Загалом про І. Мечникова на сторінках монографії «Історія Одеського університету за 100 років» згадано понад 170 (!) разів, як про культового персонажа університетської історії. Його представлено панорамно – як у колі своїх колег, так і у зв'язку зі своїми послідовниками й учнями в Університеті. Якщо зібрати всі фрагменти, сюжети та згадки про І. Мечникова, то набирається матеріалу на один авторський аркуш, тобто стільки, скільки написано про весь Університет понад півстоліття тому у статті М. Попруженка. Втім треба визнати, що питома вага розповіді у про І. Мечникова стала меншою не лише у всій книзі, а й навіть у межах «історичної» частини (3%). Вважаємо це цілком слушним за умов масштабного змалювання цілої установи не лише з метою

створити образ, а й конкретизувати наукові досягнення значної кількості «університетчиків».

Отже, про персону Нобелівського лауреата в абсолютному підрахунку на сторінках книги було згадано частіше, ніж у попередніх працях. Треба зазначити, що І. Мечникова було змальовано у відповідній стилістиці – як ідеальний образ науковця, життєва драма якого пов'язана лише з суспільно-політичною боротьбою чи матеріальним станом.

Минуло ще два десятиліття. За цей час будівництво «соціалізму» переросло у «розвинутий соціалізм», а той несподівано змінився політикою «перебудови». У тих умовах і розпочалася підготовка чергового видання до 125-річного ювілею. Редакційну колегію очолив ректор І. Зелінський (1987–1995). Серед шістьох членів редколегії лише четверо з тих, хто займалися попереднім виданням (колишній секретар парткому і тодішній голова профспілки Л. Калустян, історики З. Першина, М. Раковський та директор Наукової бібліотеки П. Бондаренко), залишились у складі авторського колективу, який включав 46 авторів. Численний авторський колектив, проблеми методологічного порядку (адже це був час пізньої «перебудови», отже соціально-економічної й суспільно-політичної кризи СРСР напередодні його розпаду) призвели до затягування видання, яке вийшло в світ лише у наступному за ювілеєм році. Недоліком твору також була слабка атрибуція – можна лише здогадуватись про авторство того чи іншого фрагменту. Про поспіх під час завершення видання свідчить навіть незбагнений порядок розташування прізвищ авторів на початку книжки та видання її російською мовою.

«Історія від Зелінського» 1990 року – це понад 9 аркушів науково-популярного наративу. «Дорадянський» період (третина обсягу тексту) вперше поступився радянському (майже вдвічі). Книгу доповнюють понад сто переважно кольорових ілюстрацій, що зайняли майже третину сторінок. Про загальне призначення у зазначено вступі: книга «розповідає про виникнення та основні етапи розвитку цього вищого навчального закладу, про становлення його як великого центру науки, освіти та культури в Україні... Автори прагнули на основі виявлених нових документальних матеріалів заповнити «білі плями» на історичній карті Одеського університету, хоча повніше висвітлення історії, оцінка його діяльності, безсумнівно, справа майбутнього», «на сторінках книги читач зустрінеться не лише з минулим, а й із сьогоденням університету, який зримо і відчутно втілює в собі як ті перетворення, які відбулися і відбуваються зараз, так і труднощі, невирішені проблеми нашого суспільства, які багато в чому визначили вимогу його кардинального оновлення» [8, с. 5].

Обсяг книжки був значно менший за попереднє видання (160 сторінок). У розділі «Перший на Півдні» (всього 42 сторінки) висвітлено імперський період Університету. Через це всі сюжети передбачали як популярний виклад, так і лапідарну подачу. Текстологічне порівняння з попередніми двома книжками дає підстави стверджувати, що сюжет про І. Мечникова так само належить

3. Першиній. На її думку, науковець вписав «одну з найяскравіших сторінок у літопис навчального закладу». Його схарактеризовано як «основоположника еволюційної ембріології, мікробіології, імунології», що присвятив увагу вивченню фізіології внутрішньоклітинних процесів, дослідження якого «лягли в основу відкритого ним явища фагоцитозу і розробки фагоцитарної теорії імунітету», який «відстоював і розвивав матеріалістичні положення теорії Дарвіна, утверджував необхідність зв'язку науки з практикою». Звичайно, просліджувався й сюжет боротьби «партії червоного Мечникова» (коло прибічників скорочено до п'яти) за науковий прогрес у боротьбі з реакційно налаштованими професурою і владою». Зазначимо, що вперше йшлося про його праці не лише як біолога, але й про міждисциплінарний дискурс його наукових інтересів, зокрема психологію, «де він сформулював основи матеріалістичної психології, розробив програму досліджень психічних явищ на справжньому науковому фундаменті» [8, с. 13–15].

Сюжет про суспільно-політичну боротьбу з акцентом на студентський рух було «вмонтовано» у заключну частину розділу. Звільнення з Університету однозначно пов'язано з подіями 1 березня 1881 р., коли терористи вбили імператора Олександра II, що «послужило сигналом до розгулу реакції» і саме «на знак протесту проти реакції пішов із університету» і «реакційна частина ради прийняла відставку Мечникова» [8, с. 40]. Не складно помітити, за умов зменшення обсягу фрагмент про І. Мечникова більше нагадує зразок 1965 р., а не 1968 р., адже відбулось повернення від наукового формату до науково-популярного. Вся інформація про нього помістилася на одній сторінці, що становить 1% від загального обсягу книжки.

Прикметно, що висувуючи тезу про те, що «завдяки зусиллям передових учених... університет швидко перетворився на один з центрів демократичної культури українського й російського народів і став грати важливу роль у розвитку науки», автори зазначили десять цих «передових» вчених і очолював їх Ілля Мечников [8, с. 12–13]. Не зайвим буде зазначити, що І. Мечникова (як і переважну більшість) вже не визначали однозначно як «російського» вченого, поділяючи його доробок і спадщину на два народи – український та російський.

«Справа майбутнього», про яку йшлося у передмові до книжки 1991 року, настала вже за дев'ять років – найкоротший інтервал між синтетичними працями книжкового формату. Вийшло в світ чергове видання, яке стало, по суті, виправленим та оновленим варіантом попереднього. Це можна пов'язати зі здобуттям Україною державної незалежності, досягненням міленіуму та 135-річчям Університету, що збіглося з завершенням першого п'ятиріччя перебування на посаді ректора В. Сминтини (1995–2010). Професори-історики З. Першина та М. Раковський не тільки символізували спадкоємність з попередніми проектами, а й відіграли ключову роль у поліпшенні книги. З поліграфічної точки зору це видання залишається й сьогодні найякіснішим і неперевершеним серед всіх книжок з історії Університету.

«Історія від Сминтини» має обсяг понад 26 аркушів науково-популярного тексту, що складається, відповідно до епох, з трьох частин. Імперський час (частина перша – «Перший на Півдні України (1865–1917)») займає всього близько чверті загального обсягу, поступившись не лише радянському, але й періоду 1991–2000 років. Понад 200 ілюстрацій займають майже 25% обсягу книги. Вербальні маркери: призначення – «у нашій книзі йдеться про історію Одеського (Новоросійського) університету, і в цій історії постають загальні закономірності процесу становлення та розвитку національної освіти й науки, труднощі на цьому шляху»; минуле імперське – «був першим на Півдні України й розкрив вияви людського чинника в науці та освіті вже на світанку свого існування. В його стінах працювала ціла плеяда визначних вчених, для яких головним був дух творчості, вибудови наукових шкіл, участь у житті суспільства»; минуле радянське – «в повоєнний період на основі традицій, витворених у попередні періоди, і на ґрунті високого професіоналізму колектив зумів і зберегти вірність принципів спадкоємності в науці, і додержати принципу єдності науки й освіти»; 90-ті рр. XX століття – «сучасний етап... розгорнув перед університетом широкі можливості для розвитку творчої думки, хоч труднощі соціально-економічного порядку ставлять часом університет у складне становище» [3, с. 4–5].

Редактором розділу про імперський період і, вочевидь, автором тексту знову була професор З. Першина. За основу було взято фрагмент з попереднього видання. Але загальне скорочення обсягу сторінок на імперський період позначилось і на розповіді про І. Мечникова, яка за обсягом була найменшою за всю історію написання книжок. Втім це не означало, що постать І. Мечникова була піддана значеннєвій редукції. Адже другий з трьох розділів – «Становлення наукових традицій» – розпочинається саме з його постаті словами про «одну з найяскравіших сторінок», йому знову відведено порівняно з іншими більше місця. Стиль викладу – стриманий, позбавлений емоційного драматизму «партійних» колізій усередині корпорації викладачів (його традиційно віднесено до «ліберально налаштованої професури») у тому числі і щодо відставки – сюжет про це містився у наступному розділі під назвою «У суспільному русі» [3, с. 51–52].

Прикметною є загальна оцінка І. Мечникова: «Він уславив свою батьківщину Україну як один з найвидатніших вчених, удостоєний найвищої міжнародної наукової нагороди – Нобелівської премії» [3, с. 13]. Зауважимо, що Нобелівська премія вже стала для пострадянських науковців мірилом найвищих наукових досягнень, а також відсутністю національної ідентифікації науковця при спробі ототожнити його доробок з феноменом України.

Наступна історія Університету вперше набула формату брошури (обсягом майже три аркуші або 48 сторінок), яку через 10 років запропонували два історики (О. Дьомін та В. Хмарський). У «Історії від двох» 2010 року розподіл за епохами дещо змінився: питома вага імперського періоду склала 30%, ра-

дянського – 40%, сучасного – 30%. Привертає увагу претензійна під назва – «Лібретто напередодні славетного ювілею», адже на той час вже розпочалася підготовка до масштабного проєкту з написання історії Університету. Вербальні маркери можна віднайти в анотації: «У науково-популярному нарисі окреслено основні етапи 145-річної історії найстарішого вищого навчального закладу на півдні України». Нескладно помітити, що ця праця зберегла архітектоніку й зміст своєї значно більшої за обсягом попередниці, але «особливу увагу приділено основним напрямом і тенденціям у розвитку навчального закладу на початку ХХІ століття, оскільки у цей час він ще не ставав об'єктом вивчення істориків» [2, с. 2].

Звернемо увагу, що кількість сторінок праці, відведена на імперську добу, приблизно один аркуш, тобто цілковито співмірна зі статтею М. Попруженка 1915 року, у якій він «не помітив» І. Мечникова. Вперше за півстоліття сюжет про І. Мечникова написала не З. Першина й це не позначилось на його «репутації» – він знову посів чільне місце серед переліку молодих викладачів 60–70-х рр. ХІХ століття «які згодом стали «золотим спадком» світової науки» разом з Н. Кондаковим, Ф. Успенським, О. Ковалевським, В. Заленським, О. Павловим, О. Кирпичниковим. Тричі (більше за всіх) його задано серед восьми науковців, що зробили найбільший внесок до університетської біологічної науки [2, с. 5]. Звертає на себе увагу і те, що автори зосередились виключно на науковій та освітній складовій, зовсім редукуючи, на відміну від радянських авторів, інформацію про суспільно-політичну ситуацію.

На 150-річний ювілей вийшла друком актуальна на сьогодні історія Університету. Підготовка до її написання розпочалася заздалегідь, у червні 2012 року, адже робоча група, яку сформував ректор І. Коваль (2010–2020) ставила перед собою амбітну мету – використати досвід попередників і створити безпрецедентний наратив. На кшталт «Історії від Юрженка» автори-історики мали забезпечити написання загальноуніверситетських сюжетів, а представники кожного з підрозділів – зайнятися як історією відповідної структури, так і історією науки. За дуже складних політичних та матеріальних умов, за відсутності фінансування, завдання було виконано вчасно.

«Історія від Ковалю» вийшла друком на початку 2015 року у форматі колективної монографії – кількість авторів перебільшила символічну кількість у 150 осіб, створивши в буквальному сенсі гранд-наратив та встановивши рекорд за обсягом серед узагальнюючих праць з історії Університету, перевершивши майже вдвічі навіть «Історію від Маркевича» (майже 112 аркушів або 1018 сторінок разом зі світлинами). Як «Історія від Савчука» та «Історія від Юрженка» вона має науковий апарат, вступну статтю і післяслово. У кожній частині був свій науковий редактор, наявна атрибуція щодо кожного фрагмента. Текст доповнено якісними кольоровими світлинами як «Історія від Зелінського» та «Історія від Сминтини».

У новітній монографії автори запропонували свою картину буття Університету в епохах і середовищах, що породжували чи трансформували його, у процесі еволюції закладу вищої освіти як структури у державній системі та водночас об'єкта й знаряддя політики держави, в історії ідей, що знаходили втілення у наукових працях та освітньому процесі завдяки конкретним людям.

Кожна з трьох частин історії Університету (імперська, радянська та сучасна епохи) могла вийти окремим томом. Перша частина має понад 30 аркушів (225 сторінок), складається з семи розділів. Історики є авторами перших двох розділів, присвячених Рішельєвському ліцею та Університету у цілому як інституціям. Інші розділи присвячені чотирьом факультетам та навчально-допоміжним структурам. Не складно передбачити, що про І. Мечникова йдеться як у розділі про загальний розвиток Університету, так і у розділі про фізико-математичний факультет, на якому він працював.

Розділ другий – «Новоросійський університет у 1865–1920 роках» – складається з трьох підрозділів: «Організаційні трансформації та становлення навчального процесу» (О. Дьомін), «Професорська та студентська корпорації» (О. Музичко, В. Хмарський) та «Повсякденне життя викладачів і студентів» (О. Музичко) і за обсягом майже такий, як вся «Історії від трьох» (4,5 аркуші або 50 сторінок великого формату). І. Мечников згаданий у розділі всього 16 разів. Може скластися враження, що автори навмисно применшують роль і значення видатного вченого в житті Університету. Але все таки треба віддати належне авторам, які свідомо понизили градус глорифікації І. Мечникова, зосередившись на створенні образу Університету як інституції та науково-освітньому співтоваристві серед якого була ціла плеяда видатних науковців, у тому числі й Ілля Мечников.

Не будемо деталізувати зміст цього тексту – читач самостійно може скласти враження про нього, адже зазначений розділ з незначним редагуванням буде опубліковано нижче з метою представити наш заклад вищої освіти протягом першої епохи його історії – як тло на якому розгорнулась діяльність Іллі Мечникова. Адже хоч він працював в Університеті у перші роки його заснування, але і після відставки, навіть перебуваючи за кордоном, підтримував зв'язки з науковцями й на початку XX століття. Перша епоха Університету скінчилася майже одночасно з завершенням земного шляху Іллі Мечникова – заклад було закрито всього через 4 роки після його смерті.

У розділі, присвяченому фізико-математичному факультету, розвитку біологічної науки відведено два підрозділи – «Становлення і розвиток ботанічних досліджень» та «Анатомо-фізіологічний та зоологічний напрями» (разом 25 сторінок, автор – Л. Рясіков). Але й тут ми простежуємо «присутність І. Мечникова». Крім зазначених хрестоматійних біографічних фактів одеського періоду автор зазначає про отримання двічі академічної берівської премії, чітко окреслює сім напрямів зоологічних досліджень. Оцінюючи одеський доробок,

Л. Рясіков зазначає: «Еволюцію Мечников уявляв не як повільний процес поступових змін за Ч. Дарвіном, а як стрибки, схожі на мутації» [10, с. 176]. Завершується фрагмент словами самого І. Мечникова про одеські витоки у формуванні його фагоцитарної теорії, що згодом здобуде нобелівське визнання: «Я сказав собі: якщо моє припущення правильне, то скабка, вставлена в тіло личинки морської зірки, що немає ані судинної, ані нервової систем, повинна за короткий час оточитися рухливими клітинами, що налізли на неї. Я зірвав декілька трояндових шипів і негайно вставив їх під шкіру чудових, прозорих, як вода, личинок морської зірки. На другий день рано вранці я констатував удачу досліду. Це стало основою теорії фагоцитів, розробці якої було присвячено наступні 25 років мого життя. До цього зоолог, я відразу став патологом. Я потрапив на нову дорогу, яка стала головним змістом моєї діяльності» [10, с. 177].

Крім відведеного І. Мечникову фрагмента на неповних двох сторінках, про нього згадано в обох підрозділах і у різних частинах тексту всієї книги ще понад десять. Слід визнати, що загалом у томі вченому відведено дуже скромне місце. За абсолютним обсягом, як і за академічною тональністю, «мечниковський» сюжет можна зіставити з працею О. Маркевича. Через 135 років історики науки вийшли на новий виток спіралі.

Таким чином, осмислення постаті Іллі Мечникова в історіописанні відбувалося в Університеті шляхом створення певних образів відповідно до трьох великих епох історії – імперської, радянської та сучасної. В імперську епоху Олексій Маркевич «по гарячих слідах» зробив перший крок і сформував позитивістський образ науковця (1890), який виділявся серед колег своїм доробком і активністю. Незважаючи на це, Михайло Попруженко «не помітив» І. Мечникова у своїй невеличкій праці (1915).

Револуційним можна вважати новий образ, окреслений у першій радянській праці 1940 року (Андрій Крячун). Було віддано належне не стільки науковому доробку І. Мечникова, скільки змальовано його у дусі часу, з певними елементами вульгаризаторства, у вирі суспільно-політичної боротьби, у контексті другого різночинського (за В. Леніним – 1861–1895 рр.), етапу визвольного руху в імперії з його революційно-демократичною ідеологією, що стала передтечею появи марксизму та більшовиків. Адже невтомний вчений-матеріаліст з ліберальними поглядами відстоював свою позицію у науці, підтримував студентський рух і врешті постраждав від реакційних кіл.

У подальшому завдяки історикині Заїрі Першиній протягом 60–80-х років відбувається певна корекція образу І. Мечникова. У двох науково-популярних статтях і одній монографії (1965, 1968, 1991) основний текст про І. Мечникова розміщено у тих частинах, де йшлося про освітній процес і наукове життя Університету, і додано окремі епізоди у розділах, присвячених суспільно-політичній боротьбі. Якщо зусилля А. Крячуна можна порівняти з трампліном до виключного визнання постаті І. Мечникова для Університету (його іме-

нем заклад названо через 5 років після виходу книжки), то всі наступні праці (З. Першина) – це апологія прийнятого урядом у 1945 року рішення про перетворення І. Мечникова на культового університетського персонажа, що, звісно ж, не могло не мати надлишкових елементів глорифікації. Втім доза цієї глорифікації чимдалі зменшувалась.

У сучасну епоху формується третій образ. Втім у науково-популярній праці 2000 року ще зберігалась конфігурація попередніх творів (завдяки З. Першиній), хоч і з виразним урахуванням обставини державної незалежності України та намаганням інсталювати доробок І. Мечникова до її культурної спадщини. У брошурі двох авторів 2010 року та ґрунтовній колективній монографії 2015 року бачимо цілковитий відхід від демонстрації суспільно-політичної складової як у житті всього Університету, так і І. Мечникова зокрема. Більше того, навіть доробок науковця не є винятковим феноменом серед спадщини не менш видатних колег як у біології, так і інших науках. Отже, очевидно є редукція місця І. Мечникова у житті Університету – як щодо обсягу, так і щодо оцінки його доробку. Наскільки виправданим є такий підхід – питання дискусійне. Особливо з огляду на те, що постать І. Мечникова залишається об'єктом ідеологічних змагань.

Однією з ознак модерного суспільства є процес націотворення, через що відбувається «націоналізація» історії та боротьба за причетність тієї чи іншої особи до якоїсь нації. Хоча І. Мечников мав по батькові молдовське/румунське коріння, а по матері – єврейське, в імперську епоху питання національності часто-густо вирішувалося на користь російської етнічності. Адже питанням своєї національності він не переймався, зберігав підданство царю й після виїзду з імперії все більше тяжів до «загальноросійської» ідентичності. Тому до середини ХХ століття знаходимо і в радянських працях його визначення як «російського» вченого. У подальшому І. Мечникова почали розглядати з перспективи радянського інтернаціоналізму як українського та російського вченого, а у ХХІ столітті питання національності у текстах було знято зовсім. Останнє, очевидно, є спробою уникнення «проблемної» теми. Адже маючи три етнічні складові – єврейську, молдовську/румунську та російську – він найдовше мешкав в Україні та Франції.

Прикметним маркером «націоналізації» І. Мечникова є популярний енциклопедичний ресурс «Вікіпедія» – дуже потужний чинник формування у сучасної допитливої людини уявлення про світ. Російськомовний ресурс визначає І. Мечникова як російського та французького вченого. Україномовний – як українського та французького (до широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну там була ще вказівка й на його «російськість»). Найкоректнішим, на нашу думку, є англomовний текст, вільніший від ідеологічного протистояння, згідно з яким І. Мечников «був зоологом із Російської імперії молдовського дворянського походження...; що народився в регіоні Росій-

ської імперії, який є частиною сьогодишньої України, в родині молдовського дворянина та матері – української єврейки, а пізніше продовжив свою кар’єру у Франції. Зважаючи на цю складну спадщину, на Мечникова претендують п’ять різних націй і народів» [15].

У підсумку варто зазначити, що могло скластися враження про зменшення інтересу в Університеті до Іллі Мечникова у ХХІ столітті. Втім це не так, адже науковці Університету цього року завершили написання колективної монографії «Ілля Мечников та Одеський університет: епоха, люди, ідеї», у якій не претендують на створення «остаточного й правдивого» образу Іллі Мечникова, а, навпаки, запрошують поміркувати над цим на рівні й засобами ХХІ століття. Ілля Мечников, безсумнівно, вітчизняний науковець, який народився, навчався (Харківщина), сформувався як науковець (Одеса) саме в Україні, яка сьогодні плекає його наукову спадщину. Втім ніхто не намагається «націоналізувати» постать і спадщину Іллі Мечникова, не претендує на його монопольне володіння. Особливо з огляду на те, що справжня наука не має державних кордонів і науковий доробок видатної особистості належить всьому світові. Вважаємо, що навіть в умовах деколонізаційного тренду, все-таки варто надавати перевагу саме антропологічному дискурсу, презентуючи Іллю Мечникова як людину, яка в інтер’єрі свого часу намагалась здійснювати різноманітні повсякденні практики, вирішувати професійні проблеми, реалізовувати себе відповідно до життєвого призначення, яким він його для себе бачив.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Одеської області. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 4.
2. Дьомін О. Б. Одеському національному університету імені І. І. Мечникова – 145. Лібрето напередодні славного ювілею: [наук.-попул. нарис] / О. Б. Дьомін, В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2010. – 47 с.
3. Історія Одеського університету (1865–2000) / Л. О. Ануфрієв, С. О. Аппатов, Ю. О. Амброз [та ін.] ; голов. ред. В. А. Сминтина ; Одес. держ. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2000. – 225 с.
4. Історія Одеського університету за 100 років / Одес. держ. ун-т імені І. І. Мечникова ; відп. ред. О. І. Юрженко. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 423 с.
5. Коваль І. М. Історіографічне осмислення історії Одеського університету: віхи, люди, тексти, підсумки / І. М. Коваль, В. М. Хмарський // *Красназнавство*. – 2015. – № 1–2. – С. 89–98.
6. Листи А. В. Флоровського до В. Т. Галєса // Василь Терентійович Галєс : біогр. матеріали до 85-річчя з дня народження / упоряд. В. М. Хмарський. – Одеса : Гермес, 2006. – С. 21–53.
7. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки / А. И. Маркевич. – Одесса : Экон. тип., 1890. – XV, 734, XC с.
8. Одесский университет 1865–1990 / Л. А. Ануфриев, С. И. Аппатов, Ю. А. Амброз [и др.] ; отв. ред. И. П. Зелинский. – Киев : Лыбидь, 1991. – 160 с.
9. Одесский университет за 75 лет (1865–1940) / отв. ред. К. П. Добролюбский. – Одесса : [б. и.], 1940. – 197 с.
10. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова ; гол. ред. І. М. Коваль ; вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарський. – Одеса : ОНУ, 2015. – 963 с.
11. Попруженко М. Императорский Новороссийский университет (по поводу 50-летия его существования) / М. Попруженко // *Исторический вестник*. – 1915. – Т. 140. – С. 590–605.

12. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1874 год: 23 декабря 1874 года. – Одесса, 1874. – 312 с.
13. Хмарський В. М. Ювілеї Університету у контексті їхніх епох / В. М. Хмарський // Ювілейна збірка наукових праць, присвячена 150-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова / голов. ред. І. М. Коваль ; редкол.: В. О. Іваниця, В. М. Хмарський. – Одеса : ОНУ, 2015. – С. 9–17.
14. Юрженко О. Одеському університету – сто років / О. Юрженко, З. Першина, Г. Вязовський. – Одеса : Маяк, 1965. – 100 с.
15. Élie Metchnikoff [Електронний ресурс] // Wikipedia. Free encyclopedia – Електрон. дані. – 2025, 24 Май. – Режим доступу https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89lie_Metchnikoff (дата звертання: 01.05.2024). – Назва з екрана.

References

- [1]. Derzhavnyy arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 11, dossier 4.
- [2]. Domin O. B. Odeskomu natsionalnomu universytetu imeni I. I. Mechnikova – 145. Libreto naperedodni slavetnoho yuvileiu: [nauk.-popul. narys] [I. I. Mechnikov Odesa National University – 145. A Libretto on the Eve of a Glorious Anniversary]. Odessa, 2010, 47 p.
- [3]. Istoriiia Odeskoho universytetu (1865–2000) [History of Odesa University (1865–2000)]. Odessa, 2000, 225 p.
- [4]. Istoriiia Odeskoho universytetu za 100 rokiv [History of Odesa University over 100 Years]. Kyiv, 1968, 423 p.
- [5]. Koval I. M., Khmarskyi V. M. Istoriografichne osmyslennia istorii Odeskoho universytetu: vikhy, liudy, teksty, pidsumky [Historiographical Reflection on the History of Odesa University: Milestones, People, Texts, Conclusions]. *Kraieznavstvo*, 2015, no. 1–2, pp. 89–98.
- [6]. Lysty A. V. Florovskoho do V. T. Haliasa [Letters from A. V. Florovsky to V. T. Halias]. *Vasyl' Terentijovych Halias : biohr. materialy do 85-richchia z dnia narodzhennia*, Odessa, 2006, pp. 21–53.
- [7]. Markevych A. Y. Dvadtsatypiatyletye Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Ystorycheskaia zapyska y akademicheskoye spysky [The 25th Anniversary of the Imperial Novorossiysk University: Historical Note and Academic Lists]. Odessa, 1890, XV, 734, XC p.
- [8]. Anufriyev L. A., Appatov S. Y., Ambroz Yu. A. *Odesskyy unyversytet 1865–1990 [Odesa University 1865–1990]*. Kyev, 1991.
- [9]. Dobroliubskiy K. P. *Odesskyy unyversytet za 75 let (1865–1940) [Odesa University over 75 Years]*. Odessa, 1940.
- [10]. *Odeskyyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnikova. Istoriiia ta suchasnist (1865–2015) [Odesa I. I. Mechnikov National University: History and Modernity (1865–2015)]*. Odessa, 2015.
- [11]. Popruzhenko M. Ymperatorskyy Novorossyjskyy unyversytet (po povodu 50-letyia ego suschestvovaniya) [Imperial University of New Russia (On the Occasion of Its 50th Anniversary)]. *Ystorycheskyy vestnyk*. 1915, V. 140, pp. 590–605.
- [12]. *Protokoly zasedanyj Soveta Ymperatorskogo Novorossyjskogo unyversyteta za 1874 god: 23 dekabria 1874 goda [Minutes of the Meetings of the Council of the Imperial University of New Russia for the Year 1874: December 23, 1874]*. Odessa, 1874, 312 p.
- [13]. Khmarskyi V. M. Yuvilei Universytetu u konteksti yikhnikh epokh [Anniversaries of the University in the Context of Their Eras]. *Yuvileina zbirka naukovykh prats, prysviachena 150-richchiu Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnikova*. Odessa, 2015, pp. 9–17.
- [14]. Yurzhenko O., Pershyna Z., Viazovskyi H. *Odeskomu universytetu – sto rokiv [Odesa University – One Hundred Years]*. Odessa, 1965.
- [15]. Élie Metchnikoff [Elektronnyj resurs] *Wikipedia. Free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89lie_Metchnikoff (accessed: 01.05.2024).

Надійшла 16.04.2025 р.

Khmarskyi V. M.

Doctor of Historical Sciences, Professor

Professor at the Department of History of Ukraine and Special Historical Disciplines

Odesa I. I. Mechnikov National University

2 Vsevoloda Zmiiienka St, Odesa, 65082, Ukraine

tel.: +38 (048) 723 52 54;

e-mail: khmarskyi@onu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8140-639X>

**THE EVOLUTION OF THE IMAGE OF ILLIA MECHNIKOV
IN SYNTHETIC WORKS ON THE HISTORY OF ODESA
UNIVERSITY (LATE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES)**

Summary

The article is dedicated to the evolution of the image of the prominent scientist and Nobel laureate Illia Mechnikov in comprehensive works on the history of Odesa I. I. Mechnikov National University, where he worked from 1870 to 1882. Since the late 19th century and up to the present day, seven books, a brochure, and an article have been published. The first such work was authored in 1890 by Professor Oleksii Markevych, in which I. Mechnikov was portrayed as one of the leading university scientists in the field of biology. However, in 1915, Professor Mykhailo Popruzhenko, in his article, did not “recognize” Mechnikov among the prominent scientists of the university in its 50-year history.

During the Soviet period, a book on the university’s history was published in 1940, in which the authors devoted significant attention to I. Mechnikov. However, the main focus was placed on his role in the socio-political struggle within the university. On the occasion of the university’s centenary, two works were published – a popular science book (1965) and a scholarly monograph (1968), with the relevant sections authored by Professor Zaira Pershyna. In these works, I. Mechnikov received extraordinary attention and was portrayed both as an outstanding scientist and a cult figure in the university’s history.

The next books, published in 1991 and 2000, were popular science in nature and more concise in volume. They mentioned I. Mechnikov as a prominent scientist, though without attributing him an exceptional role in the university’s history. In 2015, a comprehensive monograph on the history of the university was published, in which Mechnikov’s place was portrayed briefly, though respectfully acknowledging his scientific contributions.

In 2025, a new monograph was prepared to scientifically present a revised perspective on Mechnikov’s place in the university’s history. While in the Soviet era I. Mechnikov was initially identified as a Russian scientist, and later as both Ukrainian and Russian, contemporary historians do not emphasize his ethnic background or national identity. Instead, they aim to interpret his life and scientific legacy as an integral part of the cultural heritage of modern Ukraine.

Keywords: Illia Mechnikov, Odesa I. I. Mechnikov National University, synthetic works, image evolution, university history, historiography, memory politics, Oleksii Markevych, Andrii Kryachun, Zaira Pershyna, imperial era, Soviet era, present day.

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ
ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ**

УДК 94(477.74):2–726.1 Гавриїл (Розанов): [027.7:378.4(477.74)]
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707–3335.2025.1\(33\).331912](https://doi.org/10.18524/2707–3335.2025.1(33).331912)

Діанова Наталія Миколаївна

доктор історичних наук, професор

кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний

університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська, 34, м. Одеса, 65020, Україна

тел.: (+38) 050 390 17 93

e-mail: ndianova777@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0406-6907>

НАУКОВА СПАДЩИНА АРХІЄПІСКОПА ГАВРИЇЛА (РОЗАНОВА) У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Мета поданої статті полягає в аналізі науково-історичної спадщини Херсонського архієпископа, дослідника історії Південної України та українського козацтва Гавриїла (Розанова). Зазначено, що праці архієрея зберігаються у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова і є не лише важливим джерелом для дослідження історії південного краю, але й раритетною цінністю, так як ніколи не перевидавались. Вони представлені окремими виданнями та публікаціями на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей». Це археографічні публікації та історичні дослідження, написані на основі зібраної автором потужної джерельної бази.

Ключові слова: наукова бібліотека, Гавриїл (Розанов), наукова спадщина, археографічні видання, козацька тематика, церковна історія.

Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова є справжньою скарбницею для дослідників історії півдня України XIX ст. У її фондах зберігається значна кількість унікальних джерел, які дозволяють певною мірою репрезентувати історичні сюжети, що мали місце у південному краї. Неабияку цінність серед них становлять праці деяких представників вищого духовенства, зокрема: архієреїв Гавриїла (Розанова), Інокентія (Борисова), Димитрія (Муретова), Никанора (Бровковича), Порфирія Успенського; протоієреїв Сергія Петровського, Арсенія Лебединцева, Серафима Серафимова, Михайла Павловського, Олександра Клітіна та багатьох інших. Більшість із них стосуються церковної історії, проте деякі тісно перетинаються з історією світською, що надає додаткові можливості для більш повного відтворення минулого. Унікальність праць зазначених авторів полягає і в тому, що вони ніколи не перевидавались, а тому є раритетною цінністю.

У фондах бібліотеки знаходяться історичні твори архієпископа Херсонсько-Таврійської єпархії та її першого дослідника – Гавриїла (Розанова), які стали дорогоцінною перлиною серед інших джерел з історії Південної України. Вони представлені його археографічними публікаціями та історичними дослідженнями, які вийшли окремими виданнями або були опубліковані на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей». Приємно вражає коректне ставлення архієпископа до репрезентації історичних подій. Характерною особливістю його праць є відсутність особистої позиції стосовно поданого ним історичного матеріалу. Не будучи фаховим істориком, він уникав власної оцінки своїх науково-історичних досліджень, написаних завжди на основі потужної джерельної бази.

На книжкових полицях Наукової бібліотеки знаходяться книги Гавриїла (Розанова) археографічного спрямування. Роботу над ними він розпочав у Катеринославі, де упродовж 1828–1837 рр. очолював архієпископську кафедру. Це був час становлення евристичного етапу історико-археографічних студій, до якого активно долучився архієпископ. Він захопився евристичною роботою, націленою на пошуки письмових джерел і вивчення пам'яток старовини краю. Ним опрацьовано архіви духовної консисторії, Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря та багатьох церков Катеринославської єпархії, які лягли в основу науково-історичних публікацій з історії Півдня.

Першою з них стала праця Гавриїла «Історична записка про Самарський Пустинно-Миколаївський монастир», видана окремим накладом в Одесі у 1838 р. [6]. Вона займає належне місце у фонді Наукової бібліотеки і є важливим джерелом з історії козацтва, яке свідчить про нерозривний зв'язок українського козацтва з Православною церквою. Досліджуваний архієреєм Самарський монастир, заснований в період з 1672 по 1688 рр., був головною козацькою святиною й знаходився поблизу колишньої Самарської Паланки. При обителі існувала бібліотека, де зберігалися рукописні та друковані книги XVII–XVIII століть. Під час евристичної роботи у монастирі Гавриїлом опрацьовано значну кількість документів, які проливають світло на його історію упродовж XVII–XIX ст., взаємини із запорізькими козаками та господарську діяльність. Серед них – універсали, ордери і накази, 10 з яких були оригіналами, що засвідчено печатками Коша Запорозької Січі, які надсилались до монастиря кошовими отаманами. У процесі свого дослідження архієпископ ґрунтовно розглянув виділені ним два періоди в історії цієї обителі. Перший із них був періодом піднесення монастиря й тривав від його заснування до зруйнування Запорозької Січі. Він відзначався тісною взаємодією чернецтва із запорозьким козацтвом, яке забезпечувало захист монастирських володінь та господарства. До монастиря, з благословення настоятеля ієромонаха Феофана, у пошуках духовної благодаті приходили на схилі літ деякі козацькі старшини, які й були поховані на його кладовищі.

Гавриїл зазначив, що упродовж другого періоду свого існування монастир спочатку був приписаний до Києво-Межигірського монастиря (1777 – 1787 рр.), що негативно позначилось на його економічній діяльності. У подальшому (1787–1791 рр.) він знову отримав самостійність, а вже з 1791 р. належав дому Катеринославських архієпископів.

«Історична записка про Самарський Пустинно-Миколаївський монастир» принесла Гавриїлу статус кваліфікованого археографа, який уперше увів до наукового обігу значний комплекс законодавчо-розпорядчих актів козацької старшини. Вражає високий рівень наукового археографічного оформлення праці. У самому тексті автором наведена значна кількість уривків з документів не лише монастирського, але й консисторського архівів [16, с. 229–230]. Зазначений твір Гавриїла, написаний на основі принципу історичної об'єктивності, став цінним джерелом для подальших дослідників, у тому числі й професора В.О. Біднова, архієпископа Феодосія (Макаревського), академіка Д.І. Яворницького та інших.

У катеринославський період Гавриїл (Розанов) започаткував усну археографію в Україні – галузь історичної науки, яка займається збиранням, записом, збереженням, систематизацією і науковою обробкою усних історичних джерел. У 1831 р. архієпископ та ректор Катеринославської семінарії архімандрит Іоаков Вечерков познайомилися, а потім неодноразово зустрічалися з колишнім козаком Микитою Коржем. Вони з цікавістю слухали й записували його спогади про колишнє козацьке життя, Запорозьку Січ, її устрій, традиції, закони тощо. Микита Корж, попри майже 100-річний вік, зберіг ясний розум і чудову пам'ять. У своїх спогадах він яскраво розповів про правову систему на Січі, про звичай та обряди козаків, про їх зовнішній вигляд, одяг, зброю, характер та особливості повсякденного життя. Він підкреслив релігійність козаків та їхню любов до своїх православних храмів. Козацька Покровська церква вирізнялася пишністю та наявністю дорогоцінного церковного начиння, подарованого козаками. Звертається увага на традицію запорожців заповідати своє майно після смерті на користь церкви та монастиря [11, с. 39–40]. Колишній козак поділився спогадами про так зване «атакування» Запорозької Січі та її повне оточення російськими військами під командуванням генерала Текелі. Він вважав, що козацька старшина на чолі з отаманом П. Калнишевським прийняла правильне рішення про безпідставність опору. Її відправлено до Петербургу, а більшість козаків, завдяки своїй винахідливості, зуміли обманути пильність Текелі й покинути Січ. За свідченнями М. Коржа, Січ не була повністю зруйнована, але припинила своє існування як твердиня Війська Запорозького [11, с. 44–55].

З часом відредаговані записи лягли в основу рукописної книги Гавриїла (Розанова), яка містила цінні матеріали з історії запорозького козацтва, зберігаючи дух епохи й особливості української мови М. Коржа. Проте, за своєю тради-

ційною звичкою, архієпископ не поспішав із публікацією рукопису, зробивши з нього декілька копій. Він завжди давав написаному тексту деякий час полежати перед публікацією в шухляді робочого столу. Можливо архієпископ накопичував матеріали для подальшого дослідження історії українського козацтва.

Публікацію книги прискорив приїзд до Катеринослава у 1835 р. А. О. Скальковського, який будучи чиновником з особливих доручень Новоросійського генерал-губернатора М. С. Воронцова, отримав від нього завдання опрацювати місцеві архіви й знайти джерела для написання історії південного краю. Катеринославський архієпископ не лише познайомив дослідника з церковними архівами, але й з власним зібранням, зокрема й з рукописною книгою оповідань М. Коржа. Він подарував А. О. Скальковському її копію, яку той без дозволу Гавриїла, у скороченому варіанті, не посилаючись ні на автора, ні на джерело інформації, прибравши численні українізми й дещо спотворивши текст оригіналу, видав у 1838–1839 рр. в «Журнале Министерства Народного Просвещения» [19]. Під впливом такого непорядного вчинку, архієпископ змінив свої плани стосовно публікації рукопису й в 1842 р. видав його в оригінальному варіанті в Одесі окремим накладом. У передмові він надав короткі відомості про колишнього запорожця Микиту Коржа та про те, як і коли були записані його спогади. Цікаво, що А. О. Скальковський ніяк не відреагував на цю публікацію й не звинуватив Гавриїла у плагіаті. Він лише зазначив, що під час перебування у Катеринославі він працював у місцевих архівах і скористався послугами архієпископа Гавриїла, який зустрів його доброзичливо і надав практичну допомогу. Усю інформацію з історії краю у період 1751–1764 рр. він отримав із власного архіву архієпископа [21, с. IV]. Члени Одеського товариства історії і старожитностей, до якого належали обидва фігуранти, не висловили жодних сумнівів стосовно авторства Гавриїла [2, с. 274–275].

Опублікована архієпископом праця відразу отримала позитивну рецензію науковців, у тому числі: В. Біднова, Н. Полонської-Василенко, В. Григор'єва та інших. Зокрема, професор В. Григор'єв підтвердив, що колишній козак Микита Корж помер у 1835 р. у 104 роки в селі Михайлівка Катеринославської губернії, але до кінця свого життя зберігав здоров'я, прекрасну пам'ять і яскравість спогадів. Його розповіді покладено в основу роботи Гавриїла, який мав за мету зберегти їх для потомків, нічого не змінюючи, навіть вирази старого козака. Професор підкреслив, що видавши спогади М. Коржа окремою книгою, архієпископ допоміг воскресити для історії знищену Запорозьку Січ і врятувати її від забуття [14, с. 184–185].

Наступна праця Гавриїла (Розанова) – «Історична записка про закладення в Катеринославі соборного храму і початку самого міста» – присвячена історії заснування і початкового розвитку Катеринослава та будівництва кафедрального собору [5]. Як і усі інші, вона написана на основі документальних матеріалів. У подальшому як окремий розділ увійшла до основної праці архієпископа

з історії Новоросійського краю. Гавриїл не лише описав початкову історію храму, а й продовжив її своїми практичними діями. Завдяки його активним зусиллям у 1829 р. відремонтовано старий собор у Катеринославі, який перебував у досить непривабливому стані. У 1830 р. розпочалося будівництво нового кафедрального Преображенського собору на тому місці, де в 1787 р. закладено перший Катеринославський собор. Завдяки енергійності на наполегливості архієрея будівництво в 1834 р. було повністю завершено і вже 29 липня 1835 р. новий помпезний собор був урочисто освячений в присутності генерал-губернатора Новоросійського краю М. С. Воронцова та інших іменитих гостей. За ініціативою Гавриїла біля храму встановлено мармурову колону, знайдену ним на руїнах Херсонесу, яка служила прикрасою стародавньої християнської церкви.

Спорудження храму мало велике значення не лише для піднесення духовного життя населення міста, але й для його соціально-економічного розвитку. Про це з гордістю згадував архієпископ, зазначаючи пожвавлення торгівлі, активізацію розвитку промисловості та освіти, появу нових кам'яних церков і будинків [8, с. 109].

З 1837 р. розпочався новий етап у науковій роботі Гавриїла (Розанова), пов'язаний з його призначенням архієпископом новоутвореної Херсонсько-Таврійської єпархії. В Одесі архієрей отримав новий імпульс для своєї багатовекторної роботи. Це позитивно відбилось на його освітянській та науковій роботі. Зокрема, архієпископ ініціював заснування жіночого монастиря при Одеській Архангело-Михайлівській церкві з першим в імперії училищем для навчання та виховання малолітніх дівчаток-сиріт і доньок священнослужителів. Це викликало неабиякий інтерес у суспільстві й значні пожертви на будівництво. Основними меценатами стали графиня Роксандра Едлінг (у дівоцтві Стурдза), її брат – відомий православний теолог Олександр Стурдза та купець III гільдії Іван Ільїч Ростовцев. У цілому близько 100 осіб пожертвували на будівництво 83 639 крб. асигнаціями. Урочисте освячення новозбудованого монастиря та дівочого училища при ньому відбулося 9 травня 1844 р. Освіту при монастирі могли отримати дівчатка-сироти віком від 7 до 12 років. Вони мали вивчати релігійні та світські дисципліни, в тому числі: арифметику, коротку російську граматику, історію, географію, малювання, рукоділля тощо. По досягненні 17 років випускниці могли вийти заміж за церковнослужителів або стати черницями й залишитись при монастирі. Ґрунтовну історію розбудови монастиря та дівочого училища архієпископ виклав у своїй «Історичній записці про жіночий одеський з дівочим училищем монастир, прочитаній в день його урочистого відкриття 9 травня 1844 року» [4]. Ця опублікована праця стала важливим джерелом для дослідження розвитку духовної освіти в Одесі та південному регіоні.

Під час перебування на чолі Одеської кафедри Гавриїл (Розанов) став одним із співзасновників і другим дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей (ОТІС). Його приваблювали значні наукові перспективи ОТІС, мета якого полягала в розповсюдженні історичних і археологічних відомостей про Новоросійський край та Бессарабію (нині територія Південної України). Це передбачало пошуки й дослідження писемних джерел, збір географічних і статистичних відомостей про край та публікація результатів здійсненої роботи [22, с. 28]. Для оприлюднення археологічних та історичних відомостей та наукових досліджень у 1844 р. Товариством започатковано наукове видання – «Записки Одесского общества истории и древностей», яке видавалося до 1919 рр. За цей час вийшло друком 33 томи «Записок». Це оригінальне багатотомне видання зберігається у фондах Наукової бібліотеки і являється великою науковою та бібліографічною цінністю.

У перших 5-ти томах «Записок» вагомо представлений науковий доробок Гавриїла (Розанова). Історичне значення його публікацій полягає в тому, що автором введено до наукового обігу значний комплекс джерел, знайдених під час евристичної роботи в монастирських та церковних архівах. До того ж, архієпископ започаткував традицію видання історичних джерел на сторінках «Записок». Уже в першому томі цього наукового видання (1844 р.) опубліковано три праці архієпископа. Перша з них – «Грамота Петра I-го, 14 октября 1704 года», пов'язана з археографічним напрямом роботи Гавриїла (Розанова) [13]. Це копія документу, який знайшов Гавриїл та передав до Товариства. Сам оригінал Товариству відшукати не вдалося, а декілька примірників копій знаходились у приватних осіб. Після порівняння деяких із них з'ясувалось, що варіант, наданий Гавриїлом, був найбільш точним і мав найменшу кількість помилок і неточностей, допущених при переписуванні з оригіналу. Тому саме він був опублікований у «Записках ОТІС». Дана публікація має лише один компонент археографічного оформлення документа – заголовок, та це не позбавляє її наукової цінності.

У цьому ж томі була опублікована праця Гавриїла «Переселення греків з Криму до Азовської губернії та заснування Готфійської й Кафійської єпархії», яка є важливим джерелом для вивчення процесу іноземної колонізації Південної України. Будучи написана на основі документальних джерел, вона детально відтворює процес переселення греків з Криму на південноукраїнські землі, розглядає історію грецької православної церкви в Криму в кінці XVIII ст. Автор відзначив, що протягом 1778–1779 рр. з Криму вийшло 20 тисяч греків, які попри несприятливі обставини та хвороби, зуміли добратися до відведених ним земель і заснувати там 23 селища та місто Маріуполь [9, с. 200–203]. Гавриїл залишився вірним своїй позиції й обмежився лише викладенням документальних фактів, що надавало його роботі більшої об'єктивності. Він не аналізував ні умови переселення греків, які уряд своєчасно не виконав, ні труднощі, яких

вони зазнали на шляху до відведених їм земель. Проте все ж висловив думку стосовно доцільності грецького переселення. Він охарактеризував становище грецьких переселенців на новому місці як незадовільне, що спричинено не бажанням адаптуватися до нових умов життя та інтегруватися у навколишнє середовище. Вони продовжували розмовляти татарською мовою, так як грецьку знали далеко не всі, а мову місцевих жителів не вивчили. Греки не проявляли особливих зусиль ні в господарській діяльності, ні в торгівлі й значно програвали економічним показникам німецьких колоністів.

Архієпископ приділив увагу історії грецької православної церкви та утворенню мініатюрної Готфійської та Кафійської єпархії, митрополитом якої російський уряд призначив Ігнатія (Газадінова), враховуючи його заслуги у вирішенні питання щодо переселення до Росії кримських греків. У чотирьох православних храмах, споруджених у Маріуполі, греки розмістили церковні цінності, вивезені ними із залишених кримських церков. У соборному храмі, освяченому в ім'я св. Харлампія, знаходилась велика кількість срібного стародавнього начиння, у Богородицькій церкві – давньогрецька ікона Божої Матері.

Митрополит Ігнатій був розчарований поведінкою своїх співвітчизників і поступово віддалився від них. Готфійська та Кафійська єпархія проіснувала дуже короткий проміжок часу – лише до смерті митрополита (1786 р.), виконавши свою основну місію – залучення греків на землі Південної України. У подальшому вона увійшла до складу Слов'янської і Херсонської єпархії.

Третя праця Гавриїла (Розанова), опублікована у першому томі «Записок ОТІС» – «Залишки християнських цінностей в Криму. Повіт Феодосійський» – має яскраво виражене історико-церковне спрямування й присвячена опису християнських церков Кримського півострова [7]. Появі цієї публікації передували польові дослідження архієпископа на кримських землях, здійснені ним на прохання академіка Російської академії наук П.І. Кеппена, який займався дослідженням історії та етнографії Криму. Після проведеної роботи архієпископ надіслав йому «Список стародавніх грецьких церков на Кримському півострові, які існували та існують нині». Разом із своїми помічниками Гавриїл ґрунтовно описав 94 стародавні церкви, серед яких були діючі, напівзруйновані та ті, від яких залишились руїни або лише спогади старожилів. Згодом, у 1844 р. він опублікував частину матеріалів, які стосувалися Феодосійського повіту. Проте дослідження стародавніх грецьких церков мало для архієпископа скоріше науковий, а не практичний інтерес. Адже він не ставив за мету відродження описаних ним християнських святинь Криму, які знаходилися в межах ввіреної йому єпархії [15, с. 36–37]. ґрунтовно проведена робота лягла в основу опублікованої наукової праці, яка стала унікальним джерелом для вивчення церковної історії Криму середини XIX ст. та розробки історико-християнської та археологічної карти півострова.

У другому томі «Записок ОТИС» (1848 р.) опубліковано працю Гавриїла (Розанова) «Хронологічно-історичний опис церков єпархії Херсонської і Таврійської», де архієпископ здійснив спробу дослідити церкви ввіреної йому єпархії відповідно до хронологічного принципу [12]. Він виділив п'ять періодів існування Херсонської єпархії, починаючи з 1752 р. і закінчуючи 1835 р. Наукова цінність дослідження полягає в тому, що автор не лише описав церкви в зазначений період, але й навів коротку історію заснування міст на її території та їх заселення. Він гармонійно поєднав церковну і світську історію періоду колонізації та початкового етапу розвитку Новоросійського краю.

Розвиток християнства в Таврії Гавриїл поділив на дві епохи: до і після приєднання Криму до Росії. Проте наведені ним відомості про християнські храми Таврії являються далеко не повними. Автор описав лише 37 діючих на 1837 р. церков, не торкаючись при цьому давньогрецьких храмів.

У 1848 р. Гавриїл змушений був залишити Одеську архієрейську кафедру в зв'язку з призначенням архієпископом Тверської єпархії. Але й там він не залишав наукової діяльності, результати якої надсилав для публікації до Товариства. Третій том «Записок ОТИС», виданий у 1853 р., містить дві праці Гавриїла. Перша із них є публікацією документа із козацької тематики – «Всепіддане повідомлення імператриці Катерині II, генерал-поручика Текелія, про знищення Запорозької Січі» [3]. Це копії наказів, виданих впродовж 1 травня – 1 липня 1775 р. генерал-поручиком Текелі та генерал-майором Райзером, які містять план оточення та знищення Січі. Зазначений документ має лише заголовок, а легенда, коментарі та примітки – відсутні, що не позбавляє його наукової цінності. Адже він дає можливість репрезентувати шлях пересування та дії російського військового загону під час штурму Січі. Зазначено, що росіяни захопили військову артилерію, запаси боєприпасів, канцелярію та все майно Коша. Кошовий отаман П. Калнишевський, писар І. Глоба і суддя П. Головатий були заарештовані. Архієпископ звертав увагу на той факт, що генерал Текелі написав своє донесення імператриці 6 липня 1775 р. із табору при Січі, яка вже була фактично зруйнована. Опублікований документ становить історичний інтерес і в контексті дискусії, яка виникла серед науковців на зламі XIX–XX ст. стосовно зазначеної проблеми. Зокрема, А. О. Скальковський дотримувався концепції, що «генерал-поручик Текелій 5 червня 1775 р. вступив на Січ, заарештував старшину і конфіскував її майно. При цьому він розорив Січ так, що жодної балки не залишилось на місці» [20, с. 196].

В. О. Біднов вважав, що це не зовсім відповідає дійсності, так як не було зруйнування Січі в прямому розумінні цього слова. Спочатку її перейменовано в м. Покровське і вона стала осередком тимчасового правління на чолі з підполковником Норовим, а з 21 липня 1776 р. там було відкрито канцелярію Слово'янської провінції. Все майно козацької старшини та куренів перейшло до російської державної скарбниці. Лише через п'ять років, після

перенесення адміністративного центру до Нікополя, козацькі будівлі були зруйновані, а Покровське перейшло у власність генерального прокурора князя Вяземського [1, с. 59–60].

На сторінках третього тому «Записок ОТІС» опубліковано працю Гавриїла «Уривок оповідання про Новоросійський край із оригінальних джерел почерпнутий», яка стосується дослідження історії південного краю від заснування Нової Сербії (1751 р.) до утворення Катеринославського намісництва (1786 р.) [8]. На основі викладених історичних джерел архієпископу вдалося ґрунтовно дослідити особливості територіального устрою регіону на різних етапах його розвитку, процес заселення, заснування та розвиток міст, духовне управління та будівництво православних храмів. Належна увага приділена історії церковних храмів Запорозької Січі та Старо-Кодацького монастиря в період існування Січі та після її знищення. Науковий інтерес становлять наведені автором статистичні дані щодо кількості церковних храмів і духовних навчальних закладів. У цій роботі гармонійно поєднані сюжети світської та церковної історії, що дає можливість більш повно відтворити загальну картину історичних процесів на південноукраїнських землях.

Продовженням історії Південної України знайшло своє відображення у другій частині цього твору, який під назвою «Продовження нарисів про Новоросійський край» був опублікований у п'ятому томі «Записок ОТІС» у 1863 р. уже помертню [10]. Хронологічні межі дослідження автор значно розширив – вони охоплюють період з 1787 по 1837 рр. Це дало можливість архієпископу простежити урбанізаційні процеси в краї, розглянути заснування та розбудову міст, насамперед Катеринослава, Вознесенська, Одеси та інших. Увага приділена будівництву козацького Самарського Пустельно-Миколаївського монастиря. Заслуговує на увагу тематико-хронологічна послідовність наведених дослідником джерел і неупереджене ставлення до наведених історичних подій.

Після смерті Гавриїла ОТІС вшанувало його пам'ять і відзначило заслуги перед церквою та історичною наукою. На засіданні Товариства 14 жовтня 1858 р. протоієрей С. Серафимов прочитав некролог дійсного члена Гавриїла, колишнього архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського, в якому відзначено здобутки архієпископа та його значний внесок у розвиток православ'я, духовної освіти та науки [18].

Двотомна збірка матеріалів з історії Південної України, зібрана свого часу архієпископом Гавриїлом, у 1868 р. була передана до Одеського товариства історії і старожитностей і опублікована у сьомому томі його «Записок» [17]. За дорученням Товариства детальний опис збірки і вступну примітку зроблено С. А. Серафимовим. Перший том представлено переліком документів із 128 позицій, які охоплюють період із 1738 по 1799 рр. Другий том містить 69 позицій, які відносяться до першої половини XIX ст. Розташовані в хронологічному порядку документи майже не викликають нарікань, маючи пере-

важну більшість компонентів такого елементу археографічного оформлення як заголовки [23, с. 206–207].

Таким чином, можемо стверджувати, що в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається унікальна колекція раритетних історичних праць архієпископа Гавриїла (Розанова). Вони представлені окремими виданнями та публікаціями на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей». Серед наукового доробку архієпископа є опубліковані документи, археографічні та історичні дослідження, написані на основі зібраної ним потужної джерельної бази. Тематично вони стосуються церковної та світської історії південного регіону. Значну увагу автор приділяв дослідженню історії українського козацтва.

Збереження наукової спадщини архієрея дає можливість здійснити аналіз його науково-історичних праць, які є цінним джерелом з історії Південної України. Результати проведеного дослідження можуть бути використані при вивченні історії України в цілому та південного регіону зокрема. Оригінали історичних праць Гавриїла (Розанова) є важливою науковою та бібліографічною цінністю Наукової бібліотеки.

Список використаної літератури

1. Біднов В. О. «Атакування» Запорозької Січі 1775 р. (з нагоди 150-літніх роковин зруйнування Січі) / В. Біднов // Літ.-наук. вісн. – Прага, 1925. – Кн. 9. – С. 51–70.
2. Беднов В. К характеристике местных литературных нравов (С. А. Никитин и его «Екатеринославская старина» / В. Беднов // Летопись Екатеринослав. учен. арх. комис. – 1912. – Вып. 8. – С. 265–298.
3. Гавриил, архиепископ. Всеподанейшее донесение императрице Екатерине II. Генерал-поручика Текелия об уничтожении Запорожской Сечи / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // Зап. Одес. о-ва истории и древностей (ЗООИД). – Одесса, 1853. – Т. 3. – С. 587–589.
4. Гавриил, архиепископ. Историческая записка о женском одесском с девичьем училищем монастыре, читанная при собрании посетителей в день торжественного его открытия 9 мая 1844 года / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический). – Одесса : Гор. Тип., 1844. – 51 с.
5. Гавриил, архиепископ. Историческая записка о заложении в Екатеринославе соборного храма и начале самого города / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический). – Одесса, 1846. – 39 с.
6. Гавриил, архиепископ. Историческая записка о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический). – Одесса : Гор. Тип., 1838. – 64 с.
7. Гавриил, архиепископ. Остатки христианских древностей в Крыму. Уезд Феодосий / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 320–328.
8. Гавриил, архиепископ. Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т. 3 – Отд. 1. – С. 79–129.
9. Гавриил, архиепископ. Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфрийской и Кафийской епархии / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 197–204.
10. Гавриил, архиепископ. Продолжение очерка истории о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837-й год / Гавриил (архиеп. Тверской и Кашинский) // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. 5. – С. 420–490.
11. Гавриил, архиепископ. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический). – Одесса, 1842. – 94 с.
12. Гавриил, архиепископ. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической / Гавриил (архиеп. Херсонской и Таврической) // ЗООИД. – Одесса, 1848. – Т. 2. – С. 140–210.

13. Грамота Петра I, 14 октября 1704 г. / находка и подг. Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 351–372.
14. Григорьев В. [Рецензия] / В. Григорьев // Москвитянин. – М., 1842. – Ч. 6, № 11. – С. 184–185. – Рец. на кн.: Устное повествование бывшего запорожца, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса, 1842. 198 с.
15. Діанова Н. М. Діяльність православних архієреїв Херсонської єпархії (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія / Н. М. Діанова. – Одеса : Одес. нац. ун-т І. І. Мечникова, 2022. – 206 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://surli.cc/gyltpp> (дата звернення: 10.04.2025).
16. Журба О. І. Культурна та історико-археологічна діяльність архієпископа Гавриїла (В. Ф. Розанова) в Південній Україні / О. І. Журба // Дніпропетр. іст.-археогр. зб. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип. 1. – С. 220–238.
17. Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического // ЗООИД. – Одесса, 1868. – Т. 7. – С. 305–320.
18. Серафимов С. Гавриил, архиепископ Екатеринославский, Херсонский и Таврический / С. Серафимов, прот. // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. 5. – Отд. 3. – С. 919–953.
19. Скальковский А. Изустные предания о Новороссийском крае / А. Скальковский // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1838. – Т. 18, кн. 6. – С. 487–513; 1839. – Т. 18, кн. 2. – С. 171–202.
20. Скальковский А. А. История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского / А. Скальковский. – Одесса : тип. А. Шульце, 1885. – Ч. 1. – 329 с.
21. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса : Гор. Тип., 1836. – Ч. 1. – 288 с.
22. Устав Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1839. – 17 с.
23. Хмарський В. М. Археологічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей / В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2002. – 400 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://surli.li/efznuy> (дата звернення: 10.04.2025).

References

- [1]. Bidnov V. O. «Atakuvannia» Zaporozkoi Sichi 1775 r. (z nahody 150-litnikh rokovyn zruinuvannia Sichi) [The ‘Attack’ of the Zaporozhian Sich in 1775 (on the occasion of the 150th anniversary of the destruction of the Sich)]. *Literaturno-naukovy visnyk [Literary and scientific bulletin]*, Prague, 1925, kn. 9. pp. 51–70.
- [2]. Bednov V. K kharakteristike mestnykh literaturnykh нравов (S. A. Nikitin i yego «Ekaterinoslavskaya starina») [To characterise local literary mores (S. A. Nikitin and his «Ekaterinoslavskaya starina»)]. *Letopis Yekaterinoslavskoy uchenoy arkhivnoy komissii [Chronicle of the Ekaterinoslav Scientific Archival Commission]*, 1912, no. 8, pp. 265–298.
- [3]. Gavriil, arkhiepiskop. Vsepoddaneysheye doneseniye imperatritse Yekaterine II. General-poruchika Tekeliya ob unichtozhenii Zaporozhskoy Sechi [Report to Empress Catherine II. Lieutenant-General Tekeliy about the destruction of the Zaporizhian Sich]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1853, no. 3, pp. 587–589.
- [4]. Gavriil, arkhiepiskop. Istoricheskaya zapiska o zhenskom odesskom s devichyem uchilishchem monastyre, chitannaya pri sobranii posetiteley v den torzhestvennogo yego otkrytiya 9 maya 1844 goda [Historical note about the convent with maiden’s school in Odessa, read at the meeting of visitors on the day of its solemn opening on 9 May 1844]. Odesa, 1844, 51 p.
- [5]. Gavriil, arkhiepiskop. Istoricheskaya zapiska o zalozenii v Yekaterinoslave sobornogo khrama i nachale samogo goroda [Historical note on the foundation of the cathedral church in Yekaterinoslav and the beginning of the city itself]. Odesa, 1846, 39 p.
- [6]. Gavriil, arkhiepiskop. Istoricheskaya zapiska o Pustynno-Nikolayevskom Samarskom monastyre [Historical note on the Pustynno-Nikolayevsky Samara Monastery]. Odesa, 1838, 64 p.
- [7]. Gavriil, arkhiepiskop. Ostatki khristianskikh drevnostey v Krymu. Uyezd Feodosiy [Remains of Christian antiquities in the Crimea. Theodosia district]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1844, no. 1, pp. 320–328.
- [8]. Gavriil, arkhiepiskop. Otryvok povestvovaniya o Novorossiyskom kraye iz originalnykh istochnikov pocherpnuty [An excerpt of a narrative about the Novorossiysk region from original sources]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1853, no. 3, otd. 1, pp. 79–129.

- [9]. Gavriil, arkhiepiskop. Pereseleniye grekov iz Kryma v Azovskuyu guberniyu i osnovaniye Gotfiyskoy i Kafiyiskoy yeparkhii [Resettlement of Greeks from Crimea to the Azov province and foundation of the Gothic and Kafia diocese]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1844, no. 1, pp. 197–204.
- [10]. Gavriil, arkhiepiskop. Prodolzheniye ocherka istorii o Novorossiyskom kraye. Period s 1787 po 1837-y god [Continuation of the sketch of history about the Novorossiysk Territory. The period from 1787 to 1837]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1863, no. 5, pp. 420–490.
- [11]. Gavriil, arkhiepiskop. *Ustnoye povestvovaniye byvshego zaporozhtsa, zhitelya Yekaterinoslavskoy gubernii i uyezda, seleniya Mikhaylovki, Nikity Leontyevicha Korzha* [Oral narrative of Nikita Leontievich Korzh, former Zaporozhian, resident of Ekaterinoslav province and district, Mikhailovka village]. Odesa, 1842, 94 p.
- [12]. Gavriil, arkhiepiskop. Khronologiko-istoricheskoye opisaniye tserkvey yeparkhii Khersonskoy i Tavricheskoy [Chronological and historical description of the churches of the diocese of Kherson and Tavricheskaya diocese]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1848, no. 2, pp. 140–210.
- [13]. Gramota Petra I, 14 oktyabrya 1704 g. [Charter of Peter I, October 14, 1704] / nakhodka i podgotovka Gavriil (arkhiepiskop Khersonskiy i Tavricheskoy). *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1844, no. 1, pp. 351–372.
- [14]. Grigoryev V. [Retsenziya na knigu *Ustnoye povestvovaniye byvshego zaporozhtsa, Nikity Leontyevicha Korzha*] [Review of the book *Oral narration of a former Zaporozhian, Nikita Leontievich Korzh*]. *Moskovityanin [Muscovite]*, 1842, p. 6, no. 11, pp. 184–185.
- [15]. Dianova N. M. *Diialnist pravoslavnykh arkhieieiv Khersonskoi yeparkhii (kinets XVIII – pochatok KhKh st.): monohrafiya* [Activities of the Orthodox bishops of the Kherson Diocese (late XVIII – early XX centuries)]. Odesa, 2022, 206 p. Available at: <https://surli.cc/gyltpp> (accessed: 10.04.2025).
- [16]. Zhurba O. I. Kulturna ta istoriko-arkheohrafichna diialnist arkhieiepyskopa Havryila (V. F. Rozanova) v Pivdennii Ukraini [Cultural, Historical and Archaeographic Activities of Archbishop Gabriel (V. F. Rozanov) in Southern Ukraine]. *Dnipropetrovskiy istoriko-arkheohrafichnyi zbirnyk [Dnipropetrovsk Historical and Archeographic Collection]*, Dnipropetrovsk, 1997, no. 1, pp. 220–238.
- [17]. Sbornik Gavriila, arkhiepiskopa Yekaterinoslavskogo, Khersonskogo i Tavricheskogo [Sbornik Gavriila, arkhiepiskopa Yekaterinoslavskogo, Khersonskogo i Tavricheskogo]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1868, no. 7, pp. 305–320.
- [18]. Serafimov S. Gavriil, arkhiepiskop Yekaterinoslavskiy, Khersonskiy i Tavricheskoy [Gabriel, Archbishop of Yekaterinoslav, Kherson and Taurida]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (ZOOID) [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*, Odesa, 1863, no. 5. otd. 3, pp. 919–955.
- [19]. Skalkovskiy A. Izustnyye predaniya o Novorossiyskom kraye [Oral traditions about the Novorossiysk region]. *Journal of the Ministry of Public Education*, 1838, iss. 18, no. 6, pp. 487–513; 1839, iss. 18, no. 2, pp. 171–202.
- [20]. Skalkovskiy A. A. *Istoriya Novoy Sechi, ili poslednego Kosha Zaporozhskogo* [History of the New Sich, or the last Kosh]. Odesa, 1885, p. 1, 329 p.
- [21]. Skalkovskiy A. *Khronologicheskoye obozreniye istorii Novorossiyskogo kraya* [Chronological review of the history of the Novorossiysk Territory]. Odesa, 1836, p. 1, 288 p.
- [22]. *Ustav Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey* [Charter of the Odessa Society of History and Antiquities]. Odesa, 1839, 17 p.
- [23]. Khmarskiy V. M. *Arkhieohrafichna diialnist Odeskoho tovarystva istorii i starozhytnostei* [Archeographic activities of the Odessa Society of History and Antiquities]. Odesa, 2002, 400 p. Available at: <https://surli.li/efznuy> (accessed: 10.04.2025).

Надійшла 15.04.2025 р.

Dianova N. M.

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

26 Staroportofrankivska St, Odesa, 65020, Ukraine

tel.: (+38) 050 390 17 93

e-mail: ndianova777@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0406-6907>

**SCIENTIFIC HERITAGE OF ARCHBISHOP
GAVRYIL (ROZANOV) IN THE FUNDS OF THE SCIENTIFIC
LIBRARY OF ODESA NATIONAL UNIVERSITY NAMED
AFTER I. I. MECHNIKOV**

The purpose of this article is to analyze the scientific and historical heritage of the archbishop of Kherson, researcher of the history of the Southern Ukraine and the Ukrainian Cossacks Gavryil (Rozanov). The methodology basis of the publication is based on the principles of historicism, objectivity and systematicity. It is noted that the works of the bishop are stored in the funds of the Scientific Library of the I. I. Mechnikov ONU and are not only an important source for researching the history of the southern region, but also a rare value as they have never been republished. They are presented in the separate editions and publications on the pages of the "Notes of the Odesa Society of History and Antiquities". There are archeographic publications and historical studies written on the basis of a powerful source base collected by the author. Thematically they relate to the church and secular history of the southern region, including the Ukrainian Cossacks.

Gavryil became one of the first founders and a full member of the Odesa Society of History and Antiquities. A significant number of his works were published on the pages of the Society's "Notes", where he initiated the tradition of publishing historical sources on the history of the Ukrainian Cossacks. The original multi-volume edition of "Notes" is kept in the collections of the Scientific Library and is of the great scientific value. Preservation of the scientific heritage of Gavryil (Rozanov) makes it possible to archive the desired result by finding the analyze of his scientific and historical works. The results of practical value can be used in the study of the history of Southern Ukraine. The scientific library managed to preserve the originals of the historical works of Gavryil (Rozanov), which are bibliographical value and an important source for studying the history of the southern region.

Keywords: scientific library, Gavryil (Rozanov), scientific heritage, archeographic publications, Cossack themes, church history.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

УДК 27.021.7::378.4(477:4-672)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331914](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331914)

Кропочева Наталія Миколаївна

науковий співробітник

відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів

Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського

вул. М. Берлінського, 9, Київ, 04060, Україна

e-mail: veritas59@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ОНОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК: ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

В статті представлено результати інформаційно-аналітичного аналізу тенденцій розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти країн Європейського Союзу, Великобританії, Індонезії, Індії, США та України. Розглянуто стан відображення розвитку наукових бібліотек в контексті короткотривалої та довгострокової перспективи. Здійснено контент-аналіз принципів цифрової трансформації та технологічного оновлення наукових бібліотек на фоні актуалізації завдань в непростих умовах воєнного стану. Охарактеризовано основні тенденції розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти через проєктування та активне впровадження таких напрямів стратегічного розвитку: впровадження цифрових технологій, переосмислення ролі бібліотечних фахівців, зміна в рівнях доступу до наукової інформації, адаптація до нових форм академічного співробітництва. Проведено інформаційно-аналітичний огляд публікацій, у тематичному спектрі якого відображено рівень представленості досліджень теоретичного та прикладного характеру упродовж 2022–2025 рр. на основі методу частотного аналізу ключових слів і назв публікацій, значно локалізувало межі вибірки і групування документів, релевантних до теми нашого дослідження, за такими критеріями: тип і вид джерела, зміст (тема) статті. Наведений перелік згрупованих публікацій за результатами досліджень науковців країн Європейського Союзу, США, Пакистану, Індонезії, Великобританії та України встановлено ключові напрями довготривалого розвитку наукових (академічних) бібліотек, диференційованих за технологічними, організаційно-структурними компонентами діяльності: автоматизація та цифрова трансформація бібліотек, майбутнє бібліотек у цифрову епоху, мейкерспейси (makerspace), публікації з відкритого доступу та репозитаріїв, перехід до «зелених» бібліотек, соціальна відповідальність бібліотек, публікації з питань бібліометричних досліджень. На основі зібраного дослідницького матеріалу та використовуючи семантичний спектр назв охарактеризовано основні напрями розвитку наукових бібліотек.

Ключові слова: наукові бібліотеки, заклади вищої освіти, бібліотечні та інформаційні дисципліни, освітянські бібліотеки, інформаційно-аналітичний огляд.

Постановка проблеми. Сучасні наукові бібліотеки стикаються з низкою викликів і загроз, що визначають їхній розвиток в короткотривалій та довгостроковій перспективі, виступаючи одночасно рушійною силою цифрових трансформацій, використовуючи потужний інтелектуальний потенціал та культивуючи принципи технологічного оновлення і стратегічного оптимізму на фоні актуалізації завдань в непростих умовах воєнного стану. Основні тенденції розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти, які є складовою мережі освітянських бібліотек НАПН України і МОН України, розглянуто через проектування та активне впровадження таких напрямів: впровадження цифрових технологій, переосмислення ролі бібліотечних фахівців, зміни в рівнях доступу до наукової інформації, адаптації до нових форм академічного співробітництва. Дослідження останніх років акцентують увагу на трансформації бібліотек у центри даних, використанні технологій штучного інтелекту (ШІ) для каталогізації та впровадженні відкритого доступу (ОА).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведення системних розвідок аналітико-синтетичного опрацювання інформаційних потоків наукової інформації з ряду актуальних питань розвитку певних галузей наукового знання є метою функціонування аналітичних підрозділів, відділів національних та галузевих бібліотек. Так, в структурі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади (СІАЗ), яка підготує розгалужену сукупність інформаційно-аналітичних документів різних типів і видів. В Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України), яка є координаційним центром мережі освітянських бібліотек МОН України і НАПН України, діє відділ наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, забезпечується видавництво довідкового бюлетеня «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки».

Фіксує увагу на окремих інституціональних атрибутах аналітичного характеру в науково-дослідницької діяльності ДНПБ України, водночас відмітимо, що в обласних наукових бібліотеках, академічних бібліотеках закладів вищої освіти, які входять до мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, розробляються такі види аналітичних документів: огляди стану питання, аналітичні, прогностичні огляди, аналітичні довідки, довідники, рейтинги, інформаційні звіти про діяльність, дайджести, прес-релізи. Найбільш повно зазначені видання представлено в довідникових виданнях про діяльність освітянських бібліотек [2].

Наведений у цій статті інформаційний огляд публікацій дослідників країн Європейського Союзу, Великобританії, країн Південно-Східної Азії в галузі бібліотечних та інформаційних наук охоплює статті за період від 2022 р. до нині. Локалізацію джерел науково-освітньої тематики було здійснено засобами первинного пошуку в Google Академія за ключовими словами «наукові бібліотеки», «бібліотеки закладів вищої освіти», «бібліотечні та інформаційні на-

уки»; «scientific libraries», «higher education libraries», «Library and information sciences» українською та англійською мовами.

Визначення «сміслового ядра» основних і похідних форм понять «аналітичний – аналітика» зведено до однокореневого слова «аналіз», що в словниковій статті «Філософського енциклопедичного словника» унормовується таким чином: «... розкладання цілого на частини та з'єднання частин в ціле в процесі предметно-практичної або розумової діяльності. В методологічному плані *аналіз* є таким способом дослідження об'єкта, що полягає у виокремленні його частин, властивостей, відношень тощо з метою їх самостійного вивчення. В результаті отримуються часткові, абстрактні, неповні знання, оскільки поза увагою залишається взаємозв'язок частин. Проте без такого розкладання на частини цілісного об'єкта неможливо досягнути його внутрішню організацію та динаміку. З іншого боку, ціле не зводиться до суто механічної суми його частин, оскільки одні й ті самі елементи цілого можуть характеризуватися неоднозначними взаємозв'язками та взаємодіями» [5, с. 19].

У процесі інформаційно-аналітичного огляду теоретичних та емпіричних досліджень українських та зарубіжних науковців згруповано наукові публікації, релевантні до теми нашої розвідки, за визначальними напрямками їх розвитку.

Метою статті є виявлення та характеристика основних напрямів розвитку наукових бібліотек через проведення інформаційно-аналітичного огляду теоретичних, прикладних досліджень наукових бібліотек країн Європейського Союзу, Великобританії та України; встановлення та систематизація ключових напрямів розвитку наукових бібліотек.

Вибір структурно-змістової моделі, найбільш ефективної в умовах постійних змін та модернізаційних процесів, стає одним із ключових чинників стратегічного розвитку наукових бібліотек, а зокрема, академічних бібліотек закладів вищої освіти. Безперечним є твердження про вирішальну роль цих установ у підтримці академічних досліджень, забезпеченні відкритого доступу до наукової інформації та інтеграції у глобальне наукове середовище. В умовах цифрової трансформації, пришвидшення міжнародної конкуренції особливо значення набуває вирішення найбільш проблемних питань розвитку бібліотечної інфраструктури, автоматизації бібліотечних процесів та впровадження нових технологічних інновацій.

Викладене вище орієнтує на виокремлення структурованого переліку джерел, представленого в стислому вигляді, що в подальшому уможливить встановлення тенденцій розвитку наукових (академічних) бібліотек.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи європейські практики наукових бібліотек, дослідники О. Сербін, М. Ситницький виокремлюють дванадцять пріоритетних напрямів розвитку академічних бібліотек, серед яких слід назвати наступні: цифрове наповнення, бібліотечний простір, системи автоматизації процесів обслуговування, дотримання авторських прав, комерціалізація

бібліотечних послуг, міжнародний обмін бібліотечною інформацією, осучаснення обладнання, консолідована система антиплагіату, впровадження суміжних послуг, система альтернативного фінансування та підвищення кваліфікації персоналу [3].

За останнє десятиліття основними тенденціями розвитку наукових бібліотек у сфері цифровізації та відкритої науки стали наступні напрями: створення цифрових бібліотек, а саме проведення моніторингового дослідження зі створення національної цифрової бібліотечної мережі. Так, дослідниця В. Bednarek-Michalska окреслює історичну ретроспективу цифрової стратегії та наголошує на досягненнях в цій галузі в короткій історичній ретроспективі [7].

У сфері просторових змін бібліотечних установ слід назвати мультимедійні центри та коворкінги, зокрема, трансформацію бібліотек у науково-освітні хаби, злиття традиційних бібліотек з дослідницькими центрами, зміни видів соціальної взаємодії бібліотекарів і читачів, спроба вийти за межі очікуваних есхатологічних розмислів про первинність «фізичного простору» бібліотеки [14]; впровадження інклюзивних технологій та ергономічного дизайну для різних категорій користувачів; впровадження технологій штучного інтелекту, що реалізується в наступних аспектах: використання AI-систем для аналізу цитувань та наукових трендів; використання віртуальної та доповненої реальності в освітнянських бібліотеках. В сфері автоматизації бібліотечних процесів та AI (artificial intelligence – AI): впровадження інтелектуальних рекомендаційних систем для персоналізованого пошуку літератури; використання чат-ботів для довідкових запитів та аналітичних систем для оцінювання ступеню наукового впливу [8].

Створення моделей фінансування на основі спонсорства, франчайзингу та грантових програм, впровадження платних аналітичних послуг, монетизація доступу до спеціалізованих ресурсів – визначено пріоритетними напрямами у сфері комерціалізації послуг та альтернативного фінансування [4].

Результати дослідження, проведеного Varun Gupta на основі валідації моделі впровадження технології генеративного штучного інтелекту в публічній та академічній бібліотеці, дозволило надавати дієву допомогу підприємницьким структурам [11].

В праці дослідника *Mallikarjun Mulimani* виявлено та встановлено ступінь впливу технологій штучного інтелекту на такі аспекти бібліотечно-інформаційної діяльності академічних бібліотек, як-от: каталогізація, пошук інформації, обслуговування користувачів та аналіз даних, розроблення рекомендаційних систем, чат-ботів на основі штучного інтелекту [18].

Dr. Mohammad Nasir, Pavitra Kumar Tyag, досліджуючи трансформаційні процеси в академічних бібліотеках, приходять до наступних узагальнень щодо перспектив стратегічного менеджменту академічних бібліотек: адаптація нових технологій, організація тренінгів і семінарів, створення технологічно дружнього середовища для користувачів і підвищення кваліфікації бібліо-

течного персоналу – ось своєрідний чотирикутник адаптивно-технологічної основи академічних бібліотек [19].

Dr. K. S. M. Swaminathan порушує в праці питання функціонування електронних бібліотек, котрі, на його думку, надають дослідникам платформу для обміну та доступу до інформації з різних галузей знань, руйнуючи традиційні академічні ізоляційні перешкоди шляхом інтегрування платформ для обміну даними, репозитаріїв з відкритим доступом і програмного забезпечення як інноваційного прискорювача продукування і поширення знань [25].

Результати співпраці дослідників *B. Oladokun, A. Sambo, M. Bassey R. Enakrige* представлено в статті щодо впливу інтеграції ресурсів відкритого доступу до бібліотечних фондів на розширення доступу до наукових праць, що дозволило бібліотекам перерозподілити кошти з дорогої передплати на підтримку ініціатив з відкритого доступу та покращення цифрової інфраструктури, позитивний вплив відкритих репозитаріїв на співпрацю, інновації та справедливе поширення інформації [21].

Oluwayemi IbukunOluwa Odularu розглядає трансформацію академічних бібліотек в динамічні ІТ-центри, що задовольняють зростаючі цифрові потреби користувачів, що передбачає інтеграцію хмарних обчислень, штучного інтелекту (ШІ) для розширення доступу до інформації, пропонуючи великі цифрові архіви і дослідницькі бази даних, залученню громади, пропонуючи програми цифрової грамотності та ІТ-навчання, долаючи таким чином цифровий розрив між користувачами [20].

З огляду на результати опитування понад 100 аспірантів, проведеного дослідником *M. J. Day*, продемонстровано використання електронних книг як одного із індикаторів змін у постцифровому життєвому досвіді (аналіз показує, як часто студенти звертаються до онлайн-«тіньових бібліотек», щоб заощадити не лише гроші, але й час; зосереджуючи увагу на «пост-цифрових» навчальних просторах, автор окреслює «розмитість» меж між фізичною, цифровою, просторовою та часовою сферами бібліотеки [9].

В праці *Tunde Toyese Oyedokun* виокремлено різнополярний ландшафт сучасних академічних бібліотек, що охоплює стратегії, виклики та футуристичні сценарії розвитку. Зусилля з репозиціонування академічних бібліотек автором направлено на виявлення конкретних прикладів їх діяльності завдяки використанню новітніх технологій, як-от: штучний інтелект (AI), віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), технологія блокчейн і аналіз даних [22].

Yi Wan, Kim M. Thompson, Clayton A. Copeland, досліджують проблему цінностей бібліотечної справи в США, шляхом контент-аналізу вакансій бібліотекарів, розміщених на сайтах ALA JobLIST та Indeed. Сформульовані дослідницькі питання: «Як бібліотеки описують себе в оголошеннях про роботу?» і «Як бібліотеки описують ідеальних бібліотекарів в оголошеннях про вакансії?» уможлиблюють артикулювання умовиводів щодо необхідності доповнення основних цінностей новими принципово значущими [26].

В спільній науковій розвідці *Katina Michael, Jeremy Pitt, Jason Sargent, Eusebio Scornavacca* представляють декілька дискусійних панелей, в кожній з яких окреслено два підходи до здобуття університетської освіти: університет без викладачів, що покладається на модель «рівний-рівному»; і університет, що покладається виключно на «навчальні машини», проведено гіпотетичний експеримент, в якому встановлено переваги, ризики та витрати вищої освіти зі штучним інтелектом [16].

V. M. Bankapur розглянуто трансформаційні зміни в наукових бібліотеках, спричинені впровадженням цифрових платформ, акцентуючи, що бібліотеки переходять до концепції «технологічного бібліотекарства» (Technolibrarianship), доповнюючи традиційні послуги AI-алгоритмами та автоматизованими системами управління контентом [6].

Bruce L. Keislinga, Robert E. Fox визначають тему статті, виходячи з дизайнерської концепції щодо будівлі академічної бібліотеки, в якій враховано зовнішні й внутрішні аспекти: від орієнтації на колекції до більш гнучкого, сталого, орієнтованого на користувача бібліотечного простору. Розглянуто практичний кейс трансформації академічної бібліотеки *Ekstrom* у США [13].

Vasudeva Raja Latha розглядає ресурси відкритого доступу в контексті експоненціального зростання досліджень, підвищення прозорості та розширення аудиторії через збільшення кількісних показників цитування. Обов'язком бібліотекаря є підвищення обізнаності та максимальне використання інституційних репозитаріїв, проведення воркшопів та семінарів [15].

В роботі *Cynthia Childrey* висвітлено зростаючу роль мейкерспейсів – відкритих творчих лабораторій у бібліотеках, де студенти можуть працювати над інноваційними проектами. Такі простори сприяють розвитку навичок роботи з технологіями, прототипування та міждисциплінарних досліджень [8].

Moruf H. A., Dangani B. U. репрезентують власне бачення застосування нових бібліотечних технологій, як-от: програмне забезпечення управління бібліографічним цитуванням, розроблення навчальних систем, електронної системи управління авторськими правами, управління електронними ресурсами мають великий вплив на академічні бібліотеки, які переходять до створення цифрового контенту. Розроблено рекомендації щодо постійного самовдосконалення бібліотечних фахівців [17].

Munir F., Ali N., Abubakar M. наводять результати опитування 199-и фахівців академічних бібліотек, які досліджували застосування штучного інтелекту в академічних бібліотеках Пакистану з метою оцінки рівня знань і вимірювання інституційної готовності, а також можливостей для навчання та сприйняття викликів за шкалою Лайкерта. Дані дослідження показують готовність бібліотекарів академічних бібліотек до впровадження III та інших інноваційних технологій, не зважаючи на об'єктивні чинники, що перешкоджають цим нововведенням [10].

Науковці із дослідницьких центрів США і Нігерії Ugochukwu Francis Ikwuanusi, Wells Fargo окреслюють основні положення комплексного плану інтеграції автоматизації в бібліотечну діяльність для підвищення ефективності, доступності та залучення користувачів. Ключові технології, що представлено для дискусійного обговорення, включають радіочастотну ідентифікацію (RFID), штучний інтелект (AI) і машинне навчання (ML), які оптимізують такі процеси, як каталогізація, тиражування корпоративних рішень та управління запасами. Впровадження RFID полегшує самообслуговування, відстеження руху документів у реальному часі [27].

Продовжуючи тему використання технологій штучного інтелекту, дослідники бібліотечних установ *Lailatul Husni, Armizawati* наводять результати проведеного аналізу використання технологій ШІ в академічних бібліотеках Індонезії; встановлено, що штучний інтелект може допомогти бібліотекарям у виконанні технічної роботи, такої, як складання планів, автоматичне інформаційне обслуговування та управління інформацією [12].

У низці спільних інформаційно-аналітичних студій *Т. Ярошенко і О. Ярошенко* розглянуто проблему цифрового кураторства. Зокрема, в представлений праці дослідниці розглядають важливі світові тенденції у сфері цифрового кураторства, досліджують перспективи впровадження цих практик в українських бібліотеках, особливо у світлі Національного плану з відкритої науки та розширення доступу до дослідницьких даних [28].

Екологічну відповідальність бібліотек та перехід до «зелених технологій» розглянуто *Р. М. Rogers* у руслі адаптації енергозберігаючих рішень у бібліотечній інфраструктурі, використанні відновлюваних матеріалів у дизайні приміщень та зменшенні обсягів друкованої продукції. [23].

У праці *Sofia Strömqvist* зосереджено увагу на ролі наукових бібліотек у збереженні культурної спадщини; наголошено на необхідності створення архівів для збереження історичних документів та наданні доступу до рідкісних матеріалів корінних народів. У вигляді тріади понять бібліотечної репрезентації віртуальні бібліотеки – віддалений доступ – цифрова мобільність – виокремлено основні напрями змін у діяльності бібліотек [24].

Проведений інформаційний огляд публікацій, у тематичному спектрі якого відображено рівень представленості досліджень теоретичного та прикладного характеру упродовж 2022–2025 рр. Так, для огляду літератури використано метод частотного аналізу ключових слів і назв публікацій, що значно локалізувало межі вибірки і групування документів, релевантних до теми нашого дослідження, за такими критеріями: тип і вид джерела, зміст (тема) статті. Щоб зрозуміти, які напрями найбільш часто відображаються в тематичному і змістовому напрямках, наведено відомості про обрані публікації, що демонструють зазначені показники (табл. 1).

Таблиця 1

**Семантичний спектр публікацій щодо перспективних
тенденцій розвитку бібліотек**

Назва статті	Тип, вид джерела
Polish digital libraries and repositories. Origins, operation and usage	Kwartalnik Przegląd Biblioteczny
Between the East and the West. Regional Transformations and the Development of Polish Research Libraries 1989–2023	Bibliothek Forschung und Praxis
Розвиток креативного підприємництва в університетському середовищі України	MDPC Publishing, Berlin
Factors influencing librarian adoption of ChatGPT technology for entrepreneurial support: A study protocol	Journal of Economy and Technology
The Impact of Artificial Intelligence on Library and Information Science Services	International Journal of Innovative Practice and Applied Research
Transforming Academic Libraries for the Future: Adapting to Changing Times	On Recent Trends In Academic Libraries Systems And Services : International Conference
Digital Libraries and the Future of Academic Research: Challenges and Opportunities	Library Progress International
The Open Access Effect: Transforming Collection Development Using Open Repositories	International Journal of Librarianship
A review on the germaneness of Libraries in sustaining Information Technology Services: rethinking towards futuristic Strategies Implementation	Library Management
Reimagining Library Learning Spaces, or Risking Digital Piracy in Universities: Students Views on Spatial Boundaries, Time, and Self-Study Modalities in the Post-Digital Era of AI	Compass: Journal of Learning and Teaching in Higher Education
Navigating the dynamics of present-day academic libraries: An in-depth analysis of strategies, challenges, and emerging trends	IFLA Journal
Re-imagining Librarianship: An Observation of Job Advertisements for Librarian Positions in the US	ALISE Proceedings. Works in Progress Posters
Automating Higher Education Through Artificial Intelligence	IEEE Transactions on Technology and Society
A Building Progress Report: What Ekstrom Library has Learned, 2006–2024	The Southeastern Librarian (SELn)
Creating Awareness on open Access Resources	Conference Proceedings

Назва статті	Тип, вид джерела
Emerging Library technology trends in Academic Environment – an updated Review	Science World Journal
Readiness for Adopting Artificial Intelligence and Emerging Technologies in Academic Libraries of Pakistan	The Critical Review of Social Sciences Studies
Revolutionizing Library Systems with Advanced Automation: A Blueprint for Efficiency in Academic Resource Management	International Journal of Scholarly Research in Multidisciplinary Studies
Utilization of Artificial Intelligence in Libraries as a Form of Library Development	Knowledge management in the academic Library : The 2-nd International Conference of Imam Bonjol Library 2024
Digital Curation: Opportunities and Challenges for Ukrainian Libraries. <i>University Library at a New Stage of Social Communications Development</i>	<i>University Library at a New Stage of Social Communications Development: Conference Proceedings</i>
Cultural Heritage Maintenance: Strategies and Challenges in Preserving Ancient Collections. Vol. 8, No. 26 pp.12411–12420. DOI: 10.36526/js.v3i2.4213	Designing with Agile Thinking Techniques
Prioritizing Actions of Public Libraries in Iran to Increase the Users' Overall Satisfaction based on the Kano Model and Asymmetric Performance Effect	Sciences and Techniques of Information Management

З наведеного переліку семантичного спектру назв 22-х публікацій за результатами досліджень науковців країн Європейського Союзу, США, Пакистану, Індонезії, Великобританії та України встановлено ключові напрями довготривалого розвитку наукових (академічних) бібліотек, орієнтованих на технологічні, організаційно-структурні елементи їх діяльності. Найбільш поширеними і, відтак, актуальними для досліджуваних статей є пошуки альтернативних джерел фінансування, що можна розглядати як найбільш розповсюджене явище. Наукові бібліотеки закладів вищої освіти стають інформаційно-комунікаційними та дослідницькими центрами наукових ідей, проведення дискусій та колаборації вчених. На основі цих систематизованих даних визначено основні напрями розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти. Узагальнюючи зібраний дослідницький матеріал та використовуючи семантичний спектр назв нами виокремлено сім стратегічних напрямів розвитку наукових бібліотек. Охарактеризуємо кожен із наведених семи основних напрямів розвитку.

1. *Автоматизація та цифрова трансформація бібліотек* – об'єднує публікації з проблеми розроблення, впровадження та проведення досліджень щодо моніторингу обраних бібліотеками структурно-функціональних моделей функ-

ціонування; імплементація розроблених бібліотечних платформ, що інтегруються з інформаційно-довідковою системою закладу вищої освіти.

2. *Майбутнє бібліотек у цифрову епоху* – інтегрує сукупність публікацій, що обґрунтовують особливості подальшого функціонування бібліотек, враховуючи економічні, соціальні та культурні характеристики певного регіону.

3. *Мейкерспейси (Makerspace) в академічних бібліотеках* орієнтуються на творчі ініціації молодих дослідників, які орієнтуються на вільне конструювання множини просторів наукових бібліотек.

4. *Публікації з відкритого доступу та репозитаріїв* – наукові праці представляють практики бібліотек щодо долучення до Руху відкритого доступу і архівів відкритого доступу.

5. *Перехід до «зелених» бібліотек* – публікації відображають практики розроблення і впровадження моделі зеленої бібліотеки, що реалізує стратегію Цілей сталого розвитку.

6. *Соціальна відповідальність бібліотек* – облаштування сучасних мультимедійних центрів із можливістю проведення конференцій, тренінгів і групових навчань.

7. *Публікації з питань бібліометричних досліджень* – узагальнює певну множину публікацій зі становлення та еволюції бібліометричного напрямку в діяльності наукових бібліотек, фіксуючи та визначаючи стратегічно значимі вектори функціонування бібліотеки та орієнтуючись на професійне зростання компетенцій бібліотечних працівників.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, зазначимо, що контент-аналіз дав змогу показати й узагальнити ефективні практики розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти країн Європейського Союзу, Великобританії, Індонезії, Пакистану, США, України. Усвідомлюючи та простежуючи різноаспектні сторони діяльності бібліотек, інноваційні технології, що руйнують усталене уявлення про «бібліотеку» як центра концентрації консервативних і не завжди сприйнятих до апробації інновацій.

Представлений досвід впровадження інноваційних технологій в країнах різного економічного, інтелектуального та культурного зростання підтверджує зростання ролі бібліотек, котрі консолідують суспільство завдяки професійній підготовці фахівців із різних соціальних груп, проведенню науково-практичних заходів, спрямованих на професійне зростання та самоосвіту бібліотечних працівників. На основі систематизованих даних визначено основні напрями розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти, що можна ідентифікувати через пріоритетність однієї із названих складових. Безперечно, в діяльності бібліотек, окрім пріоритетного напрямку, мають місце й інші напрями функціонування, що з часом можуть через накопичення кількісних показників, набути нові якісні зміни.

Список використаних джерел

1. Жегус О. Інтегрований комплекс маркетингу послуг вищої освіти / О. Жегус // Бізнес інформ. – 2018. – № 10. – С. 159–165.
2. Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек – 2023 : довідник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; уклад.: О. Л. Гончаренко, К. Б. Щегельська ; наук. ред. Л. О. Пономаренко. – Вінниця : ТВОРИ, 2023. – 112 с.
3. Сербін О. О. Перспективи розвитку наукових бібліотек дослідницьких університетів України в контексті імплементації європейського досвіду [Електронний ресурс] / О. О. Сербін, М. В. Ситницький // Проблеми економіки. – 2018. – № 1 (35). – С. 115–121. – Режим доступу: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002511> (дата звернення: 25.03.2024) – Назва з екрана.
4. Ситницький М. В. Розвиток креативного підприємництва в університетському середовищі України [Електронний ресурс] / М. В. Ситницький // Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects : Proceedings of V International Scientific and Practical Conference (Berlin, 24–26 Oct. 2021). – Berlin : MDPC Publishing, 2021. – P. 638–642. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/35485/1/MODERN-SCIENTIFIC-RESEARCH-ACHIEVEMENTS-INNOVATIONS...-24-26.10.21.pdf#page=638> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
5. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук ; наук. ред.: Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Абрис, 2002. – 751 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://surl.li/cqhxpt> (дата звернення: 25.03.2024).
6. Bankapur V. M. Envisioning the Future of Libraries: A Perspective Study / V. M. Bankapur // Shiv Dnyansagar. – 2025. – Режим доступу: <https://surl.li/kiifms> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
7. Bednarek-Michalska B. Polish digital libraries and repositories. Origins, operation and usage / B. Bednarek-Michalska // Kwartalnik «Przegląd Biblioteczny». – The Special Issue on the 90th Anniversary. – 2024. – P. 46–67.
8. Childrey C. Scaling Innovation: How Academic Library Leaders Can Develop and Sustain Next Generation Makerspaces for Student Success and Community Engagement / C. Childrey // Journal of Library Administration. – 2025. – Vol. 65, iss. 2. – P. 235–243. – DOI: <https://doi.org/10.1080/01930826.2024.2437965> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
9. Day M. J. Reimagining Library Learning Spaces, or Risking Digital Piracy in Universities: Students Views on Spatial Boundaries, Time, and Self-Study Modalities in the Post-Digital Era of AI / M. J. Day // Compass : Journal of Learning and Teaching in Higher Education. – 2024. – Vol. 17 (1). – P. 65–81. – DOI: <https://doi.org/10.21100/compass.v17i1.1492> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
10. Fida A. Readiness for Adopting Artificial Intelligence and Emerging Technologies in Academic Libraries of Pakistan / A. Fida, Shahnoor, N. Munir, M. Abubakar // The Critical Review of Social Sciences Studies. – 2025. – Vol. 3, № 1. – P. 1146–1160. – DOI: 10.59075/y8sewa87 (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
11. Gupta V. Factors influencing librarian adoption of ChatGPT echonology for entrepreneurial support: A study protocol / V. Gupta // Journal of Economy and Technology. – 2024. – Vol. 2. – P. 166–173. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ject.2024.04.006> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
12. Husni L. Utilization of Artificial Intelligence in Libraries as a Form of Library Development [Електронний ресурс] / L. Husni, A. Armizawati // Knowledge management in the academic Library : Proceeding The 2nd Annual International Conference of Imam BonjolLibrary (Padang, 6–8 may 2024). – 2024. – P. 79–86. – Режим доступу: <https://surl.li/bcwjng> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
13. Keisling B. L. A Building Progress Report: What Ekstrom Library has Learned, 2006–2024. [Електронний ресурс] / B. L. Keisling, Jr. A. Fox // The Southeastern Librarian (SELn). – 2025. – Vol. 72. – № 4. – P. 5–15. – Режим доступу: <https://surl.li/mhpews> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
14. Kobierska-Maciuszko E. Between the East and the West. Regional Transformations and the Development of Polish Research Libraries 1989–2023 / E. Kobierska-Maciuszko // Bibliothek Forschung und Praxis. – 2024. – Vol. 48, № 3. – P. 608–621. – DOI: <https://doi.org/10.1515/bfp-2024-0059>.
15. Latha V. R. Creating Awareness on open Access Resources [Електронний ресурс] / V. R. Latha // Conference Proceedings. – 2024. – P. 77–83. – Режим доступу: <https://surl.li/htedtq> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.

16. Michael K. Automating Higher Education Through Artificial Intelligence / K. Michael, J. Pitt, J. Sargent, E. Scornavacca // IEEE Transactions on Technology and Society. – 2024. – Vol. 5, № 3. – P. 264–271. – DOI: 10.1109/TTS.2024.3450694 (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
17. Moruf H. A. Emerging Library technology trends in Academic Environment – an updated Review / H. A. Moruf, B. U. Dangani // Science World Journal. – 2020. – Vol. 15, № 3. – DOI: <https://doi.org/10.47514/swj/15.03.2020.002> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
18. Mulimani N. The Impact of Artificial Intelligence on Library and Information Science Services [Електронний ресурс] / N. Mulimani // International Journal of Innovative Practice and Applied Research (IJIPAR). – 2024. – Vol. 14 (5). – P. 50–56. – Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4856459#paper-citations-widget (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
19. Nasir M. Transforming Academic Libraries for the Future: Adapting to Changing Times. / M. Nasir, P. K. Tuagi [Електронний ресурс] // International Conference On Recent Trends In Academic Libraries Systems And Services. – 2024. – P. 1–10. – Режим доступу: <https://surl.li/dxskeg> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
20. Odularu O. I. A review on the germaneness of Libraries in sustaining Information Technology Services: rethinking towards futuristic Strategies Implementation / O. I. Odularu // Library Management. – 2025. – Vol. 46, № 1/2. – P. 109–131. – DOI: <https://doi.org/10.1108/LM-11-2023-0118> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана/
21. Oladokun B. The Open Access Effect: Transforming Collection Development Using Open Repositories / B. Oladokun, A. Sambo, M. Bassey, R. Enakrire // International Journal of Librarianship. – 2024. – Vol. 9 (4). – P. 36–51. – DOI: <https://doi.org/10.23974/ijol.2024.vol9.4.395> – (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
22. Oyedokun T. T. Navigating the dynamics of present-day academic libraries: An in-depth analysis of strategies, challenges, and emerging trends / T. T. Oyedokun // IFLA Journal. – 2024. – OnlineFirst. – DOI: <https://doi.org/10.1177/03400352241291907> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана/
23. Rogers R. M. Adapting a Workplace Open Educational Resource Desing with Agile Thinking Techniques : diss. ... for the degree of doctor of education / R. M. Rogers ; Athabasca University. – Athabasca, 2025. – 274 p.
24. Strömqvist S. The role of the library in a digital age: Designing for public digital culture [Електронний ресурс] / S. Strömqvist. – 2024. – Режим доступу: <https://surl.li/kofjfr> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
25. Swaminathan K. S. M. Digital Libraries and the Future of Academic Research: Challenges and Opportunities [Електронний ресурс] / K. S. M. Swaminathan // Library Progress International. – 2024. – Vol. 44 (3). – P. 10080–10088. – Режим доступу: <https://surl.li/rtbrxa> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
26. Thompson K. M. Re-imagining Librarianship: An Observation of Job Advertisements for Librarian Positions in the US [Електронний ресурс] / K. M. Thompson // ALISE Proceedings. Works in Progress Posters. – 2024. – Режим доступу: <https://iopr.library.illinois.edu/journals/aliseacp/article/view/1714> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.
27. Ugochukwu F. I. Revolutionizing Library Systems with Advanced Automation: A Blueprint for Efficiency in Academic Resource Managment. / F. I. Ugochukwu, O. Okeoma, J. O. Samuel, U. Abel // International Journal of Scholarly Research in Multidisciplinary Studies. – 2024. – Vol. 05 (02). – P. 019–040. – DOI: <https://doi.org/10.56781/ijrms.2024.5.2.0045> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана/
28. Yaroshenko T. O. Digital Curation: Opportunities and Challenges for Ukrainian Libraries / T. O. Yaroshenko, O. I. Yaroshenko [Електронний ресурс] // University Library at a New Stage of Social Communications Development : Conference Proceedings. – 2024. – № 9. – P. 114–119. – Режим доступу: <https://unilibnsd.ust.edu.ua/article/view/314917> (дата звернення: 25.03.2025). – Назва з екрана.

References

- [1]. Zhehus O. Intehrovanyi kompleks marketynhu posluh vyshchoi osvity [Integrated complex of marketing of higher education services]. *Biznes inform*, 2018, no 10, pp. 159–165.
- [2]. Honcharenko O. L., Shchhehelska K. B. *Naukovo-informatsiina diialnist providnykh osvitianskykh bibliotek – 2023: dovidnyk [Scientific and Information Activities of Leading Educational Libraries – 2023: a guide]*. Vinnytsia, 2023, 112 p.

- [3]. Serbin O. O., Sytnytskyi M. V. Perspektyvy rozvytku naukovykh bibliotek doslidnytskykh universytetiv Ukrainy v konteksti implementatsii yevropeiskoho dosvidu [Prospects for the Development of Scientific Libraries of Research Universities in Ukraine in the Context of Implementation of European Experience]. *Problemy ekonomiky*, 2018, no 1 (35). pp. 115–121. Available at: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002511> (accessed: 25.03.2025).
- [4]. Sytnytskyi M. V. Rozvytok kreatyvnoho pidpriemnytstva v universytetskomu seredovyshchi Ukrainy [Development of creative entrepreneurship in the university environment of Ukraine]. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects : Proceedings of V International Scientific and Practical Conference (Berlin, 24–26 Oct. 2021)*. Berlin, 2021, pp. 638–642. Available at: <http://eprints.zu.edu.ua/35485/1/MODERN-SCIENTIFIC-RESEARCH-ACHIEVEMENTS-INNOVATIONS...-24-26.10.21.pdf#page=638>.
- [5]. Shynkaruk V. I. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Kyiv, 2002, 751 p. Available at: <https://surl.li/cqhxp>
- [6]. Bankapur V. M. Envisioning the Future of Libraries: A Perspective Study. *Shiv Dnyansagar*, 2025. Available at: <https://surl.li/kiifms>
- [7]. Bednarek-Michalska B. Polish digital libraries and repositories. Origins, operation and usage. *Kwartalnik «Przegląd Biblioteczny*. 2024, The Special Issue on the 90th Anniversary, pp. 46–67.
- [8]. Childrey C. Scaling Innovation: How Academic Library Leaders Can Develop and Sustain Next Generation Makerspaces for Student Success and Community Engagement. *Journal of Library Administration*, 2025, Vol. 65, iss. 2, pp. 235–243. DOI: <https://doi.org/10.1080/01930826.2024.2437965>
- [9]. Day M. J. Reimagining Library Learning Spaces, or Risking Digital Piracy in Universities: Students Views on Spatial Boundaries, Time, and Self-Study Modalities in the Post-Digital Era of AI. *Compass: Journal of Learning and Teaching in Higher Education*. 2024, no. 17 (1), pp. 65–81. DOI: <https://doi.org/10.21100/compass.v17i1.1492>
- [10]. Fida A., Shahnoor, Munir N., Muhammad A. Readiness for Adopting Artificial Intelligence and Emerging Technologies in Academic Libraries of Pakistan. *The Critical Review of Social Sciences Studies*, 2025, vol. 3, no 1, pp. 1146–1160. DOI: [10.59075/y8sewa87](https://doi.org/10.59075/y8sewa87)
- [11]. Gupta V. Factors influencing librarian adoption of ChatGPT echonology for entrepreneurial support: A study protocol. *Journal of Economy and Technology*. 2024, Vol. 2, pp. 166–173. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ject.2024.04.006>.
- [12]. Husni L., Armizawati A. Utilization of Artificial Intelligence in Libraries as a Form of Labrary Development. *Knowledge management in the academic Library : Proceeding The 2nd International Conference of Imam BonjolLibrary (Padang, 6–8 may 2024)*. 2024, pp. 79–86. Available at: <https://surl.li/bcwjng>.
- [13]. Keisling B. L., Fox Jr. A Building Progress Report: What Ekstrom Library has Learned, 2006–2024. *The Southeastern Librarian (SELn)*. 2025, vol. 72, no. 4, pp. 5–15. Available at: <https://surl.li/mhpews>.
- [14]. Kobierska-Maciuszko E. Between the East and the West. Regional Transformations and the Development of Polish Research Libraries 1989–2023. *Bibliothek Forschung und Praxis*. 2024, vol. 48, no. 3, pp. 608–621. Available at: <https://doi.org/10.1515/bfp-2024-0059>.
- [15]. Latha V. R. Creating Awareness on open Access Resources. *Conference Proceedings*. 2024, pp. 77–83. Available at: <https://surl.li/htedtq>.
- [16]. Michael K., Pitt J., Sargent J., Scornavacca E. Automating Higher Education Through Artificial Intelligence. *IEEE Transactions on Technology and Society*. 2024, vol. 5, no. 3, pp. 264–271. DOI: [10.1109/TTS.2024.3450694](https://doi.org/10.1109/TTS.2024.3450694)
- [17]. Moruf H. A., Dangani B. U. Emerging Library technology trends in Academic Environment – an updated Review. *Science World Journal*. 2020, vol. 15, no 3. DOI: <https://doi.org/10.47514/swj/15.03.2020.002>.
- [18]. Mulimani N. The Impact of Artificial Intelligence on Library and Information Science Services. *International Journal of Innovative Practice and Applied Research (IJIPAR)*. 2024, vol. 14 (5), pp. 50–56. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4856459#paper-citations-widget.
- [19]. Nasir M., Tuagi P. K. Transforming Academic Libraries for the Future: Adapting to Changing Times. *International Conference On Recent Trends In Academic Libraries Systems And Services*. 2024, pp. 1–10. Available at: <https://surl.li/dxskeg>.
- [20]. Odularu O. I. A review on the germaneness of Libraries in sustaining Information Technology Services: rethinking towards futuristic Strategies Implementation. *Library Management*. 2025, vol. 46, no 1/2, pp. 109–131. DOI: <https://doi.org/10.1108/LM-11-2023-0118>.

- [21]. Oladokun B., Sambo A., Bassey M., Enakriri R. The Open Access Effect: Transforming Collection Development Using Open Repositories. *International Journal of Librarianship*. 2024, vol. 9 (4), pp. 36–51. DOI: <https://doi.org/10.23974/ijol.2024.vol9.4.395>.
- [22]. Oyedokun T. T. Navigating the dynamics of present-day academic libraries: An in-depth analysis of strategies, challenges, and emerging trends. *IFLA Journal*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1177/03400352241291907>.
- [23]. Rogers R. M. *Adapting a Workplace Open Educational Resource Desing with Agile Thinking Techniques* : diss. ... for the degree of doctor of education. Athabasca, 2025, 274 p.
- [24]. Strömqvist S. *The role of the library in a digital age: Designing for public digital culture*. 2024. Available at: <https://surl.li/kojfir>
- [25]. Swaminathan K. S. M. Digital Libraries and the Future of Academic Research: Challenges and Opportunities. *Library Progress International*. 2024, vol. 44 (3), pp. 10080–10088. Available at: <https://surl.li/rtbrxa>
- [26]. Thompson K. M. Re-imagining Librarianship: An Observation of Job Advertisements for Librarian Positions in the US. *ALISE Proceedings. Works in Progress Posters*. 2024. Available at: <https://iopn.library.illinois.edu/journals/aliseacp/article/view/1714>.
- [27]. Ugochukwu F. I., Okeoma O., Samuel J. O., Abel U. Revolutionizing Library Systems with Advanced Automation: A Blueprint for Efficiency in Academic Resource Managament. *International Journal of Scholarly Research in Multidisciplinary Studies*. 2024, vol. 5 (2), pp. 19–40. DOI: <https://doi.org/10.56781/ijrms.2024.5.2.0045>
- [28]. Yaroshenko T. O., Yaroshenko O. I. Digital Curation: Opportunities and Challenges for Ukrainian Libraries. *University Library at a New Stage of Social Communications Development : Conference Proceedings*. 2024, no 9., pp. 114–119. Available at: <https://unilibnsd.ust.edu.ua/article/view/314917>

Надійшла 17.02.2025 р.

Kropocheva N. M.

Research Officer

Department of Scientific and Educational Information Resources

V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine

9 M. Berlynskoho St, Kyiv, 04060, Ukraine

e-mail: veritas59@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>

TRENDS IN THE DEVELOPMENT AND TECHNOLOGICAL UPGRADING OF MODERN SCIENTIFIC LIBRARIES: AN INFORMATION REVIEW

Summary

The article presents the results of an information analysis of trends in the development of scientific libraries of higher education institutions in the European Union, Great Britain, Indonesia, India, the USA and Ukraine. The state of reflection of the development of scientific libraries in the context of the short-term and long-term perspective is considered. A content analysis of the principles of digital transformation and technological renewal of scientific libraries against the background of actualisation of tasks in the difficult conditions of martial law is carried out. The main trends in the development of research libraries of higher education institutions through the design and active implementation of the following areas of strategic development are described: the introduction of digital technologies, rethinking the role of library professionals, changes in the levels of access to scientific information, adaptation to new forms of academic cooperation. An informational review of

publications was conducted, the thematic spectrum of which reflects the level of representation of theoretical and applied research in 2022-2025 based on the method of frequency analysis of keywords and titles of publications, significantly localised the boundaries of the sample and grouping of documents relevant to the topic of our study according to the following criteria: type and type of source, content (topic) of the article. The list of grouped publications based on the results of research by scientists from the European Union, the USA, Pakistan, Indonesia, the UK and Ukraine identifies key areas for the long-term development of scientific (academic) libraries, differentiated by technological, organisational and structural components of activity: automation and digital transformation of libraries, the future of libraries in the digital age, makerspaces, open access publications and repositories, transition to green libraries, social responsibility. On the basis of the collected research material and using the semantic spectrum of names, the main directions of development of scientific libraries are characterised.

Key words: scientific libraries, higher education institutions, library and information disciplines, educational libraries, information review.

УДК 005.95-055:378.4

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331915](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331915)

Польовик Світлана Миколаївна

кандидат наук із соціальних комунікацій,

старший науковий співробітник

Фонду Президентів України

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна

тел.: (044) 218 14 13

e-mail: spolevik1968@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5960-527X>

ЕМПАТІЯ В БІБЛІОТЕЧНІЙ ПРОФЕСІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена аналізу поняття емпатії в контексті її впливу на професійні якості бібліотекарів. Основою статті є виявлення різних теоретичних підходів до інтерпретації явища емпатії як багатокомпонентних соціально-психологічних характеристик бібліотечних фахівців, що впливають на ефективність їх комунікації з читачами. У статті акцентовано увагу на значенні емпатії як професійно значущої психологічної якості бібліотекарів, яка крім того, що суттєво впливає на особистість в цілому, підвищує мотиваційні функції та продуктивність діяльності, а також здатна вдосконалити спілкування, лідерські навички та вміння вирішувати конфлікти, підвищувати задоволення від роботи. З'ясовано, що розвиток певних емпатійних навичок зумовлює їх залучення до процесів прийняття рішень та сприяння розвитку відповідних знань і умінь в процесі комунікації, що є важливим важелем на підтримку бібліотечного персоналу на всіх рівнях спілкування з користувачами бібліотеки з урахуванням усіх психологічних особливостей та культурних традицій і, в довгостроковій перспективі, надання більш ефективного сервісу. Встановлено, що, виконуючи роль джерела соціальної та емоційної психологічної підтримки, емпатія є когнітивно-поведінковою властивістю, яка може бути культивована за допомогою освіти. Навчальні програми з дисципліни «Психологія» на бібліотечному факультеті спеціалізованих учбових закладів мають більше уваги приділяти проблемі емпатії, постійно удосконалювати психологічну освіту майбутніх бібліотечних фахівців. В даному контексті акцент на розвиток емпатії повинен бути відображений і в програмах підвищення кваліфікації бібліотекарів. Наголошено, що сприяння подальшій розробці освітніх програм для бібліотекарів щодо розвитку емпатійних навичок зумовить формування позитивного іміджа сучасної бібліотеки та її фахівців.

Ключові слова: бібліотекар, комунікаційні здібності, емпатія, психологічні особливості, інформаційне середовище, проблеми мотивації.

Постановка проблеми дослідження. Формування інформаційного суспільства вплинуло на розвиток бібліотеки та роботу бібліотекарів, привнісши зміни в їх професійну підготовку. Суть цих змін визначається новим змістом соціальної ролі бібліотекарів, збільшенням вимог до їх комунікаційних навичок, що дозволяє більш повно задовольнити інформаційні потреби сучасних користувачів. Звідси інтерес до проблеми спілкування в бібліотеці в цілому та способів комунікації в режимі бібліотекар-читач, зокрема. На наш погляд, наразі однією з важливих навичок для ефективності бібліотечних послуг серед різних способів спілкування є емпатія. Саме ця здібність створює умови для підвищення соціальної ролі та покращення іміджу бібліотечної професії.

Актуальність дослідження. Актуалізація такого поняття як «емпатія» в бібліотечній сфері наразі зумовлена тими подіями, які переживають українці під час повномасштабної російської агресії. Важливою якістю сьогодення повинно бути співпереживання, тобто здатність переживати емоційний зв'язок з людьми, встановлювати цей зв'язок, бути щирим і людським, адже війна через травматизацію проявляється в емоційній виснаженості, пригніченості та втраті емпатії. Постійний стрес, травматичні події нерідко призводять до емоційного виснаження, коли людина просто вже не має сил на співчуття. На наш погляд, сьогодні емпатійні навички – це один із важливих інструментів для підвищення ефективності комунікації у всіх сферах життєдіяльності, зокрема в бібліотечній. Дійсно, емпатія впливає на спілкування і почуття розуміння між бібліотекарями та користувачами бібліотеки. Ступінь співпереживання бібліотекаря впливає на користувача в контексті забезпечення успішної взаємодії, дозволяє забезпечити атмосферу відвертості та довіри в спілкуванні, сприяє встановленню хороших взаємовідносин між комунікантами.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження психологічного феномена емпатії в бібліотечній професії були проведені такими зарубіжними вченими як С. Грін [11], Д. Шеррер [17], А. Комбс [8], Д. Авіла [8], В. Перкі [8], С. Файн [9], Е. Бішоп [7], М. Афолабі [4], К. Роджерс [15], С. Белл [5], Б. Берд [6], К. Вілсон [6], А. Д. Шелмердін [16], С. Р. Ранганатан [14], А. Філліпс [13], Дж. Мейсон [12], І.-М. Граф [10], М. Сатор [10] та ін. Серед вітчизняних науковців бібліотечної сфери слід виокремити Н. Г. Грабар [1, 2], яка вивчає проблеми професійного спілкування в комунікаційному просторі бібліотеки, та Ю. Є. Петрухно [3] щодо міжособистісних відносин у кодексах бібліотечної етики, зокрема в контексті емпатії. Хоча час від часу статті про психологічні аспекти бібліотечної роботи з'являлися, ніколи не було комплексного дослідження, яке б всебічно розглядало проблему емпатійних навичок бібліотекарів через призму теоретичного аналізу.

У нашому дослідженні ми хочемо акцентувати увагу на вивченні емпатії як професійно значущої психологічної якості бібліотекарів, яка крім того, що суттєво впливає на особистість в цілому, підвищує мотиваційні функції та продуктивність діяльності. У даному контексті слід згадати Ю. Є. Петрухно, на

думку якої, «міжособистісні відносини – визначний фактор у процесі комунікації, які складаються в ході ділових і творчих контактів – офіційних та неофіційних внаслідок здатності людей емоційно сприймати один одного – емпатії» [3, с. 22].

Мета роботи – проаналізувати теоретичні підходи до проблеми емпатії у формуванні особистісних якостей бібліотечних працівників для підвищення їх комунікаційних можливостей в роботі з читацькою аудиторією.

Виклад основного матеріалу. Психологія є важливим фактором практично у всіх аспектах бібліотечної справи. Крім очікуваних психологічних проблем, властивих будь-якій професії, існують психологічні аспекти, які є унікальними для бібліотечної роботи. Тривалий час психологія була зайнята дослідженням патологічних явищ, психічних захворювань та виявленням способів лікування людей з емоційними проблемами. Цей фокус на негатив був підживлений декількома історичними факторами, серед яких психоаналіз З. Фрейда та його детермінований акцент на неврозах. В останні кілька років невелике, але зростаюче число психологів, зробили висновок про те, що в галузі психології зроблено занадто великий акцент на негативному аспекті поведінки людини. Вони вважають, що настав час психології звернути свою увагу на вивчення позитивних людських якостей, до яких належать такі психічні стани як емпатія, оптимізм, щастя, радість, альтруїзм, творчість та ін. Цей новий акцент на оптимальному функціонуванні людини стоїть на різкому контрасті з акцентом на емоційності та поведінковій дисфункції, яка характеризувала сферу психології з початку останнього століття.

Значна частина психологів зосередилися на дослідженні проблем окремих професій, щоб визначити та виправити слабкі місця у поведінці працівників. Аналізуючи більшість досліджень щодо психологічних особливостей бібліотекарів, помітно, що вони виокремлюють, насамперед, такі якості «як небажання змінюватися, стрес, психологічне вигорання, міжособистісний конфлікт, проблеми мотивації та труднощі у спілкуванні» [16, с. 344].

Інші дослідження теж свідчать про те, що існують реальні психологічні проблеми, з якими стикаються бібліотекарі у своїй повсякденній роботі. Ще в 1879 р. С. Грін зазначив, що «якщо ви завоюєте повагу та довіру читачів і вони вважають вас легкодоступними в спілкуванні, то у вас відкриваються великі можливості для стимулювання такого користувача в плані отримання та розширення вже наявних у нього знань» [11, с. 31]. Автор наголошував, що «один з кращих способів зробити бібліотеку популярною – вільно спілкуватися з її користувачами і всіляко допомагати їм» [11, с. 32]. На жаль, в сучасних реаліях для бібліотекарів «співвідношення спілкування та комунікації залишається поки що відкритим питанням», про що свідчать дослідження, проведені Н. Г. Грабар у процесі визначення основних функцій для спілкування у бібліотеках [1, 2].

Визначення професійних навичок необхідних бібліотекарям для того, щоб залишатися актуальними, належить Д. Шеррер. Дослідниця зосереджується в основному на «м'яких» навичках і пропонує найбільш важливі з них:

- навички міжособистісного спілкування: «Ми повинні бути в змозі передати енергію, готовність, співчуття, повагу, відкритість і щирість, щоб допомогти користувачам в їх пошуках інформації» [17, с. 14];
- особисті якості чи атрибути: «Бібліотекарі повинні бути доступними, завзятими, творчими, надійними, чесними і здатними реалізувати ідеї або завдання. Вони повинні володіти організаційними навичками та навичками управління часом і вміти регулярно розставляти пріоритети» [17, с. 16];
- зобов'язання щодо обслуговування: «Хороше обслуговування, однак, є результатом особистої прихильності та ідеалізму, врівноваженого розуміння, яке сприяє задоволенню потреб користувачів» [17, с. 16].

Останній пункт є особливо важливим, вважає І.-М. Граф, адже бути бібліотекарем – це зобов'язання, схоже на зобов'язання медсестри або психолога, які сприяють розв'язанню проблем фізичного, психологічного, інтелектуального чи емоційного стану людини [10, с. 2]. С. Файн, психолог, який займався переважно дослідженнями в галузі бібліотечних та інформаційних наук, вважає, що у бібліотекарів є багато можливостей зайняти позицію консультанта. Він стверджує, що концепція «бібліотекар як консультант відноситься до цієї міжособистісної функції, а не до ролі терапевта, якщо ми розглядаємо консультування як умову психологічного середовища, тоді момент консультування може мати місце де завгодно і за будь-яких обставин» [9, с. 80].

В основі процесу консультування лежить емпатія, як співпереживання емоційного стану іншої людини, як здатність бачити світ очима іншої людини. А. Комбс, Д. Авіла і В. Перкі ідентифікують емпатію як «основного гравця» у взаємодії бібліотекаря з користувачами, і, як вони зазначають, «немає необхідності відмовлятися від своєї власної реальності, щоб зрозуміти реальність іншого, а потрібна готовність визнати, що чийсь спосіб сприйняття однаково реальні для нього» [8, с. 132]. М. Афолабі додає до вищезазначеного повагу і справжність – інші концепції міжособистісного спілкування, які можна використовувати в бібліотеці [4, с. 32]. Для дослідника характерне визначення справжності, якою володіють бібліотекарі, «які хочуть бути відкритими і чесними стосовно самих себе, і саме тому мають величезну перевагу» [3, с. 36]. Згідно з твердженням М. Афолабі, «вони можуть забути самих себе і тому набагато більш вільно віддають себе виконанню поставленого завдання, а їх взаємодії мають тенденцію бути прямими, нескладними і, отже, більш придатними» [4, с. 34].

На думку А. Комбс, Д. Авіла та В. Перкі, бібліотекарі мають володіти кількома рисами: «вони добре знають і вірять в те, що вони знають, вони зосереджені на людях, вони відчують себе адекватними як особистість і можуть ділитися собою для створення відносин, вони вірять у своє призначення, вони викорис-

товують метод / техніку, яка підходить їм і є ефективною саме для них» [8, с. 10]. У даному контексті суттєвою є «Я-концепція» в теорії Е. Бішопа про свідоме служіння, яка базується на саморефлексивній практиці – це ланцюг, який пронизує і з'єднує елементи свідомого служіння, що складаються з чотирьох різних, але взаємопов'язаних компонентів: самосвідомості, грамотного спілкування, трансформуючих відносин і творчого спілкування. Свідоме служіння будується на основі присутності, залученості, зв'язку, обізнаності та зацікавленості, що створює для практикуючих простір не тільки для того, щоб пізнавати себе як людей і професіоналів, але і для того, щоб донести суть того, ким вони є, що в кінцевому підсумку посилює якість обслуговування інших [7, с. 233].

Відомий в області гуманістичної психології та освіти психолог К. Роджерс зазначав, що, «будучи психологічним консультантом, виявив, що розмовляти з людьми, давати поради, пояснювати факти, розповідати їм, що означає їх поведінка, не допомагає, але потроху я дізнався, що якщо я довіряю їм більше, як по суті компетентним людям, якщо я дійсно був з ними собою, якщо я намагався зрозуміти їх так, як вони відчували і сприймали себе зсередини, то починався конструктивний процес» [15, с. 235].

Аналізуючи підходи С. Годіна до розуміння сучасної бібліотеки, С. Белл підкреслював, що «він порадив нам гуманізувати бібліотеку, увійти в співтовариство і створити інституцію не про ресурси та технології, а про нас і нам потрібно було відкрити ворота для себе, що закладає основу для розвитку відносин і тоді спільнота, навіть скептики, зрозуміють нашу значущість» [5, с. 53].

Результатом емпіричного дослідження, проведеного Б. Бірді та К. Вілсон, стало твердження про необхідність розвивати емоційну реакцію, яка формується під впливом особистостісних якостей, систем переконань та інших характеристики, проте «розвиток певних емпатійних навичок може бути заохочений шляхом надання співробітникам бібліотек потрібних знань і залучення їх до процесів прийняття рішень, що сприятиме розвитку відповідних навичок» [6, с. 82].

Таким чином, теоретичний аналіз емпатії засвідчив, що бібліотекарі виконують три важливі ролі: бібліотекарі як інформаційний ресурс, бібліотекарі як освітній ресурс і бібліотекарі як джерело соціальної та емоційної психологічної підтримки. У даному контексті емпатію можна розглядати як основний атрибут бібліотечної справи поряд з професіоналізмом.

У повсякденному житті розвиток певних емпатійних навичок зумовлює їх залучення до процесів прийняття рішень та сприяння розвитку відповідних знань та умінь в процесі комунікації з читацькою аудиторією. На нашу думку, це важливий висновок на підтримку бібліотечного персоналу на всіх рівнях спілкування з користувачами бібліотеки з урахуванням усіх психологічних особливостей та культурних традицій і, в довгостроковій перспективі, надавати більш ефективний сервіс.

У свою чергу, здатність до емпатії є поняттям абстрактним за своєю суттю, його інтерпретація буде змінюватися від однієї людини до іншої. Як слушно зауважив Д. Мейсон, «якісний підхід до визначення тенденцій розвитку сучасних бібліотек неможливий без проведення поглибленого дослідження впливу співпереживання на надання бібліотечних послуг» [12, с. 225].

Одним із прикладів емпатії в бібліотечній сфері є «П'ять законів бібліотечної справи» Ш. Р. Ранганатана, індійського математика і бібліотекаря, який створив ці закони в 1930-х роках минулого століття:

1. Книги призначені для користування ними.
2. Книги призначені для всіх, або кожному читачеві – його книгу.
3. Кожній книзі – її читача.
4. Бережіть час читача.
5. Бібліотека – зростаючий організм [14].

Співчуття є частиною кожного з цих законів, відображаючи глибоке розуміння бібліотеки. Завдяки законам Ш. Р. Ранганатана, розуміння бібліотеки виходить за межі установи, позбавленої емоцій. Натомість закони свідчать про те, що бібліотеки постійно змінюються, а бібліотекарі мають бажання спілкуватися і задовольняти попит своїх користувачів.

Можна зазначити, що бібліотекарі створюють один з небагатьох суспільних просторів, який прагне забезпечити ефективне комунікативне середовище. У бібліотечній практиці, розвиток навичок емпатії є одними з основних факторів для створення такого середовища. Саме тому бібліотекарям слід «звернути на шлях самонавчання і роздумів, щоб продемонструвати свою емпатію» [13]. Фахівцям бібліотечної сфери необхідно розвивати емпатійні навички і змінити методи спільної роботи, щоб по-справжньому змінити професію і бібліотеку. Вміння проявляти співчуття до інших може допомогти стати кращими лідерами і більш дбайливими, етичними бібліотекарями. Необхідно привнести різноманітність і співпереживання в професійну та організаційну взаємодію, тому що комунікація з реальними людьми, їхнім досвідом та історіями, поглиблює розуміння і формує стратегії для таких необхідних змін в бібліотечній професії.

Висновки. Теоретичний аналіз емпатії, як професійної характеристики та способу комунікації бібліотекарів, показав, що взаємодія між бібліотечними фахівцями та читачами підкреслює необхідність розвитку емпатії особливо в період кризових ситуацій, зокрема російсько-української війни. Акцентовано увагу на значенні емпатії як професійно значущої психологічної якості бібліотекарів, яка крім того, що суттєво впливає на особистість в цілому, підвищує мотиваційні функції та продуктивність діяльності, а також здатна вдосконалити спілкування, лідерські навички та вміння вирішувати конфлікти і підвищувати задоволення від роботи. З'ясовано, що розвиток певних емпатійних навичок зумовлює їх залучення до процесів прийняття рішень та сприяння розвитку відповідних знань і умінь в процесі комунікації з читачами, що є важливим важелем на підтримку бібліотечного персоналу на всіх рівнях спілкування

з користувачами бібліотеки з урахуванням усіх психологічних особливостей та культурних традицій і, в довгостроковій перспективі, надання більш ефективного сервісу. Встановлено, що, виконуючи роль джерела соціальної та емоційної психологічної підтримки, емпатія є когнітивно-поведінковою властивістю, яка може бути розвинута за допомогою освіти, зокрема навчальні програми з дисципліни «Психологія» на бібліотечному факультеті спеціалізованих учбових закладів мають більше уваги приділяти проблемі емпатії. Наголошено на удосконаленні програм курсів підвищення кваліфікації щодо вивчення психологічних аспектів бібліотечної діяльності та необхідності самоосвіти бібліотекарів. Констатовано, що сприяння подальшій розробці освітніх програм для бібліотекарів щодо розвитку емпатійних навичок сприятиме формуванню позитивного іміджа сучасного бібліотекаря.

Список використаної літератури

1. *Грабар Н. Г.* Бібліотечне спілкування як об'єкт дослідження і практика здійснення / Н. Грабар // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2011. – № 4. – С. 36–40. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2011_4_7 (дата звернення: 10.03.2025).
2. *Грабар Н.* Професійне спілкування в комунікаційному просторі бібліотеки / Н. Грабар // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 5. – С. 12–15. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2015_5_6 (дата звернення: 10.03.2025).
3. *Петрухно Ю. С.* Міжособистісні відносини в кодексах бібліотечної етики: міжнародна практика інституалізації / Ю. С. Петрухно // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 1. – С. 22–25.
4. *Afolabi M.* The application of counselling concepts to interviewing in reference services / M. Afolabi // Library Review. – 1992. – № 41 (4). – Р. 31–37. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/00242539210017699/full/html> (дата звернення: 10.03.2025).
5. *Bell S.* From gatekeepers to gate-openers / S. Bell // American Libraries. – 2009. – Vol. 40, no. 8/9. – Р. 50–53. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://scholarshare.temple.edu/items/38f9d08c-8aea-4bc8-8199-5cf1c3734098> (дата звернення: 10.03.2025).
6. *Birdi B.* The nature and role of empathy in public librarianship / B. Birdi, K. Wilson // Journal of Librarianship and Information Science. – 2009. – Vol. 41, iss. 2. – Р. 81–89. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0961000609102827> (дата звернення: 10.03.2025).
7. *Bishop E.* Enhancing self-reflective practice and conscious service in the helping professions: The value of informal learning / E. Bishop // Measuring and analyzing informal learning in the digital age / ed.: O. Mejiuni, P. Cranton, O. Táiwò. – Hershey, PA : Information Age, 2015. – Р. 233–249. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://www.igi-global.com/gateway/chapter/129887> (дата звернення: 10.03.2025).
8. *Combs A. C.* Helping relationships : Basic concept for the helping profession / A. C. Combs, D. L. Avila., W. W. Purkey. – Boston : Allyn & Bacon, 1978. – 360 p.
9. *Fine S.* Librarians and the art of helping / S. Fine // The Reference Librarian. – 1997. – Vol. 28, iss. 59. – Р. 77–91. – Відомості доступні також через Інтернет: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J120v28n59_09 (дата звернення: 10.03.2025). https://doi.org/10.1300/J120v28n59_09
10. *Graf E.-M.* Discourses of helping professions / E.-M. Graf, M. Sator. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2014. – 320 p. <https://doi.org/10.1075/pbns.252>
11. *Green S. S.* Sensational fiction in public libraries, and, Personal relations between librarians and readers: Two papers read at meetings of librarians / S. S. Green. – Worcester : Press of C. Hamilton, 1879. – 150 p.
12. *Mason J.* Qualitative Interviewing : Asking, Listening and Interpreting. Qualitative Research in Action / J. Mason. – London : Sage, 2002. – 241 p.
13. *Phillips A.* Understanding empathetic services: The role of empathy in everyday library work / A. Phillips // Journal of Research on Libraries and Young Adults. – 2017. – Vol. 8, № 1. – Р. 1–27. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://www.yalsa.ala.org/jrly/2017/07/understanding-empathetic-services-the-role-of-empathy-in-everyday-library-work/> (дата звернення: 10.03.2025).

14. Ranganathan S. R. The Five Laws of Library Science [Електронний ресурс] / S. R. Ranganathan. – Madras, India : Library Association ; London, UK : Edward Goldston, 1931. – Режим доступу: <http://dlist.sir.arizona> (дата звернення: 10.03.2025). – Назва з екрана.
15. Rogers C. R. Significant Learning: In therapy and in education / C. R. Rogers // *Educational Leadership*. – 1959. – Vol. 16, iss. 4. – P. 232–242. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://files.ascd.org> (дата звернення: 10.03.2025).
16. Shelmerdine A. J. Library Anxiety: Stories, Theories and Possible Solutions / A. J. Shelmerdine // *Journal of the Australian Library and Information Association*. – 2018. – Vol. 67, iss. 4. – P. 343–352. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24750158.2018.1534281><https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24750158.2018.1534281> (дата звернення: 10.03.2025). <https://doi.org/10.1080/24750158.2018.1534281>
17. Sherrer J. Thriving in changing times / J. Sherrer // *The Reference Librarian*. – 1996. – Vol. 25, iss. 54. – P. 11–20. – Відомості доступні також через Інтернет: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J120v25n54_03 (дата звернення: 10.03.2025). https://doi.org/10.1300/J120v25n54_03

References

- [1]. Grabar N. G. Bibliotechnne spilkuвання yak ob'ekt doslidzhennia i praktyka zdiisnennia [Library communication as an object of research and practice]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya [Library science. Documentation. Informology]*, 2011, no. 4, pp. 36–40. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2011_4_7 (accessed: 10.03.2025).
- [2]. Grabar N. G. Profesiini spilkuвання v komunikatsiinomu prostori biblioteki [Professional communication in the communication space of the library]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty [Bulletin of the Book Chamber]*, 2015, no. 5, pp. 12–15. Available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/00242539210017699/full/html> (accessed: 10.03.2025).
- [3]. Petruhno Yu. Ye. Mizhosobystisni vidnosyny v kodeksakh bibliotечноi etyky: mizhnarodna praktyka instytualizatsii [Interpersonal relations in codes of library ethics: international practice of institutionalization]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty [Bulletin of the Book Chamber]*, 2002, no. 1, pp. 22–25.
- [4]. Afolabi M. The application of counselling concepts to interviewing in reference services. *Library Review*, 1992, vol. 41 no. 4, pp. 31–37. Available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/00242539210017699/full/html> (accessed: 10.03.2025).
- [5]. Bell S. From gatekeepers to gate-openers. *American Libraries*, 2009, vol. 40, no. 8/9, pp. 50–53. Available at: <https://scholarshare.temple.edu/items/38f9d08c-8aea-4bc8-8199-5cflc3734098> (accessed: 12.04.2025).
- [6]. Birdi B. Wilson K. The nature and role of empathy in public librarianship. *Journal of Librarianship and Information Science*, 2009, vol. 41, iss. 2, pp. 81–89. Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0961000609102827> (accessed: 12.03.2025).
- [7]. Bishop E. Enhancing self-reflective practice and conscious service in the helping professions: The value of informal learning. *Measuring and analyzing informal learning in the digital age* / ed.: O. Mejiuni, P. Cranton, O. Táiwò. Hershey, PA: Information Age, 2015, pp. 233–249. Available at: <https://www.igi-global.com/gateway/chapter/129887> (accessed: 10.03.2025).
- [8]. Combs A. C., Avila D. L. Purkey W. l. *Helping relationships: Basic concept for the helping professions*. Boston, 1978, 360 p.
- [9]. Fine S. Librarians and the art of helping. *The Reference Librarian*, 1997, vol. 28, iss. 59, pp. 77–91. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J120v28n59_09 (accessed: 12.02.2025).
- [10]. Graf E.-M., Sator M. *Discourses of helping professions*. Amsterdam, 2014, 320 p. <https://doi.org/10.1075/pbns.252>
- [11]. Green S. S. *Sensational fiction in public libraries, and, Personal relations between librarians and readers: Two papers read at meetings of librarians*. Worcester, 1879, 150 p.
- [12]. Mason J. *Qualitative Interviewing: Asking, Listening and Interpreting. Qualitative Research in Action*. London, 2002, 241 p.
- [13]. Phillips A. Understanding empathetic services: The role of empathy in everyday library work. *Journal of Research on Libraries and Young Adults*, 2017, vol. 8, № 1, pp. 1–27. Available at: <https://www.yalsa.ala.org/jrlya/2017/07/understanding-empathetic-services-the-role-of-empathy-in-everyday-library-work/> (accessed: 12.02.2025).
- [14]. Ranganathan S. R. The Five Laws of Library Science. Madras, India ; London, UK, 1931, Available at: <http://dlist.sir.arizona> (accessed: 15.03.2025).
- [15]. Rogers C. R. Significant Learning: In therapy and in education. *Educational Leadership*, 1959, vol. 16, iss. 4, pp. 232–242. Available at: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://files.ascd.org> (accessed: 12.02.2025).

- [16]. Shelmerdine A. J. Library Anxiety: Stories, Theories and Possible Solutions. *Journal of the Australian Library and Information Association*. 2018, vol. 67, iss. 4, pp. 343–352. (accessed: 10.03.2025) <https://doi.org/10.1080/24750158.2018.1534281>
- [17]. Sherrer J. Thriving in changing times. *The Reference Librarian*. 1996, vol. 25, iss. 54, pp. 11–20. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J120v25n54_03 (accessed: 10.02.2025).

Надійшла 20.04.2025 р.

Polovyk S. M.

Candidate of Social Communications, Senior Researcher

Foundation of the Presidents of Ukraine

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine

tel.: (044) 218 14 13

e-mail: spolevik1968@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5960-527X>

EMPATHY IN THE PROFESSION OF A LIBRARIAN: THEORETICAL ANALYSIS

Summary

Purpose. The article is devoted to the analysis of the psychological concepts of empathy in the context of its influence on the professional qualities of librarians. The purpose of the article is to interpret the phenomenon of empathy as multicomponent socio-psychological characteristics of librarians, which affects the effectiveness.

Methodology. The study used a set of methods of theoretical analysis and synthesis, as well as methods of generalization, systematization of an array of publications.

Finding. Theoretical analysis of the problem of using empathy as a professional characteristics and means of librarians' activity showed that the interaction between library specialists and readers emphasize the need to develop and maintain empathy especially during crisis situations. Empathy is a cognitive-behavioral property that can be developed through education, which should begin in the early stages of teaching library specialists. **Practical value.** The article states that it is possible to develop the empathic reaction by using the necessary knowledge, using the materials of this study to create curricula for students and to improve the qualification of already practicing librarians. **Results.** It is established that empathy, as a psychological phenomenon, has a significant impact on the librarian's personality as a whole, increases the motivation and productivity of the activity. Librarians create one of the few social spaces that seeks to provide an effective communicative environment. In library practice, the development of empathy skills is one of the main factors in creating such an environment. It is established that in playing the role of a source of social and emotional psychological support, empathy is a cognitive-behavioral property that can be developed by improving education. It is emphasized that promoting further development of educational programs for librarians on development of empathic skills will help to form the image of a modern librarian.

Keywords: librarian, communication skills, empathy, psychological features, information environment, motivation problems.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331916](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331916)

Бех Віталій Валерійович

доктор сільськогосподарських наук, професор,
завідувач кафедри аквакультури
Національного університету біоресурсів і природокористування
вул. Горіхуватський шлях, 19, м. Київ, 03041, Україна
e-mail: vitbekh@online.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4254-815X>

**РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АКВАКУЛЬТУРИ
ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН»**

Рец. на кн.: Сучасний стан та перспективи розвитку аквакультури Одеського регіону в умовах кліматичних змін : монографія. / П. В. Шекк, М. І. Бургаз, М. Г. Сербов, Т. І. Матвієнко, О. М. Соборова, А. І. Лічна, Р. В. Сидорак, К. І. Безик ; Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2025. – Ч. 1. – 182 с.

Монографія присвячена аналізу сучасного стану аквакультури в Одеському регіоні та визначенню перспектив її розвитку в контексті глобальних кліматичних змін. Комплексне дослідження поєднує теоретичні підходи, емпіричний аналіз та практичні рекомендації для подолання викликів, пов'язаних із змінами клімату та екологічного стану природних водойм регіону.

Проблема – розвитку рибного господарства регіону в умовах глобальних кліматичних змін є стратегічно важливою і актуальною для продовольчої безпеки та розвитку економічного потенціалу Одеської області. Цікавими є статистичні дані, які демонструють зростаючий вплив кліматичних факторів на виробництво рибної продукції, а також необхідністю розробки адаптаційних стратегій.

Робота структурована алогічно та послідовно. Автори детально аналізують сучасний стан досліджень у галузі аквакультури, а також вивчають міжнародний досвід адаптації до кліматичних змін. На основі статистичних даних та польових досліджень монографія демонструє реалії виробництва рибної продукції в регіоні.

Рецензована монографія відзначаються науковою новизною. Використання міждисциплінарних підходів дозволяє точно оцінити вплив змін клімату на різні аспекти аквакультури. Методологічна база роботи є міцною, проте в наступних розділах роботи бажано розширити аналіз впливу локальних екологічних чинників, що могли б доповнити загальну картину.

Рекомендації можуть стати базою для розробки державних програм підтримки галузі, що є важливим для економічного розвитку регіону.

Монографія «Сучасний стан та перспективи розвитку аквакультури Одеського регіону в умовах кліматичних змін (Частина 1)» є вагомим внеском у наукове осмислення проблеми адаптації рибного господарства до умов змін клімату. Робота має високу наукову новизну, обґрунтовану методологічну базу та містить практичні рекомендації, що можуть бути застосовані як на рівні підприємств, так і у формуванні державної політики. Незважаючи на окремі методологічні та аналітичні обмеження, монографія заслуговує на увагу дослідників, практиків та фахівців галузі, оскільки вона відкриває нові перспективи для розвитку аквакультури в Одеському регіоні в контексті глобальних кліматичних змін.

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331917](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331917)

Новікова Людмила Володимирівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін
факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Університетська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
e-mail: novikova@onu.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4764-7867>

**ДАЛЕКІ ТА БЛИЗЬКІ МАНДРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ
ПРОСТОРАМИ ЄВРОПИ**

Рец. на кн.: Іваненко О. А. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. А. Іваненко. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2024. – 555 с.

Поява дослідження О. А. Іваненко, безумовно, є відповіддю на сучасні виклики розвитку суспільства та історичної науки. Процеси європейської інтеграції та європейська інтеграція України природним чином направляють увагу істориків на пов'язані з ними питання та проблеми, спонукають до пошуку історичних витоків та особливостей тих чи інших феноменів, обдаровують, зрештою, дослідників новою термінологією та поняттями, а також породжують ідеї, спонукають до іншого погляду на усталені нібито речі. Всі ці моменти втілені у монографії О. А. Іваненко, від понятійного апарату та підходів до власне змісту дослідження, результатом якого стало доповнення національної концепції історії України мультиперспективною та транснаціональною, відповідно сучасним інтелектуальним європейським тенденціям.

Найважливіша теза цієї ґрунтовної праці укорінена в усвідомленні того, що інтелектуальна історія України в імперську добу не була ізольованою від західноєвропейського історико-культурного процесу, була частиною «загальноєвропейського культурно-цивілізаційного поступу» (с. 240), а інтеграція до відповідного простору набувала різних форм і відбувалася багатьма шляхами. Водночас Україна була «інтегрована», завдяки зусиллям їх урядів, й у самі імперії, і у монографії розглянутий «кейс» переважно Наддніпрянської України, що перебувала на той час у складі Російської імперії. Слід також відзначити, що європейські інтеграційні процеси в Україні в імперську добу, зокрема, в Російській імперії, розвивалися і всередині імперських кордонів, які охоплювали території кількох сучасних європейських держав. Цей феномен у монографії згадується, зокрема, при зверненні до історії польського населення Правобережної України. На тлі контактів з Європою, певна увага у монографії приді-

ляється і науковим зв'язкам між Наддніпрянською та Західною Україною, що знаходилася на той час у складі Австро-Угорської імперії.

Географічні межі роботи значною мірою пов'язані з характером використаної авторкою багатой джерельної бази, у якій відображені переважно історичні реалії Наддніпрянської України. Можна говорити і про певну домінанту в окремих структурних одиницях монографії Правобережної України.

Дослідження складається з семи розділів, у яких розглядається широке коло питань – від міжнародних відносин періоду, які могли здійснювати вплив на ситуацію в Наддніпрянській Україні, до наукових персональних й інституційних контактів з Європою та історії в Україні культурно-освітнього життя різних етнонаціональних груп населення, історично пов'язаних з Європою. Два розділи (3 та 4) присвячені ролі університетів Наддніпрянської України у європейських наукових інтеграційних процесах.

У монографії дістав узагальнення значний фактичний джерельний матеріал щодо ролі персональних та інституційних контактів вчених Наддніпрянської України з європейськими, у тому числі слов'янськими, вченими та інституціями, у розвитку інтелектуальної європейської інтеграції. Форми цих контактів самі різноманітні: листування, книгообмін, наукові подорожі (географія яких вражає і не обмежується Європою), ювілейні вітання, участь європейських вчених у розробці проектів при проведенні реформ в Російській імперії, участь науковців у міжнародних форумах на взірць Археологічних з'їздів, наукових конгресів, Слов'янського з'їзду (1910) та ін., набуття вченими Наддніпрянщини необхідного досвіду та знань в європейських університетах, надання ними допомоги постраждалим від сербсько-турецької війни 1876–1877 рр. тощо. Певний інтерес представляє наведена у монографії інформація щодо реакції вчених з українських академічних осередків на прояви ставлення в Європі до імперської політики стосовно польського руху та ін., з якими вони зустрічалися під час своїх подорожей, дані про їх власне ставлення до Європи та пов'язаних з нею подій та явищ.

Авторка справедливо вказує на роль університетів як трансляторів до Наддніпрянської України європейських ідей та цінностей. Водночас поняття «загальноєвропейської університетської культури» (с. 99), яке вона використовує, виявляється, за матеріалами монографії, не зовсім універсальним і базується переважно на німецькому університетському принципі академічної свободи. Тоді як теж європейський – французький – принцип дотримання навчальних планів загалом суперечив принципу академічної свободи, і саме він був прийнятий до використання в Російській імперії.

Широко представлена у дослідженні одеська тематика. Зокрема, приділяється увага внеску вчених Новоросійського (Одеського) університету в історію наукових взаємин з європейськими вченими та інституціями, у зв'язку з чим у розділах 3-4, присвячених ролі університетів Наддніпрянщини у розвитку наукових контактів та європейській інтелектуальній інтеграції у другій

половині XIX – на початку XX ст., наводяться численні факти стосовно діяльності та контактів під час закордонної поїздки та відряджень цілого ряду одеських науковців. Серед них були представники різних наукових галузей, для прикладу можна згадати визначного біолога І. І. Мечникова, ординарних професорів: кафедри грецької літератури Ф. А. Струве, історії слов'янського права Б. В. Богішича, кафедри фізики та фізичної географії В. І. Лапшина, мінералогії М. О. Головкінського, кафедри міжнародного права П. Є. Казанського; доцентів: слов'янської філології О. О. Кочубинського, історії та теорії мистецтва Н. П. Кондакова, кафедри всесвітньої історії Ф. І. Успенського, державного права А. П. Пригару, кримінального процесу В. М. Палаузова, анатомії і фізіології Н. О. Бернштейна та багато інших відомих вчених. З історією Одеси були пов'язані й деякі інші згадані у монографії науковці, які на час здійснення подорожі Європою ще не працювали в Новоросійському (Одеському) університеті (зокрема, О. І. Загоровський).

Представляє інтерес те, що Одеса іноді виступала своєрідним посередником між іншими науковими центрами України та європейськими, а також гостинно приймала європейських вчених під час VI Археологічного з'їзду тощо.

Окреме місце в монографії займають розділи 5–7, присвячені історії освіти та культури поляків, євреїв, греків, німців та чехів на території Наддніпрянської України, які намагалися зберігати та розвивати, через підтримку культурно-освітньої сфери, свою самобутність, водночас реагуючи на виклики сучасності. Тим самим представники вказаних груп населення створювали ґрунт для тіснішого знайомства українців та представників інших народів в Україні з особливостями традицій, що мали переважно європейське походження, за певним виключенням єврейського населення, яке, однак, теж було історично інтегроване до Європи. Імперія, зі свого боку, здебільшого намагалася тісніше «інтегрувати» більшість згаданих груп до імперського середовища, «знешкодити» можливі небажані ідейні та впливи тощо. Така політика створювала значні перешкоди та ініціювала трансформації зовнішнього для вказаних груп походження у культурно-освітній сфері. Для ілюстрації цих положень ми розглянемо докладніше висвітлення у монографії культурно-освітньої історії польського та єврейського населення в Україні.

Звертаючись до культурно-освітньої історії поляків в Наддніпрянській Україні, авторка приділяє певну увагу прикладам не тільки внутрішньої культурно-освітньої інтеграції поляків чи інтеграції місцевих поляків та варшавських (у випадку підтримки в Україні маніфестацій польської національної ідентичності у Варшаві). Вона також відзначає факт інтеграції поліетнічного студентства Правобережжя на основі співчуття польському руху, що сприймалося університетською молоддю як прояв спільної боротьби проти «царського режиму» (с. 317–318). У розділі докладно висвітлюється ініціатива та діяльність поляків у справі розвитку національної культурно-освітньої сфери, а також діяльність органів влади, що керувалися відомою імперською політикою, направленою на

зменшення польського впливу та ролі польської культури, католицької церкви на Правобережжі. Результатом мала стати тісніша імперська інтеграція регіону та його польського населення зокрема. Значна увага у розділі приділяється активізації різних аспектів громадсько-культурного національного життя поляків на Правобережжі на початку XX ст., особливо під впливом революції 1905–1907 рр. Авторка показує, як непросто було подолати бюрократичні та ідеологічні перешкоди на шляху до формування публічної моно-релігійної (католицької) / моно-національної (польської) культурно-освітньої сфери, як до громадського життя залучалися польські жінки, що розширювало соціальну основу для розвитку польської культурної сфери та культурного впливу тощо. Значна увага приділяється також і прикладам польсько-української культурної інтеграції у цей період, у формі інтересу до проявів «іншого» національно-культурного життя у польській пресі, у театральній сфері.

Розглядаючи розвиток єврейського шкільництва в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст., О. А. Іваненко наводить багатий конкретно-історичний матеріал щодо суспільної активності представників єврейської громади в освітній справі, дані по організації казенних та приватних навчальних закладів, молитовних шкіл, нелегальних закладів в різних населених пунктах, стосовно розвитку жіночої освіти та ін. Звертаючись до історії імперської політики в сфері організації єврейського шкільництва у другій половині XIX ст., авторка характеризує її як русифікаторську. На початку XX ст. на перший план виходить боротьба імперської влади з впливом сіоністських ідей, що безпосередньо впливає на культурно-освітню ситуацію, ускладнює відкриття навчальних закладів. Розгляд проблеми державної асиміляторської політики доповнило б більш докладне звернення у розділі до впливу серед частини єврейського населення асиміляційних ідей Гаскали як європейського за походженням явища.

У підсумку необхідно відзначити, що у невеликій рецензії важко охопити все розмаїття культурно-освітніх контактів та феноменів, пов'язаних з європейською інтелектуальною інтеграцією Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст., яке знайшло відображення у монографії О. А. Іваненко. Ця праця, безумовно, є значним дослідницьким досягненням та важливою історіографічною подією, інтегрує Україну не тільки до історичного європейського інтелектуального простору, але й до системи сучасних демократичних та культурних цінностей. Водночас вона дозволяє визначити нові перспективи для подальшого дослідження проблеми та загалом для формування в історіографії такого напрямку, як інтеграційні дослідження.

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331918](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331918)

Смаглій Валерія Михайлівна

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри «Філологія»

Одеського національного морського університету

вул. Мечникова, 34, м. Одеса, Україна, 65029

e-mail: priem@onmu.odessa.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6222-7652>

**РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «ДИСКУРС ВІЙНИ
В УКРАЇНСЬКІЙ НОВІТНІЙ ДРАМАТУРГІЇ»**

Рец. на кн.: Войтенко Л. І. Дискурс війни в українській новітній драматургії : монографія / Л. І. Войтенко. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2024. – 98 с.

Активне звернення літературознавців до проблеми дискурсу, без сумніву, є однією з провідних проблем сучасного літературознавства. Ця проблема завжди викликала глибокий інтерес науковців і породжувала появу нових об'єктів наукових досліджень у цій царині. Тому новітня українська драматургія звертається до досить актуальної та наболілої теми війни крізь призму дискурсу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що авторка вперше аналізує драматургічний дискурс війни з погляду новітньої української драматургії, реалізації в ньому комунікативних стратегій, тактик, які функціонують як на змістовому рівні, так і на рівні форми та жанру тексту. Аналіз драматургічного тексту у такому ракурсі, без сумніву, допомагає вирішенню наукової проблеми виявлення особливостей розвитку новітньої української драматургії.

У роботі аналізуються тексти Антології-24 – це драматургічні тексти, які були написані вперші місяці повномасштабного вторгнення 2022 року.

Структура роботи обумовлюється поставленими завданнями. У роботі виділено 5 розділів, в яких проаналізовано видавничі та змістові параметри Антології-24, питання національної ідентичності, особливості хронотопу та типи нових героїв.

Разом з тим проведено ретельний аналіз літературознавчих праць, враховано культурний та історичний контекст, діалогічні стосунки тексту, активність його впливу на читача.

Слід зазначити, що монографія Войтенко Л. І. «Дискурс війни в українській новітній драматургії» є актуальним та теоретично обґрунтованим науковим дослідженням, значно розширює межі наукових розвідок і відкриває нові шляхи щодо осмислення феномена драматургічного тексту як складової художнього комунікативного дискурсу.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Бібліотечний Меркурій» є науковим виданням, що включене до переліку друкованих наукових фахових видань України (категорія «Б») в галузі історичних наук (Наказ МОН № 1188 від 24.09.2020 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт. Видання було засновано у 2007 р. До 2019 р. журнал мав назву «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство».

Видання «Бібліотечний Меркурій» було офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Проблематика журналу:

- ☐ дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- ☐ вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпорошених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- ☐ розкриття та вивчення фонду бібліотек закладів вищої освіти шляхом бібліографічних розвідок;
- ☐ дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- ☐ розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- ☐ огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- ☐ наукові статті
- ☐ короткі повідомлення
- ☐ рецензії.

Статті публікуються українською та англійською мовами. Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних

елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

«Бібліотечний Меркурій» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:

- ☐ до 15 квітня кожного року
- ☐ до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:

- ☐ загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.
- ☐ стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля – ліве - 30 мм, праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє - 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Бібліотечний Меркурій» подається:

- ☐ електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;
- ☐ на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова та електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК

Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я та по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Resercher ID тощо) (кегель 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль). Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжується резюме англійською мовою. Публікація англійською мовою супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

- предмет, тема, ціль роботи (Purpose);
- метод чи методологія проведення роботи (Methodology);
- результат роботи (Finding);
- галузь застосування результатів (Practical value);
- висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Бібліотечний Меркурій» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (український аналог).

Ключові слова (українською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та іншою мовою після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту.

Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посилається автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

- 1) список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегель 11). Див. зразки оформлення: <https://bit.ly/2Ma6WYx>

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: <http://search.crossref.org>).

- 2) транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком References:

- транслітерація кирилиці латиницею:

– українська мова. Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею, встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;

– російська мова. Використовувати правила транслітерації Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

- при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:

– автори – транслітерація

– назва статті – транслітерація [переклад англійською]

– назва джерела – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно прийняту назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)

– місце видання – переклад англійською

– рік, номер, сторінки – переклад англійською

– знаки «. –» замінити на «.»; знаки «/», «//» не використовувати.

П р и к л а д :

Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoeconomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54-57.

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Бібліотечний Меркурій» у розділі «Подання»: <http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions>

Дата надходження статті до редакції (поставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегель 12).

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини «Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. ...».

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1, 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгорнутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів. Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається. Рукописи проходять обов'язкову перевірку на наявність елементів плагіату за допомогою онлайн-сервісу Unicheck компанії «Антиплагіат» (Україна).

Статті до редакційної колегії журналу приймаються:

- за адресою: Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна
- електронною поштою за адресою: visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання: <http://vislib.onu.edu.ua/> (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватись <http://vislib.onu.edu.ua/login>).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Бібліотечний Меркурій» <http://vislib.onu.edu.ua>.

Українською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 27.05.2025 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 18,2.
Наклад 50 пр. Зам. № 2960.

Видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
вул. Університетська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
Тел.: +38 (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua

Виготовлювач:
Друкарня «Апрель» ФОП Бондаренко М.О.
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 4684 від 13.02.2014 р.
вул. В. Арнаутська, 60, Одеса, 65045, Україна
Тел.: +38 (048) 703 11 86
E-mail: info@aprel.od.ua

Надруковано з готового оригінал-макета